

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВИШНЕВСЬКА МАРИНА МИХАЙЛІВНА

УДК 342.8-051-021.413:329.1/.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАКСЕОЛОГІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Марина ВИШНЕВСЬКА

Науковий керівник – Бисага Юрій Михайлович, доктор юридичних наук,
професор

АНОТАЦІЯ

Вишневецька М.М. Праксеологія конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу: порівняльний аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», МОН України, Ужгород, 2024.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням, у якому через призму сучасних здобутків в теоретичному та практичному аспектах розглянуто праксеологічні засади конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, сформульовано низку теоретичних положень, концепцій та висновків, спрямованих на удосконалення положень вітчизняної нормативно-правової бази у сфері виборчого права.

Визначено, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу — це система правових заходів, що передбачені конституційним і виборчим законодавством держави для регулювання поведінки суб'єктів виборчого процесу, спрямованих на запобігання порушенню виборчого законодавства та встановлення санкцій у випадку таких зловживань.

Встановлено, до характерних ознак конституційно-правового статусу виборчих комісій в Україні та зарубіжних країнах можна віднести наступні: колегіальність, незалежність, безсторонність, спеціальне призначення у сфері адміністрування виборчих процедур, забезпечення та захист виборчих прав громадян. Визначено, підготовка членів виборчих комісій є ключовим елементом належного функціонування та виконання повноважень цих органів.

Зауважено, розпуск виборчої комісії як санкція за порушення, вчинені її членами в рамках організованої групи, у рамках конституційно-правової відповідальності не виключає подальшого притягнення до відповідальності окремих осіб з її складу за їхні дії, які призвели до порушення виборчих прав громадян.

Визначено, принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу – керівні ідеї, вихідні начала, закріплені в Конституції та законах України, які визначають зміст та сутність конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, особливості розвитку її нормативно-правового регулювання та специфіку застосування. Акцентовано, фундаментальними (базовими) загально-правовими принципами конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є такі: принцип легітимності – це зобов'язання дотримуватися законів і конституційних норм у всіх аспектах виборчого процесу (легітимність виборів залежить від того, наскільки вони відповідають конституційним принципам); принцип законності – конституційно-правові санкції за порушення виборчого законодавства чітко регулюються нормативно-правовими актами, і ці норми повинні мати відповідність на рівні закону (підзаконні акти не можуть встановлювати правову відповідальність за виборчі порушення; під час розслідування конкретної справи, пов'язаної з порушенням виборчого законодавства, правозастосовчі органи повинні діяти відповідно до законодавства, яке є чинним на момент розгляду справи); принцип доцільності – методи впливу на правопорушника мають бути вибрані так, щоб вони служили цілям конституційно-правової відповідальності, при цьому застосування принципу доцільності не повинно слугувати виправданням для порушення принципу законності; принцип гуманізму – у демократичному суспільстві особа вважається найвищою цінністю, а основна мета правової системи полягає у гарантуванні її прав та свобод; міра, в якій цей принцип ефективно втілюється в правовій системі та наскільки глибоко він усвідомлюється суспільством, визначає подальший розвиток права та загальний прогрес людства; принцип справедливості як необхідність забезпечення однакових та справедливих умов для всіх учасників виборів – зазначена засада виконує регулятивну роль, котра полягає у впливі на формування законної поведінки та моральності суб'єктів виборчого процесу в зазначеному аспекті; принцип невідворотності підкреслює, що особа не може уникнути наслідків, передбачених законом у разі порушення конституційно-правового законодавства (зазначений принцип забезпечує ефективність

діяльності правоохоронних органів, підтримує правопорядок і законність у суспільстві, а також сприяє стабільності правових відносин, що служить інтересам громадськості); неприпустимість подвійного покарання за одне й те саме правопорушення – особа не може бути повторно притягнута до відповідальності за те саме правопорушення, за яке вже було винесено рішення уповноваженим органом чи службовою особою (це правило не застосовується у випадках, коли одне порушення може призвести до відповідальності за різні діяння).

Встановлено, під функціями конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу слід розуміти основні напрямки впливу цього механізму на діяльність суб'єктів виборчого процесу, їхню поведінку та правосвідомість. Функції визначають суть та соціальне призначення конституційно-правової відповідальності і сприяють досягненню її цілей. До них належать: регулятивна, превентивна (попереджувальна), підтримувальна функція, каральна (штрафна), інформаційна, відновлювальна (захисна), виховна, мобілізаційна (функція мотивації громадянської активності) та комунікативна функції.

Визначено, виборчі стандарти, засновані на міжнародному публічному праві, добре розроблені в документах, виданих міжурядовими організаціями, такими як ООН; Африканський Союз; Рада Європи; включаючи її Європейську комісію за демократію через право (Венеціанську комісію); Європейський Союз; Організація американських держав (ОАД); Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ); та інші органи. Ці джерела ілюструють спільне розуміння змісту міжнародних виборчих стандартів, спираючись безпосередньо на формулювання статті 21 Загальної декларації прав людини, статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП), інших статей у цих документах, пов'язаних із здійсненням прав, які є важливими для демократичних виборів, а також договори, декларації та документи з прав людини. Низка рішень міжнародних трибуналів щодо справжніх виборів і праці висококваліфікованих експертів з права висувають виборчі стандарти у гармонії

з цими джерелами права, і загальноприйняті практики держав, які проводять вибори, також відображають їх.

Встановлено, існують різні підходи щодо призначення членів адміністрування виборів відповідно до положень законодавства зарубіжних країн. Так, у деяких системах парламент сам наглядає за виборчими органами та призначає їх, хоча ці ролі можуть розглядатися як протиріччя принципам поділу влади, оскільки законодавча гілка влади виконує виконавчі функції. В інших системах дотримуються підходів, за якими орган або органи, включаючи парламент та неурядові асоціації, такі як судові або юридичні ради, пропонують призначення, а парламент і/або глава держави здійснюють призначення чи навпаки. Застосування системи стримувань і противаг у процесі призначення членів адміністрування виборів базується на ідеї політичного консенсусу. Така система має декілька цілей: 1) сприяє більшій легітимності та довірі до виборчого процесу, оскільки різні сторони беруть участь у його організації та нагляді; 2) допомагає запобігти можливим зловживанням або впливам на вибори; 3) сприяє забезпеченню рівноваги і справедливого представництва різних інтересів у виборчих органах.

Дисертанткою розглянуто особливості нормативно-правового регулювання конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у зарубіжних країнах. Встановлено, відповідальності за порушення виборчого законодавства у зарубіжних державах може: 1) регламентуватися у виборчому законодавстві (Франція); 2) не регламентуватись у виборчому законодавстві (до прикладу, у Швеції Закон «Про вибори» не містить положень щодо конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу; у Латвії відповідальність за порушення виборчого законодавства закріплена у кримінальному та адміністративному законодавстві); 3) містити відсилочні норми як вказівку на норми кримінального, адміністративного законодавства (Іспанія); 4) містити положення щодо адміністративно-правової чи іншої (кримінальної) відповідальності безпосередньо у виборчому законі/ кодексі (Польща).

Визначено в аспекті конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу за доцільне внести зміни до Виборчого Кодексу України та додати Книгу V «Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу», у якій вбачається важливість закріплення таких ключових моментів щодо кожного із суб'єктів виборчого процесу, визначених у статті 22 зазначеного кодифікованого нормативно-правового акту як форми, підстави настання та процедури притягнення до конституційно-правової відповідальності. Натомість Розділ XXXXII «Прикінцеві та перехідні положення» логічно варто буде перенести та розмістити після викладення основних положень Книги V.

Зауважено, підставами притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу не можуть вважатися порушення політичних, моральних та інших норм, якщо вони не врегульовані відповідними положеннями законодавства. Зазначене слід враховувати під час визначення відповідних підстав у Книзі V Виборчого Кодексу України та за необхідності внести відповідні зміни у інші частини Кодексу.

Встановлено, фундаментальні покращення у функціонуванні концепції конституційно-правової відповідальності для суб'єктів виборчого процесу мають бути націлені на вирішення ряду ключових питань: гарантування засобів забезпечення демократичних форм через активну взаємодію представницьких органів із громадянськими інститутами загалом, а також окремо з громадянами; забезпечення та підтримку подальшого демократичного розвитку конституційного ладу держави, включаючи конституційно-правове оформлення концепції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, суб'єкти виборчого процесу, політичні партії, виборчі комісії, виборче законодавство, міжнародні стандарти, зарубіжний досвід.

SUMMARY

Vyshnevskya M.M. Praxeology of the constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process: a comparative analysis. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation is for obtaining of the scientific degree o of a candidate of legal sciences (Doctor of Philosophy) on the speciality 12.00.02 – constitutional law; municipal law. State University «Uzhhorod National University», Ministry of Education and Science of Ukraine, Uzhhorod, 2024.

The dissertation is a complex scientific study in which, through the prism of modern achievements, the praxeological principles of the constitutional and legal responsibility of the subjects of the electoral process are considered in the theoretical and practical aspects, several theoretical provisions, concepts and conclusions are formulated, aimed at improving the provisions of the domestic regulatory and legal framework in the field suffrage.

It was determined that the constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process is a system of legal measures provided by the constitutional and electoral legislation of the state to regulate the behavior of the subjects of the election process, aimed at preventing violations of the election legislation and establishing sanctions in case of such abuse.

It has been established that the following are among the characteristic features of the constitutional and legal status of election commissions in Ukraine and foreign countries: collegiality, independence, impartiality, special assignment in the field of administration of election procedures, ensuring and protecting the electoral rights of citizens. It was determined that the training of election commission members is a key element of the proper functioning and performance of these bodies.

It is noted that the dissolution of the election commission as a sanction for violations committed by its members as part of an organized group, within the framework of constitutional and legal responsibility, does not exclude the further prosecution of individual members of the commission for their actions that led to the violation of the electoral rights of citizens.

It has been determined that the principles of constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process are the guiding ideas, basic principles enshrined in the Constitution and laws of Ukraine, which determine the content and essence of the constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process, the peculiarities of the development of its regulatory and legal regulation and specifics application. Emphasized, the fundamental (basic) general legal principles of the constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process are as follows: the principle of legitimacy is the obligation to comply with laws and constitutional norms in all aspects of the election process (the legitimacy of elections depends on the extent to which they comply with the constitutional principles); the principle of legality – constitutional and legal sanctions for violations of election legislation are clearly regulated by normative legal acts, and these norms must correspond at the level of the law (bylaws cannot establish legal responsibility for election violations; during the investigation of a specific case related to a violation election legislation, law enforcement bodies must act in accordance with the legislation in force at the time of the case); the principle of expediency – the methods of influencing the offender should be chosen so that they serve the purposes of constitutional and legal responsibility, while the application of the principle of expediency should not serve as an excuse for violating the principle of legality; the principle of humanism - in a democratic society, a person is considered the highest value, and the main goal of the legal system is to guarantee his rights and freedoms; the extent to which this principle is effectively embodied in the legal system and how deeply it is realized by society determines the further development of law and the general progress of humanity; the principle of justice as the need to ensure equal and fair conditions for all election participants - the specified principle performs a regulatory role, which consists in influencing the formation of legal behavior and morality of the subjects of the election process in the specified aspect; the principle of inevitability emphasizes that a person cannot avoid the consequences provided by law in case of violation of constitutional and legal legislation (the specified principle ensures the effectiveness of law enforcement agencies, maintains law and order and legality in society, and also promotes the stability of legal relations, which serves the

interests of the public); inadmissibility of double punishment for the same offense – a person may not be repeatedly prosecuted for the same offense for which a decision has already been made by an authorized body or official (this rule does not apply in cases where one offense may lead to liability for various actions).

It was established that the functions of the constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process should be understood as the main directions of influence of this mechanism on the activities of the subjects of the election process, their behavior and legal awareness. Functions determine the essence and social purpose of constitutional and legal responsibility and contribute to the achievement of its goals. They include: regulatory, preventive (warning), support function, punitive (penal), informational, restorative (protective), educational, mobilization (function of motivating civic activity) and communicative functions.

Electoral standards based on international public law have been determined to be well developed in documents issued by intergovernmental organizations such as the United Nations; African Union; Council of Europe; including its European Commission for Democracy through Law (Venice Commission); European Union; Organization of American States (OAS); Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE); and other bodies. These sources illustrate a common understanding of the content of international electoral standards, relying directly on the wording of Article 21 of the Universal Declaration of Human Rights, Article 25 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), other articles in these documents related to the exercise of rights that are important for democratic elections, as well as human rights treaties, declarations and documents. A few decisions of international tribunals on real elections and the work of highly qualified legal experts advance electoral standards in harmony with these sources of law, and the generally accepted practices of states conducting elections also reflect them.

It has been established that there are different approaches to the appointment of members of the election administration in accordance with the provisions of the legislation of foreign countries. Thus, in some systems, the parliament itself supervises and appoints electoral bodies, although these roles may be seen as a contradiction to the principles of separation of powers, since the legislative branch of government

performs executive functions. Other systems follow approaches where a body or bodies, including parliament and non-governmental associations such as judicial or legal councils, propose the appointment and parliament and/or the head of state make the appointment, or vice versa. The application of the system of checks and balances in the process of appointing members of the election administration is based on the idea of political consensus. Such a system has several goals: 1) it contributes to greater legitimacy and trust in the electoral process, since various parties participate in its organization and supervision; 2) helps prevent possible abuse or influence on elections; 3) contributes to ensuring balance and fair representation of various interests in electoral bodies.

The dissertation examines the peculiarities of regulatory and legal regulation of the constitutional and legal responsibility of subjects of the election process in foreign countries. It has been established that liability for violation of election legislation in foreign countries can: 1) be regulated in election legislation (France); 2) not to be regulated in election legislation (for example, in Sweden, the Law «On Elections» does not contain provisions regarding the constitutional and legal responsibility of subjects of the election process; in Latvia, responsibility for violation of election legislation is enshrined in criminal and administrative legislation); 3) contain referral norms as an indication of the norms of criminal and administrative legislation (Spain); 4) contain provisions on administrative-legal or other (criminal) liability directly in the election law/code (Poland).

In terms of the constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process, it was determined that it would be appropriate to amend the Election Code of Ukraine and add Book V «Constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process», which considers the importance of establishing such key points for each of the subjects of the election process, defined in Article 22 of the specified codified normative legal act as forms, grounds for occurrence and procedure of bringing to constitutional and legal responsibility. Instead, Chapter XXXXII «Final and Transitional Provisions» would logically be moved and placed after the main provisions of Book V.

It is noted that violations of political, moral and other norms cannot be considered grounds for holding the subjects of the election process to constitutional and legal responsibility, if they are not regulated by the relevant provisions of the law. This should be considered when determining the relevant grounds in Book V of the Election Code of Ukraine and, if necessary, make appropriate changes to other parts of the Code.

It has been established that fundamental improvements in the functioning of the concept of constitutional and legal responsibility for the subjects of the election process should be aimed at solving a number of key issues: guaranteeing the means of ensuring democratic forms through the active interaction of representative bodies with civil institutions in general, as well as with citizens separately; ensuring and supporting the further democratic development of the constitutional system of the state, including the constitutional and legal design of the concept of constitutional and legal responsibility of the subjects of the election process.

Keywords: constitutional and legal responsibility, subjects of the election process, political parties, election commissions, election legislation, international standards, foreign experience.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні наукові результати дисертації:

1. Вишневська М.М. Поняття та класифікація принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Право»*. 2023. Вип. 80. Ч.1. С.107-112.
2. Вишневська М.М. Фундаментальні цінності та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С.109-112.
3. Vyshnevskya M. Purpose and specifics of the constitutional and legal responsibility of the participants in the election process. *Visegrad journal on human rights*. 2023. №4. P. 92-97.
4. Вишневська М.М. Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу: загальні засади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Право»*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 157-163.
5. Вишневська М.М. Застосування методик електронного управління як вектор стратегії удосконалення виборчого процесу. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С.613-618.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Вишневська М.М. Етимологія поняття «конституційно-правова відповідальність»: ключові засади. *Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.)*. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2022. С.47-50.
7. Вишневська М.М. До питання про розмежування правової категорії «конституційно-правова відповідальність» та суміжних понять. *Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.)*. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2022. С. 46-50.

8. Вишнеvsька М.М. Правова категорія «учасники виборчого процесу»: доцільність застосування. *Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій*: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.). Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2022. С. 57-60.

9. Вишнеvsька М.М. Деякі аспекти конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні. *Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки*: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.). Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. С. 34-38.

10. Вишнеvsька М.М. Громадяни як суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі. *Innovations and prospects in modern science: the 10th International scientific and practical conference (September 25-27, 2023)*. SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2023. С. 302-304.

11. Вишнеvsька М.М. Конституційно-правовий статус офіційних спостерігачів у виборчих процедурах. *Правова охорона культурних та матеріальних цінностей під час війни: міжнародна практика, реалії російсько-української війни*: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 29 вересня 2023 р.). Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. С.21-29.

12. Вишнеvsька М.М. До питання про практику застосування конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні. *European scientific congress: the 9th International scientific and practical conference (October 2-4, 2023)*. Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С.359-364.

13. Вишнеvsька М.М. До питання про ключові функції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Правові механізми притягнення Україною, світовою спільнотою до відповідальності воєнних злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика*: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 жовтня 2023 р.). Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. С.14-23.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ	25
1.1 Інститут юридичної відповідальності у сфері виборчого права	25
1.2 Етимологія поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу	40
Висновки до розділу I	68
РОЗДІЛ II. ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНІ МАРКЕРИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ	80
2.1. Суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі: поняття, класифікація	80
2.2. Принципи та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу	114
Висновки до розділу II	138
РОЗДІЛ III. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА	155
3.1. Міжнародні стандарти та сучасні концепції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у зарубіжних державах	155
3.2. Стратегія підвищення ефективності конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу та вдосконалення національного виборчого законодавства	184
Висновки до розділу III	200
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	218
ДОДАТКИ	238

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Призначення та природа конституційно-правової відповідальності є результатом інтенсивного розвитку конституційного права як однієї з ключових галузей національного права і в цілому правової системи сучасних правових держав. В новітніх умовах реалізація принципів верховенства права та народного представництва, що є основами конституційного ладу України, вимагає налагодження ефективного механізму для інституту конституційно-правової відповідальності не лише органів та посадових осіб влади, але і суб'єктів виборчого процесу, котрий є основою для формування керівних інституцій.

Багатоманіття наявних позицій стосовно конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу дозволяє стверджувати про неоднозначність сприйняття цього поняття. Різниця у теоретичних підходах до розуміння цієї форми відповідальності не сприяє єдності в термінологічному апараті, який характеризує її. Окрім зазначеного, навіть попри значну кількість наукових досліджень, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу все ще не має чіткого та належного законодавчого врегулювання. Норми, які стосуються певних аспектів юридичної відповідальності у сфері виборчого права, що впливають з Конституції України та конституційного законодавства, розсіяні по різних галузях права.

Зазначений правовий інститут вимагає подальшого наукового дослідження та глибокого переосмислення на якісно новому рівні, зважаючи на його роль у забезпеченні стабільності та захисту Основного Закону.

Таким чином, актуальність аналізу конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу обумовлена необхідністю проведення всебічного теоретичного дослідження з метою вдосконалення законодавства України щодо визначення суті цього різновиду конституційно-правової відповідальності, її підстав і механізму застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація була розроблена відповідно до Стратегії розвитку наукових досліджень,

прийнятої Національною академією правових наук України на період 2021-2025 років. Дослідження відповідає Пріоритетним тематичним напрямкам наукових досліджень і науково-технічних розробок, визначеним постановою Кабінету Міністрів України до кінця 2022 року, а також плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Тематика дослідження входить у комплексну тему «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ–ХХІ ст.», яка активно розробляється науковцями Ужгородського національного університету (державний реєстраційний номер 0198U007793).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження праксеологічних засад конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, здійснення порівняльного аналізу у цій сфері, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення зазначеного правового інституту в Україні.

На досягнення встановленої мети дисертанткою було визначено такі завдання:

- 1) дослідити інститут юридичної відповідальності у сфері виборчого права;
- 2) розкрити сутність та зміст поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу;
- 3) розглянути поняття та класифікацію суб'єктів конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі;
- 4) визначити принципи та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу;
- 5) здійснити аналіз міжнародних стандартів та сучасних концепцій конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у зарубіжних державах;
- 6) запропонувати напрямки підвищення ефективності конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу та вдосконалення національного виборчого законодавства.

Об'єктом дослідження є комплекс суспільних відносин, що виникають у сфері юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства.

Предметом дослідження є праксеологічні засади конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційного дослідження обумовлена його метою, завданнями, об'єктом та предметом.

Загальнонауковий *діалектичний метод* наукового пізнання дозволив виявити теоретико-прикладні проблеми конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу (підрозділи 1.2., 2.1., 3.2.).

Системний метод дозволив виявити місце конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в рамках інституту юридичної відповідальності у сфері виборчого права (підрозділ 1.1.), визначити функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу як цілісну систему функцій, котрі взаємодоповнюють одна одну (підрозділ 2.2).

Методи аналізу та синтезу були застосовані при з'ясуванні співвідношення дефініцій «конституційна відповідальність» та «конституційно-правова відповідальність», понять позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності, розмежуванні поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу та політичної відповідальності (підрозділ 1.2); співвідношення понять «суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі» та «суб'єкти виборчого процесу» (підрозділ 2.1.).

Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз законодавства зарубіжних держав в аспекті конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу (підрозділ 3.1.).

Метод абстрагування було використано для оцінки механізмів та інструментів конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні у розрізі міжнародних стандартів та законодавства зарубіжних держав (підрозділ 3.1.).

Метод правового моделювання був застосований під час формулювання науково обґрунтованих концепцій та пропозицій щодо модернізації вітчизняного законодавства (підрозділ 3.2).

Методологічний плюралізм дозволив забезпечити об'єктивність, достовірність і повноту аналізу, сприяючи досягненню мети та завдань дисертаційного дослідження.

Теоретичну базу дослідження проблематики конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу становлять праці таких дослідників як: Л. Авраменко, І. Аземша, У. Андрусів, В. Антонечко, В. Бабаніна, І. Бабич, М. Баймуратов, Л. Байрачна, О. Батанов, Н. Батанова, І. Білодід, Б.Бондаренко, І. Бородін, Ю. Бошицький, В. Букач, В. Бусел, В. Голін, В.Головченко, Т. Грек, Н. Гришина, І. Демиденко, О.Домбровська, І. Загоруй, М.Задніпряна, О. Зайчук, О. Іваненко, Ю. Кириченко, Р. Коваленко, В.Ковальчук, А. Колодій, Н.Колосова, В. Корж, О. Коротун, О. Костенко, М.Костицький, В. Котюк, Ч. Куля, О. Кучинська, Н. Лінник, Л. Лубенська, Д.Лук'янець, А. Макаренко, Г. Мамка, А. Матіос, С. Міщенко, А. Могильна, Л.Наливайко, П. Недбайло, Н. Оніщенко, Н. Павловська, К. Павшук, О.Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, П. Рабінович, Є. Радченко, О. Скакун, О.Скрипнюк, Д.Слинько, В. Смородинський, М. Ставнічук, О.Старобор, Н.Стецюк, А. Стрельников, Є. Стрельцов, В. Стретович, В.Сухомлинський, Т.Тарахонич, М. Теплюк, І. Тимошенко, Ю.Ткаченко, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, М. Хавронюк, М. Цвік, А. Червяцова, В. Шаповал, Ю.Шемшученко, О. Ющик та ін.

Нормативну базу дисертаційного дослідження складають нормативно-правові акти України та зарубіжних держав, міжнародні стандарти.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є комплексним науковим дослідженням, у якому через призму сучасних здобутків в теоретичному та практичному аспектах розглянуто праксеологічні засади конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, сформульовано низку теоретичних положень, концепцій та висновків,

спрямованих на удосконалення положень вітчизняної нормативно-правової бази у сфері виборчого права.

Наукова новизна одержаних в ході дослідження результатів знаходить своє відображення у висновках, рекомендаціях та пропозиціях, серед яких доцільно виокремити такі:

уперше:

- запропоновано розмежовувати поняття «суб'єкти виборчого процесу» та «учасники виборчого процесу». Останнє поняття є дещо ширшим, оскільки охоплює за своїм обсягом і змістом і суб'єктів. Зокрема, суб'єкти виборчого процесу – це та категорія суб'єктів виборчого процесу, які визначені такими відповідно до положень статті 22 Виборчого кодексу України, та беруть безпосередню участь у виборчому процесі. Натомість дефініція «учасники виборчого процесу» не згадується ні у виборчому законодавстві України, ні у науковій літературі, хоча, безперечно має право на своє існування. Водночас, до учасників виборчого процесу, окрім його суб'єктів, належать: 1) учасники виборчого процесу, котрі можуть бути присутніми без дозволу чи запрошення на засіданнях виборчих комісій, у тому числі під час процедури підрахунку голосів та етапу визначення результатів, окрім її членів; 2) учасники, котрі можуть бути присутніми на засіданнях виборчих комісій за умови розгляду на засіданні виборчої комісії скарг чи заяв; 3) залучені на підставі цивільно-правових договорів до роботи виборчих комісій експерти, спеціалісти, технічні працівники тощо; 4) правоохоронні органи у день голосування, а також при проведенні процедури підрахунку голосів, котрі здійснюють свої функції щодо охорони правового порядку виключно за межами приміщення для голосування;

- доведено необхідність внесення змін до Виборчого Кодексу України шляхом включення до його структури Книги V під назвою «Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу», у якій вбачається важливість закріплення таких ключових моментів щодо кожного із суб'єктів виборчого процесу (визначених у статті 22 зазначеного кодифікованого нормативно-правового акту) як форми, підстави настання та процедури притягнення до конституційно-правової відповідальності; натомість Розділ

XXXXII «Прикінцеві та перехідні положення» з точки зору логічних міркувань варто перенести та розмістити після викладення положень Книги V;

- запропоновано створити незалежний орган (комісію) аудиту, який буде перевіряти фінансову діяльність політичних партій і кампаній; усі політичні партії, кандидати і виборчі кампанії повинні бути зобов'язані подавати докладні фінансові звіти, котрі мають містити інформацію про джерела фінансування, витрати та відомості про всі фінансові операції, пов'язані із виборчою діяльністю; незалежний аудиторський орган повинен бути наділений такими повноваженнями: вимагати від політичних партій та кампаній пояснення стосовно будь-яких сумнівних фінансових операцій чи витрат; проводити регулярні перевірки фінансової діяльності, що дозволить вчасно виявляти порушення та недоречності і вживати відповідних заходів (результати аудиту мають бути оприлюднені для загального доступу громадськості, що забезпечить відкритість та прозорість виборчої фінансової діяльності); співпрацювати з іншими органами для забезпечення ефективного накладення санкцій у випадках порушень тощо;

удосконалено:

- розуміння сутнісних ознак юридичної відповідальності, котрі відрізняють її від інших форм відповідальності в суспільстві, серед яких виділено такі: обов'язок виконання чітких правових норм і стандартів, які встановлені законодавством; можливість застосування конкретних санкцій, передбачених законом, у випадку порушення правових норм; відшкодування наслідків або компенсація збитків, завданих іншим особам або суспільству в цілому; рішення щодо встановлення юридичної відповідальності повинні бути прийняті на підставі чіткої і об'єктивної інформації та мати обґрунтовані підстави; дотримання встановлених процедур і правил при застосуванні юридичних санкцій або розгляді справи; забезпечення захисту прав і законних інтересів особи, яка притягується до відповідальності, в рамках судового процесу; рішення, пов'язані з юридичною відповідальністю, повинні бути доступними для громадськості і мати відкритий характер;

- аргументацію щодо різних підходів до призначення членів адміністрування виборів відповідно до положень законодавства зарубіжних країн: у деяких системах парламент сам наглядає за виборчими органами та призначає їх, хоча ці ролі можуть розглядатися як протиріччя принципам поділу влади, оскільки законодавча гілка влади виконує виконавчі функції; в інших системах дотримуються підходів, за якими орган або органи, включаючи парламент та неурядові асоціації, такі як судові або юридичні ради, пропонують призначення, а парламент і/або глава держави здійснюють призначення чи навпаки. Застосування системи стримувань і противаг у процесі призначення членів адміністрування виборів базується на ідеї політичного консенсусу. Така система має декілька цілей: 1) сприяє більшій легітимності та довірі до виборчого процесу, оскільки різні сторони беруть участь у його організації та нагляді; 2) допомагає запобігти можливим зловживанням або впливам на вибори; 3) сприяє забезпеченню рівноваги і справедливого представництва різних інтересів у виборчих органах;

- обґрунтування, що розпуск виборчої комісії як санкція за порушення, вчинені її членами в рамках організованої групи, у рамках конституційно-правової відповідальності не виключає подальшого притягнення до відповідальності окремих осіб з її складу за дії, які призвели до порушення виборчих прав громадян;

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо розуміння феномену конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу як системи правових заходів, що передбачені конституційним і виборчим законодавством держави для регулювання поведінки суб'єктів виборчого процесу, спрямованих на запобігання порушенню виборчого законодавства та встановлення санкцій у випадку таких зловживань;

- науково-теоретичні уявлення про принципи юридичної відповідальності, котрі характеризуються як об'єктивними, так і суб'єктивними особливостями, котрі спільно визначають робочий механізм цього інституту в юридичній системі, враховуючи як загальні закономірності, так і індивідуальні

особливості суб'єктів: *об'єктивні чинники* простежуються у тому, що принципи юридичної відповідальності є складовою системи правових норм та виражають сталі зв'язки і закономірності, визначаються в межах юридичної системи і відображають загальні принципи, що властиві цьому інституту відповідальності, підтримують консистентність між інститутом юридичної відповідальності та іншими сферами правового регулювання, а також відповідають законодавчій та правозастосовчій практиці; *суб'єктивні аспекти* враховують наміри суб'єктів, їхнє розуміння правових норм, а також усвідомлення можливих наслідків дій;

- наукові висновки щодо нормативно-правового регулювання конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у зарубіжних країнах. Встановлено, відповідальність за порушення виборчого законодавства у зарубіжних державах може: 1) регламентуватися у виборчому законодавстві (Франція); 2) не регламентуватись у виборчому законодавстві (до прикладу, у Швеції Закон «Про вибори» не містить положень щодо конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу; у Латвії відповідальність за порушення виборчого законодавства закріплена у кримінальному та адміністративному законодавстві); 3) містити відсилочні норми як вказівку на норми кримінального, адміністративного законодавства (Іспанія); 4) містити положення щодо адміністративно-правової чи іншої (кримінальної) відповідальності безпосередньо у виборчому законі/ кодексі (Польща);

- погляди щодо вдосконалення виборчого законодавства в аспекті застосування електронних технологій голосування та підрахунку голосів; встановлено, вирішуючи, чи використовувати такі технології для виборів, необхідно ретельно розглянути усі можливі проблеми та збалансувати їх з очікуваними перевагами.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації науково обґрунтовані висновки та пропозиції можуть бути використані під час подальшого розвитку праксеологічних засад конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, у тому числі:

у науково-дослідній роботі – для поглиблення наукових знань у сфері виборчого права, інституту юридичної відповідальності;

у правотворчій діяльності – як теоретико-методологічний фундамент для розвитку законодавства у сфері конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу;

у навчальному процесі – під час підготовки підручників, навчальних посібників, методичних розробок, конспектів лекцій із курсів навчальних дисциплін: «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Основи виборчого права», «Порівняльне правознавство» та ін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація представляє собою автентичне, цілісне і завершене дослідження праксеологічних засад конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. Наукові висновки, які містяться у дисертації, виникли внаслідок особистих досліджень, проведених автором на основі критичного осмислення наукових джерел та правових актів, включаючи міжнародні виборчі стандарти та досвід зарубіжних держав. Публікації наукових статей автора відображають суть та зміст дослідження, яке викладено у дисертаційній роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження було оприлюднено та обговорено на міжнародних науково-практичних конференціях та правових школах: «Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії» (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.); «Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни» (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.); «Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій» (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.); «Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки» (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.); «Innovations and prospects in modern science» (Stockholm, Sweden, September 25-27, 2023); «Правова охорона культурних та матеріальних цінностей під час війни: міжнародна практика, реалії російсько-української війни» (м. Ужгород, 29 вересня 2023 р.); «European scientific congress» (Madrid, Spain, October 2-4, 2023); «Правові механізми притягнення Україною, світовою

спільнотою до відповідальності воєнних злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика» (м. Ужгород, 27 жовтня 2023 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у 13 наукових працях, у тому числі у п'яти статтях, чотири з яких опубліковані в Україні у виданнях, визначених фаховими для юридичних наук, одна – у періодичному виданні іноземної держави, котра входить до Організації економічного співробітництва та розвитку, а також восьми тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях та міжнародних правових школах.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями, об'єктом та предметом дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел, котрий налічує 212 найменувань. Повний обсяг дисертації становить 240 сторінок, з них основний текст – 210 сторінок.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Інститут юридичної відповідальності у сфері виборчого права

У словнику української мови термін «відповідальність» означає зобов'язання або прийняття на себе обов'язку відповідати за конкретну справу, дію, вчинок, вислів тощо. Він також виражає серйозність або важливість певної справи чи моменту [13].

У рамках нашого дослідження слушним буде звернутись до поглядів Григорія Сковороди, українського філософа і педагога, який вніс значний внесок у розвиток етики та педагогіки. Дослідник розглядав відповідальність як щось, що розвивається з часом, та вважав, що це не статичний стан, а процес, в якому особа поступово стає більш відповідальною через власні дії та почуття [130]. Сковорода вірив, що кожна людина повинна нести відповідальність перед собою за свої дії і розвиток, а також перед суспільством за внесок у спільне благополуччя, поряд з цим підкреслюючи важливість самопізнання і самовдосконалення, а також відчуття відповідальності перед іншими. Важливою була ідея, що кожна людина має свій власний потенціал, який повинен бути реалізований у її діяльності, а відповідальність полягає в тому, як людина використовує такий потенціал у своєму повсякденному житті. У педагогічній системі Сковороди ці погляди реалізовані через поняття «сродної праці» і внутрішньої суті людини [131]. «Сродна праця» вказує на те, що кожен повинен займатися тим видом діяльності, який відповідає його здібностям і суті. Внутрішня сутність людини передбачає розвиток її внутрішньої моралі та характеру, що утворює відповідальну поведінку [132].

В. Сухомлинський розглядає важливість вміння особистості бути відповідальною за свої дії та вирішення обов'язків – людина повинна бути здатною самотійно розуміти, що їй слід робити, і виконувати ці дії без

зовнішнього тиску. Основний аспект відповідальності полягає в тому, щоб людина могла самостійно визначати, які завдання вона повинна виконувати, що передбачає розвиток умінь аналізувати ситуації та приймати обдумані рішення. Важливо, щоб люди не лише визначали свої обов'язки, але й виконували їх. Виконання обов'язків передбачає відданість та дотримання зобов'язань. Розвиток вміння оцінювати свої дії і контролювати свої вчинки важливий для постійного удосконалення та допомагає визначити свої сильні сторони і слабкі місця, а також покращити свою продуктивність та дієвість. Морально-трудоий досвід виникає в результаті активної участі у суспільних та трудових справах, а також сприяє формуванню моральних цінностей, відповідальності та трудової етики. Так, діти навчаються соціалізації, тобто взаємодії з іншими людьми та відповідній поведінці, через свої дії та спільність з іншими учасниками суспільства [143].

Відповідальність – це взаємозв'язок між особою і суспільством, який полягає в зобов'язанні дотримуватися соціальних норм і виконувати їхні вимоги. Цей взаємозв'язок означає, що при відповідальному ставленні до приписів соціальних норм особа може розраховувати на підтримку і заохочення від суспільства. У випадку невідповідальної поведінки, яка суперечить цим нормам, особа має обов'язок прийняти на себе негативні наслідки цієї поведінки [3].

О. Плахотний стверджує, що поняття відповідальності включає дві різні форми або види відповідальності: 1) суспільна відповідальність, яка виражає реакцію суспільства на поведінку індивіда; 2) особиста відповідальність, яка представляє собою систему відповідей індивіда на вимоги суспільства [95].

Юридична відповідальність полягає в тому, що особа, яка порушила закон, має бути піддана певним наслідкам чи покаранню за свої дії. Цей принцип відповідальності є важливим засобом для забезпечення порядку та законності в суспільстві. Відповідальність може бути накладена державою через судову систему або іншими владними органами, або вона може бути результатом домовленості між сторонами у випадках цивільного правопорушення [43].

Реалізація цього принципу не залежить від волі самого порушника. Наприклад, якщо особа скоїла злочин, вона може бути позбавлена певних прав або покарана відповідно до закону, незалежно від її бажання [41].

Юридична відповідальність є активним правовим явищем, яке має тісний зв'язок з нормами, спрямованими на захист та регулювання суспільних відносин. Додаткові санкції, які застосовуються в разі порушення права, можуть мати різноманітний характер, такий як позбавлення особистих, організаційних або майнових прав чи вигод [154].

Юридична відповідальність – це застосування спеціальних процедур до особи, яка скоїла порушення закону, шляхом використання засобів державного примусу, які передбачені санкціями правової норми [54, с. 514–515]. Відтак, юридична відповідальність є механізмом, за допомогою якого держава забезпечує дотримання вимог закону та реагує на вчинені порушення правопорядку [54].

Юридична відповідальність має значний вплив на захист та підтримку конституційних принципів, законності та правопорядку. Вона реалізується через вжиття державного примусу і використання примусової сили влади для забезпечення виконання закону [94].

Виконання юридичної відповідальності тісно пов'язане з процесом застосування норм права, зокрема, їх практичним застосуванням. Реалізація юридичної відповідальності означає застосування конкретних правових норм, що стосуються відповідальності (наказу, покарання тощо), до особи, яка вчинила правопорушення. Цей процес передбачає виконання вимог закону щодо покарання або інших заходів, які мають бути застосовані до такої особи [135].

До прикладу, В.Копейчиков зауважує, що юридична відповідальність є сукупністю правових відносин, що передбачають можливість застосування державно-владного примусу у вигляді санкцій щодо суб'єктів, котрі порушили норми права [70, с. 204]. Схожої позиції дотримується Д.Лук'янець та вважає, що сутність юридичної відповідальності полягає у застосуванні державного примусу у вигляді санкцій норми права [82, с. 5].

Наукові погляди В. Копейчикова та Д. Лук'янеця вказують на те, що сутність юридичної відповідальності полягає в забезпеченні дотримання норм права шляхом вжиття відповідних заходів, спрямованих на відновлення порушеного ладу та запобігання подібним порушенням у майбутньому. Такий підхід підкреслює важливість юридичної відповідальності у правовій системі та роль державного примусу як засобу впливу на поведінку суб'єктів правовідносин для забезпечення дотримання норм права.

Така відповідальність має своєю основою соціальний зв'язок між індивідом і суспільством, а також визнання соціального впливу на дії суб'єктів, іншими словами, вона визначається суспільними відносинами. У правовій літературі ці соціальні відносини розглядаються як основа юридичної відповідальності.

Дослідник А. Стрельников вказує на те, що юридична відповідальність є одним з найпоширеніших видів суспільної відповідальності, проте встановлення точних ознак, що б ідентифікували таке широке поняття, є вкрай складним завданням. Автор підкреслює, що в різних галузях права вона виявляється по-різному, і різноманітні види відповідальності суттєво відрізняються один від одного. Тому надати єдине визначення, що одночасно враховувало б усі аспекти юридичної відповідальності і не вступало б у протиріччя зі специфікою жодного з них, є вельми складною задачею [140, с. 13-14].

Відповідальність визнається як сукупність державних санкцій, які можуть бути застосовані у випадку вчинення правопорушення. Зазначене підкреслює важливість додержання правових норм для забезпечення порядку та суспільної стабільності та засвідчує ключову роль юридичної відповідальності у правовій системі, необхідність її дотримання для забезпечення функціонування правопорядку.

Під час дослідження поняття «юридична відповідальність» слід враховувати його взаємозв'язок з соціальною відповідальністю. Це пояснюється тим, що соціальна відповідальність має властивості, які характерні моральній, політичній та релігійній відповідальності і частково відображені в понятті юридичної відповідальності. Саме те, що юридична відповідальність включається до категорії соціальної відповідальності, підкреслює наявність у

першої усіх ознак соціальної відповідальності, оскільки цей процес відбувається в контексті суспільства, сприяє підтримці громадського порядку, гарантує захист суспільних інтересів та передбачає участь суспільних суб'єктів. Так, юридична відповідальність є концептуальним підтипом або підкатегорією соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність охоплює широкий спектр понять та практик, спрямованих на те, щоб забезпечити гармонічну взаємодію між особами, групами, організаціями та суспільством в цілому. Юридична відповідальність натомість включає в себе правові норми та вимоги, які регулюють поведінку осіб та встановлюють обов'язки і відповідальність за порушення цих норм. Відтак, остання є частиною соціальної відповідальності, оскільки відображає специфічні аспекти та вимоги, пов'язані з дотриманням законів та правових норм у суспільстві.

Серед ознак юридичної відповідальності, котрі відрізняють її від інших форм відповідальності в суспільстві доцільно виділити такі аспекти:

1. обов'язок виконання чітких правових норм і стандартів, які встановлені законодавством;
2. можливість застосування конкретних санкцій, передбачених законом, у випадку порушення правових норм;
3. відшкодування наслідків або компенсація збитків, завданих іншим особам або суспільству в цілому;
4. рішення щодо встановлення юридичної відповідальності повинні бути прийняті на підставі чіткої і об'єктивної інформації та мати обгрунтовані підстави;
5. дотримання встановлених процедур і правил при застосуванні юридичних санкцій або розгляді справи;
6. забезпечення захисту прав і законних інтересів особи, яка притягується до відповідальності, в рамках судового процесу;
7. рішення, пов'язані з юридичною відповідальністю, повинні бути доступними для громадськості і мати відкритий характер.

Так, як вже нами було зазначено вище, поняття юридичної відповідальності доволі часто у юридичній літературі зустрічається у контексті відповідальності соціальної [54, с. 497].

Слід зауважити, що у сучасному українському суспільстві, яке постійно змінюється та адаптується до якісно нових умов, значення політичних виборів постійно зростає. Так, часто зацікавлені суб'єкти намагаються знайти нові способи втручання в народне волевиявлення. Ці тенденції підвищують потребу в удосконаленні механізмів юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства.

Наголосимо, що суб'єкти виборчого процесу повинні мати право самостійно приймати рішення, що стосуються їх участі у виборах та політичної діяльності, без неправомірного тиску чи впливу з боку інших осіб, організацій чи владних структур. При цьому вони зобов'язані дотримуватися законів та правил, що регулюють проведення виборів (строків подачі документів, фінансової діяльності та інших аспектів виборчого процесу тощо).

Відповідальність суб'єктів виборчого процесу є одним з аспектів конституційно-правової відповідальності, що визначена нормами законодавства. Вона пов'язана із можливим примусом, який полягає в обов'язку суб'єкта, що порушив правила, зазнати застосування репресивних заходів, встановлених компетентними органами відповідно до закону, з метою забезпечення законності та порядку під час виборчого процесу, а також служить засобом забезпечення правопорядку та відновлення порушених виборчих прав суб'єктів виборчого процесу.

Порушення виборчого законодавства – це визначена у виборчому законодавстві винна, протиправна дія або бездіяльність, яка порушує виборчі права громадян та інших суб'єктів і учасників виборчого процесу. За такі порушення можуть застосовуватися санкції, визначені виборчим та іншими видами законодавства (кримінальним, адміністративним).

Відтак, існують такі види відповідальності за порушення виборчого законодавства: відповідальність, передбачена власне виборчим законодавством (конституційно-правова); кримінальна відповідальність; адміністративна

відповідальність; цивільно-правова (застосовується як додаткова форма відповідальності – відшкодування матеріальної або/і моральної шкоди – у сукупності з вище зазначеними видами); дисциплінарна відповідальність.

Згідно положень статті 32 Закону України «Про державний реєстр виборців» особа або політична партія, яка звертається до органу, що веде Реєстр, з метою включення себе або інших осіб до Реєстру, внесення змін до персональних даних або отримання відповіді на запит, має право оскаржити перед судом рішення, дії або бездіяльність відповідного органу ведення Реєстру у відповідності з встановленим порядком, передбаченим Кодексом адміністративного судочинства України. Відповідно до статті 33 цього ж закону законодавством України передбачена можлива кримінальна, адміністративна та інша юридична відповідальність за такі дії, як зловживання доступом або несанкціонований доступ до Реєстру, порушення правил захисту персональних даних та програмного забезпечення, неправомірне використання та поширення персональних даних, а також інші порушення вимог закону щодо порядку ведення Реєстру [102].

Розділ V Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [69] «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» регламентує такі злочини та покарання за їх вчинення:

- ускладнення процесу вибору або участі в референдумі, вплив на діяльність виборчої комісії, комісії референдуму або роботу офіційного спостерігача (стаття 157);
- надання неправдивої інформації органам, що керують Державним реєстром виборців, або будь-яке несанкціоноване втручання у його роботу (стаття 158);
- незаконне використання виборчого або референдумного бюлетеня, голосування більше одного разу, а також вчинення інших дій, таких як викрадення, пошкодження, приховування або знищення бюлетеня (стаття 158-1);

- незаконне знищення або пошкодження документів, що стосуються виборчого процесу або референдуму (стаття 158-2);
- вчинення фальсифікації, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення документів, пов'язаних із виборчим процесом або референдумом, а також викрадення, пошкодження, приховування або знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців або учасників референдуму (стаття 158-3);
- порушення принципу таємності голосування (стаття 159);
- порушення правил фінансування політичних партій, передвиборної агітації або агітації референдуму (стаття 159-1);
- корупційні дії, зокрема, підкуп виборців, учасників референдуму, членів виборчої комісії або комісії референдуму (стаття 160).

Також варто звернути увагу і на статтю 344 ККУ, котра закріплює відповідальність за втручання у роботу державного службовця та серед іншого регулює питання незаконного впливу у будь-якій формі на Голову або члена Центральної виборчої комісії з метою створення їм перешкод у виконанні службових обов'язків або задля досягнення мети прийняття незаконних рішень.

Як додаткове покарання за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадян, передбачених статтями 157-160 Кримінального кодексу України, може бути призначене позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років.

Також варто звернути увагу і на статтю 111 «колабораційна діяльність», а саме пункт 5, котрий встановлює відповідальність за вступ громадянина України добровільно на посаду, що відповідає за участь у організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, або публічні заклики до їх проведення.

Відповідно до статті 216 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) [77] слідчі органів Державного бюро розслідувань проводять досудове розслідування щодо кримінальних правопорушень, вчинених особою, яка є членом Центральної виборчої комісії. Детективи

Національного антикорупційного бюро України також ведуть досудове розслідування щодо кримінальних правопорушень, якщо такі правопорушення вчинені членом Центральної виборчої комісії.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [63] містить перелік таких порушень вимог закону у сфері виборчого права, а також передбачає відповідальність за їх вчинення:

- порушення норм законодавства щодо коректного використання української мови як державної мови у різних аспектах проведення виборів та референдумів (стаття 188-52);
- недотримання встановленого порядку реєстрації виборців у Державному реєстрі виборців, подання інформації про виборців до відповідних органів, складання та подання списків виборців та громадян, які мають право голосувати на референдумі, та недозволене використання цих списків (стаття 212-7);
- порушення прав громадян на доступ до інформації, що міститься в Державному реєстрі виборців та списку громадян, які мають право голосувати на референдумі (стаття 212-8);
- порушення правил проведення передвиборної агітації та агітації під час підготовки та проведення референдуму з використанням засобів масової інформації, а також порушення правил участі в інформаційному забезпеченні виборів (стаття 212-9);
- порушення обмежень, що стосуються проведення передвиборної агітації та агітації під час референдуму (стаття 212-10);
- відмова у наданні можливості оприлюднити відповідь на інформацію, яка поширюється стосовно суб'єкта виборчого процесу (стаття 212-11);
- недодержання права на використання приміщень під час проведення виборчої кампанії (стаття 212-12);
- виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації без зазначення відомостей про установу, що виготовила

друковані матеріали, їх тиражу та інформації про осіб, відповідальних за їх випуск (стаття 212-13);

- порушення правил щодо розміщення агітаційних матеріалів або політичної реклами, а також їх розміщення у місцях, які законом заборонені (стаття 212-14);

- порушення правил надання або отримання внесків для підтримки політичної партії, а також порушення правил надання або отримання державного фінансування статутної діяльності політичної партії або фінансової (матеріальної) підтримки для проведення передвиборної агітації чи агітації референдуму (стаття 212-15);

- замовлення або виготовлення виборчих бюлетенів у більшій кількості, ніж та, що встановлена (стаття 212-16);

- ненадання копії виборчого протоколу (стаття 212-17);

- невиконання рішення виборчої комісії або комісії з референдуму (стаття 212-18);

- відмова у звільненні члена виборчої комісії від виконання його службових обов'язків або його безпідставне звільнення з роботи (стаття 212-19);

- порушення правил опублікування документів, пов'язаних з підготовкою та проведенням виборів або референдуму (стаття 212-20);

- порушення порядку подання фінансового звіту щодо надходження і використання коштів виборчого фонду або звіту партії про її майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру (стаття 212-21);

- публічне оголошення результатів голосування в приміщенні для голосування (стаття 212-22);

- пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня або його винесення за межі приміщення для голосування (стаття 212-23);

- перешкоджання здійсненню виборчого права або права участі в референдумі, а також діяльності суб'єкта виборчого процесу чи процесу референдуму (стаття 212-24).

Кодекс адміністративного судочинства (далі – КАС) також частково регламентує деякі питання, котрі стосуються відповідальності за порушення виборчого права. До прикладу, у п. 2 статті 4 визначено, як публічно-правовий спір, конфлікт, в якому щонайменше одна сторона виступає як суб'єкт виборчого процесу або референдуму і спір виникає внаслідок порушення її прав у цьому процесі з боку державного органу або іншої особи, яка має владні повноваження. Стаття 19 КАС передбачає, що компетенція адміністративних судів включає розгляд справ, які виникають у публічно-правових спорах, зокрема щодо суперечок, пов'язаних із правовідносинами, що виникають у зв'язку з виборчим процесом або референдумом. [61]

Місцевим загальним судам, як адміністративним, підсудні адміністративні справи, які стосуються виборчого процесу чи процесу референдуму та включають:

- 1) скарги на рішення, дії або бездіяльність дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму та їх членів;
- 2) уточнення списку виборців;
- 3) скарги на дії або бездіяльність засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій та їх посадових осіб, які порушують виборче та референдумне законодавство;
- 4) скарги на дії або бездіяльність кандидатів у депутати сільських та селищних рад, кандидатів на посаду сільського або селищного голови та їх повірених осіб.

Апеляційному адміністративному суду, що діє в апеляційному окрузі з містом Києвом, покладено розгляд адміністративних справ у першій інстанції щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Центральної виборчої комісії, за винятком встановлення результатів виборів або всеукраїнського референдуму на національну ініціативу (такі справи підпадають під компетенцію Верховного Суду як суду першої інстанції). Адміністративні справи, де предметом оскарження є рішення, дії чи бездіяльність окружної виборчої комісії (окружної комісії з референдуму), розглядаються і вирішуються в адміністративному суді першої інстанції колегією, яка складається з трьох суддів.

Слід підкреслити, що відповідно до п. 4 статті 151 КАС судові заходи, які призначені для забезпечення позову, не можуть затримувати, перешкоджати або будь-яким іншим чином порушувати безперервність процесу призначення, підготовки і проведення виборів або всеукраїнського референдуму.

Стаття 273 КАС містить положення, відповідно до якого суб'єкти виборчого процесу (крім виборчої комісії), а також ініціативні групи референдуму та інші суб'єкти, що ініціюють референдум, мають право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виборчих комісій, комісій з референдуму та їх членів. Виборці та суб'єкти всеукраїнського референдуму (громадяни України, які мають право голосу на виборах або референдумі) можуть оскаржувати рішення, дії або бездіяльність відповідних комісій, якщо вони прямо порушують їх виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи референдумі.

Рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії, що стосуються встановлення результатів виборів або всеукраїнського референдуму, можуть бути оскаржені до Верховного Суду. Усі інші рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії, а також рішення, дії або бездіяльність її членів у межах виборчого процесу, можуть бути оскаржені до апеляційного адміністративного суду в апеляційному окрузі, що включає місто Київ. Рішення, дії або бездіяльність територіальних (окружних) виборчих комісій щодо підготовки та проведення місцевих виборів, виборів Президента України, народних депутатів України; обласних комісій з референдуму та комісій Автономної Республіки Крим з всеукраїнського референдуму, а також рішення, дії або бездіяльність їх членів можуть бути оскаржені до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням відповідної комісії. Рішення, дії або бездіяльність дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму та їх членів можуть бути оскаржені до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцезнаходженням відповідної комісії.

Слід підкреслити, що позовні заяви щодо рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму та їх членів можуть бути подані до адміністративного суду протягом п'яти днів з дня прийняття відповідного

рішення, здійснення відповідної дії або виявлення бездіяльності. Звернення до адміністративного суду з претензіями щодо рішень, дій або бездіяльності виборчої комісії, комісії з референдуму або членів цих комісій, які стали відомими до дня голосування, може бути здійснено протягом строку, встановленого в цій статті, але не пізніше двадцять другої години дня, що передує дню голосування.

Випадки звернень до адміністративного суду з претензіями стосовно рішень, дій або бездіяльності дільничної виборчої комісії, дільничної комісії з референдуму або їх членів, які стали відомі у день голосування, під час підрахунку голосів та оголошення результатів голосування на дільниці, може бути здійснено протягом двох днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності.

Зауважимо, що суд розглядає заяви щодо рішень, дій або бездіяльності виборчої комісії, комісії з референдуму або їх членів незалежно від оплати судового збору. Якщо судовий збір не сплачено на момент вирішення справи, суд одночасно вирішує питання про його стягнення.

Також суд негайно повідомляє відповідні виборчі комісії або комісії з референдуму, комісію вищого рівня та Центральну виборчу комісію про надходження заяви, відкриття справи або відмову у її відкритті, а також про прийняте судом рішення.

Стаття 274 КАС визначає процедуру уточнення списків виборців з такими особливостями:

1) кожна особа, яка має право голосувати на відповідних виборах або референдумі, може звернутися до адміністративного суду з адміністративним позовом щодо уточнення списку виборців, включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб;

2) адміністративні справи з уточнення списку виборців розглядає місцевий загальний суд, що є адміністративним судом за місцезнаходженням відповідної виборчої комісії;

3) позовна заява про уточнення списку виборців може бути подана до адміністративного суду без сплати судового збору не пізніше, ніж за два дні до дня голосування;

4) суд вирішує такі справи у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше, ніж за два дні до дня голосування. У випадку, якщо позовна заява подана за два дні до голосування, справа розглядається негайно;

5) рішення адміністративного суду щодо внесення змін у списки виборців має бути негайно виконане, а можливість оскарження цього рішення не перешкоджає його негайному виконанню.

Стаття 275 КАС розглядає особливості проведення справ, що стосуються оскарження рішень, дій або бездіяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів у сфері медіа, підприємств, установ, організацій та їх посадових осіб, які порушують законодавство про вибори та референдум; стаття 276 натомість визначає особливості провадження у справах, які стосуються оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їх довірених осіб, політичних партій, місцевих організацій політичних партій та інших суб'єктів виборчого процесу та референдуму; а стаття 277 регламентує характеристики процесу розгляду справ, що відносяться до виборів Президента України.

Після встановлення порушень у законодавстві про вибори або референдум суд визначає в своєму рішенні, як захистити порушені права та інтереси, а також як усунути наслідки цих порушень відповідно до закону. У разі, якщо порушення не підпадають під правила КАС, суд вирішує це окремо і повідомляє про це відповідні органи або особи, що мають відповідно до закону право діяти у цьому питанні. Справу у апеляційній інстанції розглядають упродовж двох днів після закінчення терміну подання апеляційної скарги з повідомленням учасників процесу. Апеляційну скаргу на рішення, ухвалене до дня голосування, розглядають не пізніше, ніж за дві години до початку голосування. Стаття 371 КАС вимагає негайного виконання судових рішень щодо уточнення списку виборців.

У встановленому порядку особи, які займають посади у виборчих органах та інші посадові особи, можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності за протиправні діяння, що пов'язані з виборчим процесом, якщо такі дії чи бездіяльність не містять складу адміністративних або кримінальних правопорушень, наприклад, дії, які впливають на добросовісність держслужбовця або роблять орган публічної влади недійсним.

Притягнення до цивільно-правової відповідальності за порушення, що сталися під час виборчого процесу, передбачає, що особа, яка вчинила такі діяння, може бути зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану іншим особам. Тобто вона повинна відшкодувати збитки, які можуть бути матеріального (наприклад, втрата майна) або морального характеру (наприклад, моральні страждання, репутаційна шкода). Цивільно-правова відповідальність може бути застосована, як вже нами зазначалось, одночасно з іншими видами відповідальності, наприклад, адміністративною чи кримінальною, які передбачаються за вчинення подібних правопорушень.

Один із найбільш ефективних методів протистояння правопорушенням традиційно вважається застосування кримінальної та адміністративної відповідальності. Кримінальна відповідальність передбачає застосування суворих покарань, таких як позбавлення волі або штрафи, за серйозні порушення закону, що становлять загрозу для громадського порядку та безпеки, адміністративна відповідальність натомість передбачає застосування менших штрафів або інших адміністративних санкцій за менш серйозні правопорушення, які не є кримінальними, але вимагають покарання та відповідальності перед законом.

У законодавстві України також передбачено інші форми відповідальності за порушення, які сталися під час виборчого процесу. Зокрема, конституційно-правова відповідальність може бути застосована виборчими комісіями і включає попередження кандидатів про можливі наслідки їхніх дій або незаконних дій у ході виборчого процесу; відмову у реєстрації кандидатів, які порушили виборче законодавство або не відповідають вимогам для участі у виборах; скасування рішення про реєстрацію кандидатів у разі виявлення серйозних порушень;

визнання голосування і виборів недійсними у разі виявлення системних порушень або маніпуляцій; припинення діяльності груп, які ініціюють референдум, у разі виявлення порушень; дострокове припинення повноважень виборчої комісії або її члена у разі серйозних порушень або невиконання їхніх обов'язків тощо.

В Україні юридична відповідальність за порушення під час виборчого процесу офіційно регламентована та охоплює широкий спектр законодавчих норм. Ефективність цієї системи значною мірою залежить від того, як ці норми застосовуються на практиці, переважно від діяльності судових та правоохоронних органів.

Таким чином, якщо ми здійснюємо класифікацію юридичної відповідальності за галузевою приналежністю, то виокремлюємо такі її види як конституційна, цивільна, адміністративна, кримінальна тощо. При цьому головною метою всіх форм юридичної відповідальності є захист Конституції. Варто зазначити, що вони також виконують інші завдання, які виходять за межі простого забезпечення недоторканності Конституції.

В юридичній літературі вірно вказується, що традиційний підхід до класифікації видів юридичної відповідальності не є вичерпним. На сьогоднішній день систему видів юридичної відповідальності слід доповнити ще одним видом – конституційно-правовою відповідальністю [155], котру ми будемо розглядати надалі.

1.2. Етимологія поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу

У наш час, коли конституція стала активним фактором реального життя і інструментом формування громадянського суспільства та правової соціально орієнтованої держави, проблема порушень конституційних норм і конституційно-правової відповідальності стає предметом особливого зацікавлення громадськості. Більше того, за практикою, сучасний етап розбудови правової держави в Україні підкреслює актуальність проблеми конституційно-

правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Конституційне право України як галузь публічного права, регулює відносини, пов'язані з організацією та функціонуванням публічної влади на рівнях держави та місцевого самоврядування. Важливо підкреслити, що це функціонування здійснюється відповідно до принципів правової державності, включаючи принцип юридичної відповідальності. Таким чином, можна встановити, що специфіка та особливості конституційно-правової відповідальності випливають з самої природи конституційного права та його ролі в суспільстві.

Слід зауважити, що вітчизняна юридична наука має власний досвід дослідження конституційно-правової відповідальності [157, с. 535]. Означення терміну «конституційно-правова відповідальність», яке включає різні аспекти її сутності та характеристики, широко представлене в юридичній літературі. Здебільшого дослідники розглядають її як обов'язок нести відповідальність за порушення конституційних норм і цей обов'язок забезпечується за допомогою державних заходів примусу відповідно до встановленої законодавством процедури.

При аналізі конституційно-правової відповідальності сучасні науковці акцентують увагу на факті, що вона, як і будь-яка інша форма юридичної відповідальності, пов'язана із наявністю складу конституційного правопорушення. Під цим поняттям мається на увазі незаконна, соціально небезпечна та винна діяльність, за яку передбачено відповідальність у нормах конституційного права. Конституційно-правова відповідальність є окремим автономним різновидом юридичної відповідальності [99], поряд з іншими загальновідомими у теорії держави і права – кримінальною, цивільною, адміністративною, дисциплінарною тощо, але вона відрізняється від інших різновидів юридичної відповідальності за такими критеріями:

- 1) метою – захист фундаментальних цінностей Конституції;
- 2) джерелами, якими регламентується порядок притягнення до конституційно-правової відповідальності (нормативна база);

3) підставами притягнення та особливостями застосування санкцій;

4) суб'єктами притягнення до відповідальності (до них належить насамперед держава, органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи тощо) [54, с. 497].

Слід підкреслити, що на формування конституційно-правової відповідальності впливають різноманітні об'єктивні фактори, серед яких можна виділити такі:

1. зміни та розвиток конституційних та правових норм сприяють уточненню обов'язків та відповідальності суб'єктів у конституційній сфері;

2. зміни в суспільному світогляді, цінностях та культурних переконаннях впливають на сприйняття і відповідальність за конституційні норми;

3. політичні події та стан влади здійснюють вплив на реалізацію конституційної відповідальності, зокрема, на можливість здійснення контролю та нагляду за виконанням конституційних норм;

4. правова свідомість та правова культура громадян, зокрема щодо їх конституційних прав та обов'язків;

5. міжнародні договори та стандарти – через встановлення вимог щодо додержання конституційних норм в рамках міжнародних зобов'язань.

Безперечно, дослідники із різних галузей, включаючи правознавців, політологів, філософів та соціологів, станом на сьогодні досліджують питання конституційно-правової відповідальності. Проте, у вчених немає єдиного погляду на природу та суть конституційно-правової відповідальності, відсутнє чітке визначення понять та ознак, пов'язаних із нею, а також основи для її виникнення і багато інших питань. Також існує розбіжність у поглядах на класифікацію форм та видів конституційно-правової відповідальності.

У своїй монографії «Конституція України: проблеми теорії та практики», опублікованій у 2000 році, Ю. М. Тодика зазначає, що вивчення конституційно-правової відповідальності як наукової і практичної проблеми конституціоналізму потребує розгляду наступних теоретичних питань:

1. пояснення самостійності конституційно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності, що передбачає визначення цілей, завдань і функцій конституційно-правової відповідальності, а також її взаємозв'язку з політичною відповідальністю;

2. розгляд підстав і механізмів притягнення до конституційно-правової відповідальності;

3. вивчення тенденцій розвитку та нормативно-правового закріплення конституційно-правової відповідальності і т.д.

Паралельно з цим науковець визначає напрямки наукових досліджень конституційно-правової відповідальності на основі таких концептуальних положень:

1. визнання конституційно-правової відповідальності як окремого правового інституту, що потребує закріплення у конкретних законах, що регулюють правовий статус державних інституцій та посадових осіб;

2. встановлення, що зазначений різновид відповідальності може стати оптимальною моделлю вирішення важливої державно-правової проблеми і не обов'язково потребує окремого закону для регулювання [149].

Звичайно, юридична наука не встигла повністю розвинути систему конституційно-правової відповідальності загалом. З іншого боку, важко не зауважити розрив між теоретичними дослідженнями та реальною практикою. Навіть коли наука поступово надає більше конкретного змісту поняттю «конституційно-правова відповідальність», законодавець досі не включив цей термін до своїх нормативних актів [44].

Закономірним є той факт, що конституційно-правова відповідальність у цілому як інститут конституційного права в Україні знаходить свої витоки ще на етапі становлення конституційного ладу, що пов'язано з поновленням незалежності Української держави 24 серпня 1991 року. Поряд з цим, слід відзначити, що існування конституційно-правової відповідальності в національній правовій системі практично не враховувалось впродовж тривалого періоду[201].

Українське законодавство передбачає різні види юридичної відповідальності, такі як цивільно-правова, кримінальна, адміністративна та інші, за винятком конституційно-правової відповідальності. Остання, хоча і присутня в Конституції України від 28 червня 1996 року, описана досить фрагментарно. Більше того, сам термін «конституційно-правова відповідальність» не вживається в Конституції України, хоча в ній містяться окремі положення, пов'язані з конституційною відповідальністю. Все це обмежує можливість повноцінно використовувати конституційно-правову відповідальність для виконання її різноманітних функцій, які притаманні інституту конституційного права України.

Водночас, конституційно-правова відповідальність є різновидом як соціальної, так і юридичної відповідальності, характеризується складними політико-правовими властивостями та настає за вчинення конституційного правопорушення [152, с. 24].

У випадках конституційно-правової відповідальності порушуються норми, які містяться не лише в Конституції, але і в інших джерелах конституційного права. Важливо відзначити, що для конституційно-правової відповідальності не існує єдиного процедурного механізму. Практично кожна форма конституційно-правової відповідальності має свої унікальні процедури щодо її застосування і виконання. Наприклад, процедура відсторонення Президента України від посади відрізняється від процедури скасування незаконного акта чи дострокового розпуску державного органу [46, с. 80].

Юридична відповідальність у конституційному праві означає соціальну та публічно-правову відповідальність за порушення чинного конституційного законодавства України. Ця відповідальність може бути як *прямою*, види і міра якої встановлюються конституційним законодавством України (конституційно-правова відповідальність), так і *опосередкованою*, види і міра якої визначаються іншими галузями права України, такими як адміністративне, кримінальне і т. д. [33]

Юридична відповідальність у конституційному праві охоплює різні аспекти. Вона застосовується як у широкому розумінні, включаючи

конституційну, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення норм чинного законодавства, так і у вузькому розумінні, як спеціалізований, галузевий вид юридичної відповідальності, що передбачений самим конституційним правом [98].

Юридична відповідальність за порушення конституційного законодавства або конституційно-правова відповідальність у широкому розумінні мають прямий зв'язок із конституційним порушенням (правопорушенням). У випадку позитивної юридичної відповідальності в конституційному праві вживається комплекс правових заходів для запобігання конституційному порушенню, а у випадку негативної конституційної відповідальності вживається система публічно-правових санкцій за вчинене конституційне порушення. Відносини, пов'язані з конституційно-правовою відповідальністю, виникають не лише у результаті конституційного порушення, а також у контексті його запобігання і застосування позитивної конституційно-правової відповідальності. [133].

Термін «конституційно-правова відповідальність» використовується юристами в різних смислах, включаючи як широкий, так і вузький. В конституційно-правовій науці України сформулювався погляд, згідно з яким в широкому розумінні цей термін відноситься до всіх форм публічно-правової відповідальності за порушення чинного конституційного законодавства України. У вузькому розумінні мовиться виключно про конституційно-правову відповідальність, яка є окремим, спеціалізованим видом юридичної відповідальності, визначеним Конституцією та законами України.

Іноді до конституційно-правової відповідальності в її широкому розумінні відносять і дисциплінарну відповідальність за порушення правил діяльності Верховної Ради України, Конституційного Суду України, Центральної виборчої комісії та інших органів. Зрозуміло, що найважливішим видом юридичної відповідальності в конституційному праві України є конституційно-правова відповідальність у її вузькому, галузевому значенні, яка є основною складовою публічно-правової відповідальності [133].

Особливим різновидом юридичної відповідальності є муніципально-правова відповідальність, котра регулюється муніципальним правом і

передбачає виконання ряду заходів контролю, нагляду та, у випадках порушення муніципального законодавства, вживання заходів державного та суспільного втручання. Цей вид відповідальності розповсюджується на державу, населення, фізичних та юридичних осіб, а також на органи місцевого самоврядування та їхні посадові особи щодо суб'єктів місцевого самоврядування [150].

У юридичній науці побутує думка, що конституційно-правова відповідальність може бути охарактеризована як окремий вид юридичної відповідальності, визначений правилами конституційного права. Зазначене поняття передбачає як заохочення державою позитивних дій суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки яких перевищують вимоги конституційних норм (позитивний аспект), так і негативну реакцію держави на порушення конституційних принципів, що передбачає настання певних санкцій у межах чинного конституційного законодавства [68].

Н. Стецюк розглядає конституційно-правову відповідальність як особливий вид юридичної відповідальності, визначений нормами конституційного права, який існує у сфері відносин, пов'язаних з конституційним правом і проявляється у негативних наслідках для осіб, що порушують конституційно-правові норми [139].

З точки зору О. Фрицького, конституційно-правова відповідальність має важливу характерну їй ознаку – політичне спрямування, тобто до неї притягаються особи, котрі вчинили негативні дії у політичній сфері [152]. Виходячи з такого аспекту, деякі науковці пропонують визначати конституційно-правову відповідальність як різновид не юридичної, а, власне, політичної відповідальності [32].

Конституційно-правова відповідальність також є інститутом конституційного права, котрий, з одного боку, є самостійною складовою у рамках конституційного права, а з іншого – є елементом усіх інших інститутів конституційного права. У цьому контексті чітко простежується дуалістичний характер функціонального призначення конституційно-правової відповідальності [96, с. 287].

Так, один з основних принципів правової держави полягає у верховенстві закону. Сутність цього принципу передбачає, в першу чергу, обов'язкове додержання конституційних та законодавчих норм усіма учасниками суспільних відносин. Для забезпечення такого стану справ у державі важливим є інститут конституційно-правової відповідальності. Цей інститут спрямований на забезпечення належного дотримання правового порядку та зміцнення режиму конституційної легальності. Враховуючи це, інститут конституційно-правової відповідальності є ключовим у системі конституційного права України.

Слід зауважити, що поняття «конституційно-правова відповідальність» не слід ототожнювати із категорією «конституційна відповідальність». Перший згаданий нами термін є ширшим за змістом, оскільки конституційно-правова відповідальність регламентується, на відміну від конституційної, і іншими нормами конституційного права, окрім Основного Закону [148]. Так, варто розрізняти конституційно-правову відповідальність від відповідальності, передбаченої конституційними нормами. Згідно з цією думкою, між цими двома категоріями існує зв'язок, аналогічний зв'язку між негативною і позитивною відповідальністю [156].

У цьому аспекті видається цікавою позиція Ю. Ткаченка, котрий розрізняє поняття «конституційна відповідальність» та «конституційно-правова відповідальність» та не вважає їх тотожними. Таку думку учений обґрунтовує тим, що перша правова категорія є притаманною за умови застосування норм Основного Закону, у той час, як конституційно-правова відповідальність передбачає застосування ще й інших чинних конституційно-правових норм [148, с. 549–555]. Виходячи з наведеного, можна дійти висновку, що терміно-поняття «конституційно-правова відповідальність» є більш ширшим, аніж «конституційна відповідальність», оскільки охоплює його за своїм обсягом і змістом. Однак, на наше переконання, виходити виключно з етимологічного значення не є достатнім для належного обґрунтування відмінності зазначених правових категорій.

З точки зору дослідників В. Погорілка та В. Федоренка, у темпоральному вимірі «юридична відповідальність у конституційному праві» є поняттям, що

виникло раніше, аніж «конституційно-правова відповідальність». На думку науковців, юридична відповідальність є різновидом суспільних відносин, котрі регулюються правовими нормами, та сутність яких полягає у заохоченні реалізовувати належну у межах чинного законодавства поведінку, а також можливості застосування примусу у випадку порушення норм конституційного права [98, с. 510–511]. Таким чином, згідно з поглядами В. Погорілка та В.Федоренка, юридична відповідальність у контексті конституційного права сприяє дотриманню норм права і є різновидом суспільних відносин, регульованих законами. Застосування зазначеного підходу підкреслює значущість юридичної відповідальності в контексті правової держави і громадянського суспільства.

З точки зору О. Зайчука та Н. Оніщенко, конституційна відповідальність є видом юридичної відповідальності, котрий передбачений конституційним законодавством, має свій відповідний суб'єктний склад, підстави для притягнення та каталог санкцій, котрі підлягають застосуванню. До суб'єктів конституційної відповідальності учені відносять державу, її органи та посадові особи, органи місцевого самоврядування, безпосередньо громадян, а також їх об'єднань [54, с. 497]. Крім того, слід враховувати, що конституційна відповідальність має політичний характер і є ключовим механізмом у сфері публічного права. Вона застосовується як у випадку порушення конституційних норм, так і при невиконанні обов'язків і виступає як засіб для захисту та збереження недоторканості Конституції [54].

Таким чином, конституційна відповідальність як вид юридичної відповідальності є ключовим аспектом конституційного правопорядку в багатьох сучасних демократичних суспільствах. Вона передбачена конституційним законодавством та має чітко визначений суб'єктний склад, підстави для притягнення та каталог санкцій, які можуть бути застосовані. Суб'єктами конституційної відповідальності визнаються держава, її органи та посадові особи, органи місцевого самоврядування, громадяни, а також їх об'єднання. Ця різноманітність суб'єктів вказує на те, що конституційна

відповідальність спрямована на забезпечення дотримання конституційних норм та збереження конституційного ладу в суспільстві.

Конституційна відповідальність є важливим інструментом для забезпечення рівності перед законом та обмеження зловживань владою, а також необхідним елементом конституційного ладу, який гарантує додержання конституційних норм та забезпечує відповідність дій держави, її органів та посадових осіб вимогам конституції. Зазначений правовий феномен вказує на відповідальність перед Конституцією або основним конституційним законом держави. Конституційно-правова відповідальність натомість включає в себе відповідальність за порушення не лише конституційних норм, а й інших законів і нормативних актів, які стосуються конституційної сфери.

Конституційна відповідальність безпосередньо базується на конституційних нормах та процедурах, закріплених в основному конституційному законі країни. Її особливостями є джерела, які встановлюють цю відповідальність, умови, за яких вона накладається, суб'єкти, які несуть її, і особливі види санкцій, які можуть застосовуватися. Так, конституційна відповідальність закріплена в Конституції країни і конституційному законодавстві, і порушення цих норм служить підставою для повернення до відповідальності. У той час, конституційно-правова відповідальність охоплює також інші закони та нормативні акти, які стосуються правової системи загалом і не обмежуються лише конституційними положеннями.

Конституційна відповідальність передбачає відповідальність згідно положень Конституції і відноситься до суб'єктів, які мають конституційний статус, таких як владні органи, посадові особи тощо, які обираються або призначаються відповідно до конституційних норм. Конституційно-правова відповідальність, у свою чергу, може охоплювати більш широке коло суб'єктів, включаючи всіх громадян і юридичних осіб, які повинні дотримуватися норм конституційного права.

Поняття «конституційна відповідальність» та «конституційно-правова відповідальність» є важливими поняттями в конституційному праві, проте вони

відрізняються за змістом, нормами, що їх регулюють, та колом суб'єктів, на яких вони поширюються.

Також у рамках нашого дослідження варто підкреслити, що ми поділяємо думку щодо важливості розмежування понять «конституційно-правова відповідальність» та «державно-правова відповідальність». Це важливе питання пов'язане з різним сприйняттям цих двох видів відповідальності вченими. Деякі вчені розглядають державно-правову відповідальність як особливу форму відповідальності за порушення Конституції, що об'єднує її з конституційно-правовою відповідальністю. Однак, на нашу думку, ці поняття не можна ототожнювати.

З одного боку, державно-правова відповідальність може охоплювати конституційно-правову відповідальність, оскільки конституційні норми є частиною державно-правових норм. З іншого боку, концепція конституційно-правової відповідальності має ширший суспільно-політичний зміст, ніж просто юридична категорія державно-правових заходів відповідальності. Такий висновок можна зробити, оскільки конституційно-правова відповідальність має в собі ознаки як політичної, так і юридичної відповідальності [44].

Підкреслимо, що конституційно-правова відповідальність, окрім загальних характеристик, що є характерними для юридичної відповідальності за порушення конституційного законодавства України, має свої унікальні особливості, які роблять її видом публічно-правової відповідальності, відмінним від інших.

Щодо підстав настання конституційно-правової відповідальності з точки зору юридичної науки, можна виділити два типи: нормативно-правові та фактичні. *Нормативно-правові підстави* включають в себе збірність конституційно-правових норм, які визначають принципи, підстави та процедуру застосування конституційно-правової відповідальності. Ці норми регулюються виключно національним законодавством у галузі конституційного права України. *Фактичні підстави* визначаються наявністю юридичного факту конституційного порушення. Тобто, вони виникають внаслідок самого конкретного юридичного порушення Конституції [101].

Так, *нормативною основою* конституційно-правової відповідальності є закріплення фактичних неправомірних дій в конституційних та законодавчих актах, які спричиняють конституційно-правову відповідальність.

Законодавча база конституційно-правової відповідальності складається із Конституції України, законів України та різних нормативно-правових актів, які приймаються різними органами державної влади та місцевого самоврядування. Проте, деякі дослідники вказують на нечіткість та фрагментарність формулювання окремих порушень конституції. Також відсутній ефективний механізм притягнення осіб до конституційно-правової відповідальності, що призводить до зловживань в цій сфері та порушує принцип невідворотності винесення відповідальності [5].

Фактичною основою виникнення конституційно-правової відповідальності є конституційне правопорушення, скоєне суб'єктом конституційно-правових відносин.

Для виникнення конституційно-правової відповідальності обов'язковим є наявність конкретних дій або бездіяльності, що є об'єктивною стороною порушення конституційних норм. Санкції, тобто юридичні наслідки за конституційний порушення, визначаються чинним конституційним законодавством [101] [2]. Конституційні санкції передбачають можливі зміни в конституційно-правовому статусі особи, яка вчинила конституційний порушення, і можуть мати наслідком втрату її конституційної правової суб'єктності [133] [65].

Санкції конституційно-правової відповідальності мають важливу особливість, а саме їхній відсутній майновий характер. Санкції в цьому контексті охоплюють заходи владно-примусової дії, спрямовані на вплив на організаційну структуру державних органів, серед яких доцільно виділити такі:

- позбавлення повноважень (вилучення чи обмеження певних повноважень, які є основою правового статусу суб'єкта, що може впливати на його здатність виконувати певні функції та обов'язки);

- скасування правових актів – у рамках конституційно-правової відповідальності можуть бути скасовані правові акти, видані суб'єктом, який порушив конституційні норми, з метою відновлення нормального конституційного порядку. Зазначені санкції також охоплюють наступні дії та наслідки:

- встановлення складу конституційного порушення в діяльності посадової особи та проведення процедури імпічменту [30];
- встановлення факту неналежного виконання своїх повноважень представницьким (законодавчим) органом та його розпуск;
- прийняття резолюції недовіри урядові та його відставка;
- визнання діяльності політичної партії неконституційною та її розпуск;
- висновок про неможливість виконання обов'язків главою держави з огляду на стан здоров'я та його зміщення з посади;
- встановлення фактів систематичних порушень виборчого процесу, які заважають визначенню результатів голосування, та визнання результатів голосування неконституційними [18];
- примус для виконання конституційних обов'язків;
- вираження негативної оцінки щодо нормотворчої діяльності суб'єкта [148].

Відтак, санкції конституційної відповідальності спрямовані на захист конституційних норм і забезпечення дотримання конституції, вони можуть впливати на організаційну та функціональну діяльність суб'єктів, що порушили конституційні норми.

Процедурною основою для виникнення конституційно-правової відповідальності є рішення, прийняте відповідним органом (посадовою особою) стосовно конституційного правопорушення.

Однією з визначальних особливостей конституційно-правової відповідальності є її головна мета, яка полягає в захисті Конституції. На відміну від інших видів юридичної відповідальності, які мають більш широкий спектр

завдань, конституційно-правова відповідальність спрямована переважно на забезпечення і захист конституційних норм. Вона виникає у разі порушення конституційних норм і контролюється відповідно до конституційного законодавства.

Також слід підкреслити, що конституційно-правова відповідальність встановлює загальні принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства країни і включає в себе унікальні конституційні санкції як засоби відповідальності за конституційні порушення [90].

В сучасній юридичній літературі розповсюджені два основних типи конституційно-правової відповідальності: *позитивна (перспективна)* та *негативна (ретроспективна)*. Такий розподіл здійснюється на юридичних підставах для настання конституційно-правової відповідальності, а саме:

а) негативна (ретроспективна) відповідальність базується на юридичному факті конституційного порушення;

б) позитивна (перспективна) відповідальність ґрунтується на юридичному факті набуття статусу конституційної деліктоздатності [133].

Позитивний характер юридичної відповідальності може бути пояснений через такі аспекти, як «психологічне ставлення особи (суб'єкта права) до виконання на нього покладених обов'язків» і «почуття відповідальності». Втім, ці означення в більшій мірі належать до сфери моралі, релігії та, до певної міри, політики, а не права. Прихильники позитивної юридичної відповідальності виносять її за межі сфери права, використовуючи такі поняття, як свідомість, почуття та мораль, які належать до інших сфер.

Термін «позитивність» в юридичній відповідальності означає, що ця форма відповідальності існує не лише у випадках правопорушень, а також стосується дій в теперішньому та майбутньому, сприяючи законній поведінці суб'єктів правовідносин. У цьому контексті варто зазначити, що однією з перших спроб визначити ідею позитивної юридичної відповідальності було дослідження, здійснене в роботі П. Недбайла, який розглядає її як самостійну та ініціативну діяльність в рамках правових норм, що передбачає досягнення позитивних цілей і є відповідальністю за досягнення успіху у виконанні завдань [89].

Ретроспективна юридична відповідальність завжди ґрунтується на об'єктивних нормах права та передбачених ними негативних наслідках для антигромадської та протиправної поведінки. З іншого боку, позитивна відповідальність відіграє важливу роль як психологічний стимулятор соціально корисної поведінки. Те, що почуття відповідальності, що розглядається не як юридична категорія, а скоріше як моральне поняття, релігійний та частково політичний аспект, має об'єм більш загального соціального характеру. Воно більше асоційоване з мораллю та релігією і має обмежену юридичну специфіку.

Право, у свою чергу, базується на цих моральних основах позитивності та спрямоване на забезпечення відповідальної та правомірної поведінки всіх суб'єктів суспільних відносин. Проте юридичну практику більше цікавить відповідальність, пов'язана з законами, судочинством та порушенням правопорядку. Таким чином, можна зробити висновок, що юридичну відповідальність та конституційно-правову відповідальність, як її важливий підвид, слід розглядати переважно у контексті ретроспективного або негативного характеру. Позитивний аспект відповідальності можуть мати інші види соціальної відповідальності [148].

На основі загальних принципів юридичної відповідальності, Ю. Ткаченко встановив, що конституційно-правова відповідальність є окремим видом юридичної відповідальності, і її суть полягає в обов'язку понести негативні правові наслідки, які безпосередньо передбачені конституційним законодавством, суб'єктом, що вчинив порушення конституційних норм. [148].

Л. Наливайко розглядає конституційно-правову відповідальність як спеціальну категорію соціальної та юридичної відповідальності, яку визначають норми конституційного права, та котра існує в рамках конституційно-правових відносин, має своїх власних суб'єктів, механізми реалізації та санкцій. Її сутність полягає у застосуванні примусових заходів впливу відповідно до закону за порушення конституційних норм (ретроспективний аспект) і в обов'язковому дотриманні правових норм в майбутньому (позитивний аспект) [88].

Схожої позиції дотримуються В. Погорілко та В. Федоренко, які вказують на те, що конституційно-правову відповідальність можна розглядати як окрему

категорію юридичної відповідальності, яка визначається нормами конституційного права та спрямована на стимулювання суб'єкта конституційно-правових відносин до позитивних дій, наслідки яких виходять за межі вимог конституційних норм (позитивний аспект), або на відповідь держави на конституційне порушення (правопорушення) у вигляді негативних наслідків [99] [100]. Таку думку підтримують і інші дослідники [144].

В. Копейчиков розглядає позитивну юридичну відповідальність як обов'язок дотримуватися своїх зобов'язань перед громадянським суспільством, правовою системою, групою та окремою особою. Щодо ретроспективної юридичної відповідальності, автор розглядає її як специфічні правові відносини між державою та правопорушником, що виникають внаслідок державного примусу. Такі відносини характеризуються засудженням незаконного вчинку та покладанням на правопорушника обов'язку нести відповідні наслідки, які можуть бути особистого, майнового або організаційного характеру за вчинене правопорушення [71, с. 34].

Дослідник О. Іваненко розглядає конституційно-правову відповідальність виключно у ретроспективному значенні та визначає її як одну з форм юридичної відповідальності, котра полягає в накладанні через державний примус на порушника правових норм негативних наслідків. Таким чином, застосування санкцій до особи, яка порушила правила, означає покладання на неї юридичного обов'язку та примус до відповідальності за свої дії [55].

За А. О. Червяцовой, в деяких випадках конституційна відповідальність має позитивно-ретроспективний характер, що означає, що вона стосується дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб і передбачає відповідальність за вже вчинені дії. У інших же випадках, вона проявляється виключно у ретроспективному аспекті, тобто стосується відповідальності громадян та громадських організацій [155]. Найбільш очевидний випадок ретроспективної конституційно-правової відповідальності осіб зазвичай виявляється у порушеннях виборчого законодавства України [59].

Виходячи з мети та завдань нашого дослідження варто звернути безпосередню увагу на конституційно-правову відповідальність суб'єктів

виборчого процесу в Україні, котра відіграє важливу роль у забезпеченні демократії та відкритості в політичному середовищі, визначає межі та обов'язки кандидатів, політичних партій та інших суб'єктів виборчого процесу, а також містить механізми реагування на порушення виборчого законодавства.

Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу забезпечує правильний перебіг виборів та дотримання демократичних принципів, а також гарантує, що вибори проводяться відкрито, чесно та з урахуванням прав та інтересів всіх громадян. Її законодавча регламентація та оптимальне практичне застосування є критично важливою для забезпечення демократії, легітимності та стабільності влади, оскільки вона включає в себе дотримання конституційних норм, захист прав виборців, забезпечення чесності та прозорості виборчого процесу та захист конституційного ладу в країні. Дотримання таких засад забезпечує громадянам право визначати свою майбутню політичну реальність.

Вибори – це один із керованих центральними принципами демократії феномен. Вони надають громадянам можливість обирати своїх представників, а також визначають майбутнє країни. Однак, для забезпечення чесності та законності виборчого процесу, важливо мати ефективну систему конституційно-правової відповідальності для суб'єктів виборчого процесу.

Слід підкреслити, що виборчий процес є однією з основних складових демократії в сучасному світі, оскільки надає громадянам можливість вибору представників і впливу на формування владних органів. Так, виборчий процес визначається конституційними нормами і законами, які регулюють вибори на різних рівнях влади, є механізмом для виявлення волі громадян і визначення того, хто буде представляти їх інтереси у владних органах. Вибори є одним з головних засобів громадянського контролю над діяльністю владних структур і визначенням соціального договору між владою і народом.

Виборче право спрямоване на врегулювання основних принципів демократичного управління, зокрема проведення виборів, та система виборів, що визначається для формування представницьких органів на основі результатів голосування, відіграє важливу роль у забезпеченні демократичних засад

проведення виборів. Встановлення типу виборчої системи, її характеристик та особливостей є питанням політичної доцільності і повинно вирішуватися парламентом в рамках його конституційних повноважень, з урахуванням дотримання конституційних принципів і демократичних стандартів організації та проведення виборів. У зв'язку з цим не має необхідності в закріпленні типу виборчої системи у Конституції України [25].

Виборче право – це особиста можливість кожного громадянина України активно брати участь у виборах і мати можливість бути обраним до різних рівнів влади, як державної, так і місцевої, забезпечуючи це в умовах вільного обміну думками та інформацією, свободи вираження своїх поглядів та переконань. Важливою частиною цього права є повага до волевиявлення кожної людини, її права на демократичний вибір та повага до результатів виборів [120].

Так, відповідно до положень статей 38, 70, 71, 76, та 141 Конституції України, основою виборчого права є можливість кожного громадянина України вільно бути обраним та обирати на виборах, висувуючи свою кандидатуру або голосуючи за представників у державні органи влади та органи місцевого самоврядування. Це право забезпечується на засадах рівності та загальності, є прямим [124].

Визначення типу виборчої системи, її характеристик та особливостей вважається питанням політичної доцільності та підпорядковане вирішенню парламентом в межах його конституційних повноважень, за умови дотримання конституційних принципів та демократичних стандартів у проведенні виборів. Держава зобов'язана забезпечити вільне волевиявлення громадян України та повагу до результатів цього волевиявлення, регулюючи та організовуючи виборчий процес на демократичних засадах та з використанням демократичних процедур. Крім того, важливим є впровадження ефективного контролю за проведенням цих процедур для запобігання будь-яким зловживанням або маніпуляціям, включаючи контроль за виборчими списками партій [120].

Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу відображає важливий аспект їх правового статусу в системі демократичного управління та передбачає, що особи, які беруть участь у виборчому процесі як

кандидати, виборці, члени виборчих комісій та інші суб'єкти, мають обов'язок дотримуватися конституційних норм і законів, що регулюють виборчий процес.

Усі суб'єкти виборчого процесу зобов'язані дотримуватися конституційних норм та виборчого законодавства, що включає в себе забезпечення рівних умов для всіх кандидатів, виборчих кампаній, право виборців на голосування та інші аспекти, які забезпечують чесність і прозорість виборів.

Конституційно-правова відповідальність є невід'ємною складовою правового статусу суб'єктів виборчого процесу і служить засобом забезпечення дотримання фундаментальних демократичних принципів та легітимності виборів. Суб'єкти виборчого процесу повинні гарантувати, що результати виборів відповідають волі виборців і відображають дійсну політичну ситуацію в країні. Цей аспект включає в себе проведення чесних підрахунків голосів, врахування скарг і апеляцій, а також готовність нести відповідальність за порушення законів під час виборчого процесу.

Проте слід розрізняти поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу та політичної відповідальності. Остання є відокремленою від конституційної відповідальності, і вона полягає в застосуванні політичних та політико-правових санкцій до суб'єктів політики.

Ефективність політичної відповідальності влади в Україні неможлива без можливості накладати ефективні санкції на всіх представників державно-управлінської еліти за невиконання ними політико-правових норм та за невідповідність їхніх дій політичним обіцянкам. В іншому випадку новообрана влада може безстроково керувати державою, ігноруючи волю виборців та діючи власними інтересами. Ця ситуація може призвести до прийняття деструктивних рішень, не зачіпаючи інтереси суспільства. В таких обставинах електорат втрачає можливість впливати на діяльність обраної влади, і це може стати загрозою для принципів народовладдя та політико-правової культури в країні. Зазначена ситуація може призвести до того, що більшість аспектів української правової державності приймуть формальний характер, ускладнюючи будівництво справжньої правової держави. Одним із способів політичної відповідальності

влади може бути застосування штрафних санкцій у випадках, коли кандидати (або політичні партії) обіцяють у своїх передвиборчих програмах виконувати дії, які завідомо є нереалістичними, але при цьому використовують ці обіцянки як маніпуляційний інструмент для залучення виборців [128].

Політична відповідальність виражається у відповідності до зобов'язань, обіцянок та програм, які були прийняті на себе, а також у належній реалізації владних повноважень. Ці повноваження передаються різними структурами від народу, який є єдиним джерелом влади [97].

Політична відповідальність є необхідною складовою демократичного державного правління, відкритих, прозорих взаємовідносин між народом і владою, громадянським суспільством і державою, умовою успішної реалізації принципу верховенства права в країні. Як неодмінний елемент правової культури політична відповідальність влади демонструє світоглядні цінності і моральні якості правлячої еліти, її здатність використовувати відповідні форми і методи політичного управління.

Реалізація політичної відповідальності влади втілює в життя принцип правової держави, за якого остання мусить виступати гарантом прав і свобод людини, порядку і стабільності в суспільстві. Так, розвиток народовладдя в Україні потребує не тільки встановлення чіткого механізму формування виборних органів державної влади, а й прямої персональної відповідальності обраних посадових осіб перед виборцями за реалізацію передвиборних програм, належне і своєчасне здійснення ними владних повноважень, що в свою чергу визначає ефективність функціонування правової держави [128].

Розуміння сутності, особливостей та відмінностей політичної відповідальності від інших форм відповідальності не має однозначної узгодженої думки. Також не чітко визначено механізми забезпечення політичної відповідальності влади та засоби уникнення безкарності. Деякі експерти розглядають політичну відповідальність як форму соціальної відповідальності, оскільки вона виникає з соціальних відносин і є результатом взаємозалежності між людьми в суспільстві. Ця взаємозалежність ґрунтується не на нормативно-

правових актах, а на соціальних, моральних, політичних і ідеологічних нормах [127].

Відтак, однією з особливостей конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є її *політичний характер*, який може виявитися навіть тоді, коли порушення норм права взагалі не відбувається. У такому випадку відповідальність пов'язана з діями, що сприймаються як негативні з політичної точки зору. Колективна відповідальність уряду перед парламентом, передбачена статтею 87 Конституції України, є прикладом такого виду відповідальності.

Саме наявність політичного аспекту в конституційно-правовій відповідальності може призвести до припущення, що ця форма відповідальності є одним з видів політичної відповідальності. Однак це припущення може бути відхилене, оскільки політична відповідальність та юридична відповідальність, включаючи конституційно-правову відповідальність, представляють собою різні концепції. Відмінною рисою юридичної відповідальності є її прив'язаність до порушення юридичних норм, без якого її застосування не є можливим, і це передбачає вживання відповідних заходів примусу або санкцій, які визначені правовими нормами.

Так, конституційно-правова відповідальність через особливості предмета конституційно-правового регулювання має виражений політичний характер, оскільки вона настає за порушення суспільних відносин, пов'язаних із виконанням владних функцій в державі. Проте, як ми вже зазначали, важливо розуміти, що конституційно-правова відповідальність відрізняється від політичної, оскільки вона опирається на конституційні норми і передбачає відповідні юридичні, а не політично-етичні санкції [96].

Звісно, юридична відповідальність, так само як і всі аспекти правових відносин у суспільстві, не може бути політично нейтральною. Право, взагалі та в окремих його аспектах, завжди має політичний контекст. Політична спрямованість волі, що виражена в праві, є однією з важливих характеристик права, яка визначає його соціальну роль у суспільстві. Більше того, конституційно-правова відповідальність іноді дійсно має яскравий політичний

характер і пов'язана з політичною відповідальністю. Наприклад, відставка уряду може бути наслідком як конституційно-правової відповідальності, коли вона стосується неналежного виконання урядом своїх обов'язків, так і політичної відповідальності, коли уряд звільняється для вирішення політичної кризи у країні. Також може відбутися одночасне застосування обох видів відповідальності. У той же час, важливо пам'ятати, що конституційно-правова відповідальність передбачає порушення конституційних обов'язків вищими посадовими особами, в той час як політична відповідальність може виникнути з інших політичних причин. [46].

Таким чином, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є особливим типом конституційно-правових відносин в Україні, з усіма характерними ознаками (політико-правовий характер, специфічний перелік суб'єктів і т. д.). Її настання, зміна або припинення базується на існуванні всіх компонентів конституційних відносин - суб'єкта, об'єкта, змісту конституційних правовідносин та юридичного факту (або фактів). Якщо хоча б один із цих компонентів відсутній, то юридична відповідальність вже не може бути визнана конституційно-правовою.

Так, порушення виборчого законодавства може спричинити наслідки у вигляді конституційно-правової, кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, та дисциплінарної відповідальності. Відмінності між цими видами відповідальностей полягають у підставах, які можуть бути правовими, фактичними або процесуальними, у виді санкцій, у складі суб'єктів, що несуть відповідальність, та у процедурній формі їх застосування. Такий підхід є дієвим нормативно-правовим захистом виборчих прав громадян [147].

Основи конституційно-правової відповідальності як загальної категорії, тобто система правил і принципів, за якими суб'єкти влади можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення конституційних норм, перш за все, формалізовані і викладені в Конституції України. Щодо офіційного закріплення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у законодавстві України, слід зауважити, що в даний час вона не має повного офіційного формального вираження.

Інститут конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, як і феномен конституційно-правової відповідальності в цілому, має на меті гарантувати охорону та збереження самої Конституції (Основного Закону) країни з метою забезпечення стабільності конституційного ладу, дотримання конституційності та законності в діяльності влади, а також для того, щоб уникнути узурпації влади.

При аналізі суті конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу слід враховувати, що основою для цієї відповідальності є їхня конституційно-правова природа та статус. Важливо відзначити, що конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу ґрунтується на правових нормах, а не політичних.

Так, звісно, конституційно-правова відповідальність за порушення виборчого законодавства має суттєве політичне забарвлення, оскільки визначається участю суб'єкта у виборчих процесах, які стосуються організації виборів, їх проведення; визначення, кому належить здійснювати державну владу; охоплює взаємодію між державою та громадянами та відображає прагнення суб'єктів досягнути влади та впливу на формування загальних рішень держави, включаючи їхню керівну роль у цьому процесі.

У контексті конституційно-правової відповідальності існує принцип солідарної відповідальності для членів колегіальних органів, задіяних у процесі організації та проведення виборів в Україні, за їх протиправні дії. Особливістю такої відповідальності є те, що вона настає не лише за фактичну вину учасників, але й враховує суб'єктивний аспект правопорушення. Втім, кожен член колегіального органу, який бере участь у неправомірних діях, несе індивідуальну додаткову відповідальність залежно від ступеня його участі. Одночасно, державний орган чи орган місцевого самоврядування може бути притягнутий як субсидіарний відповідач за протиправні дії своїх посадовців або службових осіб [147].

Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є доволі складним явищем у сучасній конституційно-правовій науці. Проблема полягає насамперед у тому, що зазначений різновид юридичної відповідальності

не є належним чином закріпленим у нормах права, а дослідники все ще не дійшли одностайної позиції щодо розуміння цього поняття [81, с. 64]. Поряд з цим, значення наукових пошуків у сфері дослідження цієї правової категорії не викликає сумнівів, оскільки конституційно-правова відповідальність будь-яких суб'єктів є складовою частиною механізму гарантування та охорони Основного Закону та сприяє активному розвитку правової, соціальної та демократичної держави [12, с. 24–29].

Широкоаспектність та полісемантичність дослідницьких поглядів щодо розмежування правової категорії «конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу» та суміжних понять має своїм наслідком фактичне існування ситуації правової невизначеності, і, як наслідок, відсутності належного механізму реалізації зазначеного правового явища. Проблематика конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в сучасних умовах розвитку державно-суспільних відносин, набуває не тільки теоретичного, але і прикладного змістовного наповнення [31].

У рамках нашого дослідження варто звернути увагу на деякі положення Виборчого кодексу України, котрі стосуються досліджуваної проблематики:

- Особа, яка ставить свій кваліфікований електронний підпис на документи у електронній формі, переданих виборчим комісіям, відповідає за їхню автентичність (ч.10 статті 18 ВКУ).

- Закон захищає виборчі права громадян України. Громадяни можуть захищати свої права, пов'язані з участю у виборах, звертаючись із скаргами на порушення до відповідних органів виборчих комісій чи суду. Особи, які порушують виборчі права, підлягають відповідальності згідно із законом. Гарантії забезпечення можливостей для здійснення громадянами їхніх виборчих прав, дотримання основоположних принципів виборчого права, належне проведення виборчих процедур і механізмів, передбачених виборчим кодексом, а також точне визначення результатів виборів є обов'язковим. Особи, винні у порушенні виборчого законодавства, прав виборців, кандидатів, політичних партій або інших суб'єктів виборчого процесу, притягуються до

відповідальності, яка може бути кримінальною, адміністративною або іншою, встановленою законодавством (стаття 19 ВКУ).

- Національна поліція України розміщує на своїх офіційних інтернет-ресурсах інформацію про кількість отриманих повідомлень щодо порушень виборчого законодавства напередодні дня голосування, а також вказує на наслідки порушень виборчих норм. У період до десяти днів після проведення голосування, поліція забезпечує публікацію на своєму веб-сайті зведеної інформації про кількість ініційованих кримінальних справ та кількість повідомлень про випадки порушень виборчого законодавства, зафіксованих протягом виборчого процесу (ч. 7 статті 23 ВКУ).

- Для забезпечення, щоб виборці були належно проінформовані, Центральна виборча комісія та відповідні територіальні виборчі комісії організовують створення плакатів. Ці плакати містять інструкції щодо процесу голосування та умов відповідальності за будь-які порушення виборчого законодавства. Центральна виборча комісія визначає дизайн, розміри, текстове наповнення та якість друку плакатів, а також процедуру їх створення і доставки до дільничних виборчих комісій (ч. 3 статті 48 ВКУ).

- Медійні організації не підлягають відповідальності за вміст політичної реклами, розміщеної на основі угоди з замовником, окрім ситуацій, коли такі матеріали включають заклики до знищення державної незалежності України, спроб зміни конституційного ладу через насилля, підрив суверенітету, територіальної неділимості країни, загрози національній безпеці, нелегального захоплення влади, агітації за війну, насильство, розпалювання міжнаціональної, расової чи релігійної ненависті, посягання на права, а також на здоров'я населення (п. 19 статті 57 ВКУ).

- Коли під час перевірки фінансових звітностей виявляються докази порушень законодавчих норм, Центральна виборча комісія та Національне агентство з протидії корупції зобов'язані протягом п'яти днів з моменту виявлення таких доказів надіслати офіційне повідомлення відповідним органам, які мають повноваження щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у

порушеннях, згідно з законодавством, або самостійно зайнятися притягненням порушників до відповідальності в рамках своїх повноважень (ч.6 статті 97 , ч. 9 статті 153, п. 8 статті 214 ВКУ).

- Особа, яка була висунута кандидатом на пост Президента України, несе відповідальність за достовірність та точність інформації в документах, поданих до Центральної виборчої комісії для його реєстрації (п.5 статті 103 ВКУ).

- Особи, які висунули свою кандидатуру на посаду депутата і подали відповідні документи до Центральної виборчої комісії/ територіальної виборчої комісії для реєстрації, несуть відповідальність за достовірність та точність вмісту цих документів (п. 4 статті 122, п. 4 статті 155 ВКУ).

- Дільничні виборчі комісії несуть відповідальність за збереження інформаційних плакатів політичних партій (п. 8 статті 162 ВКУ).

- У випадку правопорушень, за які законом передбачена відповідальність, голова або заступник голови дільничної виборчої комісії мають право запросити поліцейського до приміщення для голосування. Поліцейський повинен вжити заходів, передбачених законом, стосовно порушника, і покинути приміщення після цього. Присутність поліцейських у приміщенні для голосування у інших випадках є забороненим (п. 2 статті 173 ВКУ).

Основною соціально-політичною підставою для конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є суверенітет народу, що визначає відносини між народом і державою, а також відносини між державою і окремими особами. Важливо розуміти, що існують різні шляхи взаємодії та зв'язки між суспільством, народом, державою та окремими особами, а також взаємна відповідальність в цих відносинах. Влада держави і діяльність державних органів базуються на волі народу. При створенні структури державної влади виходять із конкретних обов'язків перед народом, зокрема, забезпеченням його прав і інтересів.

Суб'єкти виборчого процесу можуть бути піддані конституційно-правовій відповідальності в тому випадку, коли вони не дотримуються своїх обов'язків,

що стосуються участі у виборчому процесі, та внаслідок цього порушують норми конституційного законодавства. Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу визначається на основі конституційного делікту, який характеризується відхиленням від прийнятої моделі поведінки, встановленої конституційними нормами.

Відповідальність суб'єктів виборчого процесу не лише визначає важливість дотримання виборчого законодавства, але також робить акцент на політичних аспектах виборчих процесів, підкреслює важливість забезпечення чесності та прозорості виборів, а також гарантує право громадян на участь у виборчих процесах та вираження своєї волі через голосування.

Таким чином, конституційно-правова відповідальність у виборчих питаннях є не лише юридичною, але й політичною концепцією, яка відображає сутність виборчого процесу як основного механізму визначення політичних лідерів та формування влади в державі. Проте, навіть при високій політичній активності, обумовленій специфікою взаємовідносин у державі, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є формою юридичної відповідальності і, на відміну від політичної, вона полягає у відповідальності за неналежне виконання або невиконання закону. Така відповідальність реалізується через застосування державного примусу та наявність спеціальних процесуальних механізмів і форм впровадження санкцій.

Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу — це система правових заходів, що передбачені конституційним і виборчим законодавством держави для регулювання поведінки суб'єктів виборчого процесу, спрямованих на запобігання порушенню виборчого законодавства та встановлення санкцій у випадку таких зловживань.

Важливими ознаками конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є такі:

1. *існування системи відповідних нормативно-правових актів* – законів та правил, які регулюють виборчий процес, визначають права та обов'язки учасників виборів і встановлюють порядок вирішення суперечок і конфліктів, пов'язаних з виборчим процесом;

2. *особливий об'єкт правопорушення* – визначення кола конкретних правопорушень, які можуть виникнути під час виборчого процесу (щодо недотримання вимог закону щодо голосування, фінансової діяльності кандидатів та політичних партій, дискримінацію виборців тощо);

3. *суб'єктний склад* – виборчий процес включає в себе різні суб'єкти, такі як виборці, кандидати, політичні партії, виборчі комісії тощо, кожен із них має унікальні права та обов'язки в рамках виборчого процесу, і вони несуть відповідальність за власні дії; відповідальність можуть нести лише деліктоздатні суб'єкти та учасники виборчого процесу, які мають виборчо-процесуальну правоздатність та дієздатність (а загалом – виборчо-процесуальну правосуб'єктність);

4. *особливості процедурного провадження* – власні процедури та правила для вирішення справ, пов'язаних з порушеннями під час виборчого процесу;

5. *передбачені законодавством державні санкції*, які можуть застосовуватися за порушення, яке відбулося під час виборчого процесу у вигляді дії або бездіяльності (конституційні правопорушення виборчого характеру), зокрема, штрафи, анулювання результатів виборів, виключення кандидатів зі списків та інші санкції; підставою для відповідальності є умисне або необережне порушення норм Конституції та виборчого законодавства України.

Метою конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, у свою чергу, є забезпечення ряду важливих принципів та цілей, які сприяють справедливим і демократичним виборам, серед яких:

1) гласність і відкритість виборчого процесу – конституційно-правова відповідальність має на меті забезпечити, щоб виборчий процес був відкритим і доступним для всіх громадян, де кожен може бачити, як відбуваються вибори, і мати можливість брати в них участь;

2) політичний плюралізм – політичні партії мають рівні можливості представляти свої погляди та конкурувати виборах без перешкод або дискримінації; забезпечення рівних умов для всіх політичних партій та

кандидатів на виборах гарантує справедливість та недопущення попередньої переваги для будь-якої сторони;

3) свобода передвиборної агітації – кожен повинен мати можливість вільно висловлювати свої погляди та пропонувати свої кандидатури без обмежень;

4) рівні можливості у доступі до мас-медіа – забезпечення рівних можливостей для всіх кандидатів і партій у використанні засобів масової інформації гарантує об'єктивність і рівність у медіа-покритті виборів;

5) неупередженість до політичних партій і кандидатів – конституційно-правова відповідальність як правовий інструмент запобігає спробі вплинути на виборчий процес на користь конкретної політичної сили чи кандидата;

6) заборона незаконного втручання – забезпечення законності у виборчих процесах та недопущення будь-яких форм незаконного втручання гарантує дотримання правил та процедур.

Зважаючи на те, що Україна активно працює над зміцненням демократичних інститутів та правової державності, важливим є питання конституційно-правової відповідальності суб'єкти виборчого процесу. Для забезпечення стабільності Конституції не лише органи влади та їхні представники, але й політичні партії, кандидати, виборці та інші суб'єкти виборчого процесу повинні дотримуватися законів та виконувати свої обов'язки відповідно до конституційних норм. Узгоджений підхід до забезпечення конституційно-правової відповідальності всіх суб'єктів виборчого процесу сприятиме підвищенню довіри громадян до виборчої системи, зміцненню демократії в Україні.

Висновки до розділу I

У ході дослідження теоретико-доктринальних підходів до розуміння феномену конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу було розглянуто інститут юридичної відповідальності у сфері виборчого права, а також етимологію поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу.

1. Встановлено, під час дослідження поняття «юридична відповідальність» слід враховувати його взаємозв'язок з соціальною відповідальністю. Остання має властивості, які характерні моральній, політичній та релігійній відповідальності і частково відображені в понятті юридичної відповідальності. Саме те, що юридична відповідальність включається до категорії соціальної відповідальності, підкреслює наявність у першій усіх ознак соціальної відповідальності, оскільки цей процес відбувається в контексті суспільства, сприяє підтримці громадського порядку, гарантує захист суспільних інтересів та передбачає участь суспільних суб'єктів. Так, юридична відповідальність є концептуальним підтипом або підкатегорією соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність охоплює широкий спектр понять та практик, спрямованих на те, щоб забезпечити гармонічну взаємодію між особами, групами, організаціями та суспільством в цілому. Юридична відповідальність натомість включає в себе правові норми та вимоги, які регулюють поведінку осіб та встановлюють обов'язки і відповідальність за порушення цих норм. Відтак, остання є частиною соціальної відповідальності, оскільки відображає специфічні аспекти та вимоги, пов'язані з дотриманням законів та правових норм у суспільстві.

2. Підкреслено, серед ознак юридичної відповідальності, котрі відрізняють її від інших форм відповідальності в суспільстві доцільно виділити такі аспекти: обов'язок виконання чітких правових норм і стандартів, які встановлені законодавством; можливість застосування конкретних санкцій, передбачених законом, у випадку порушення правових норм; відшкодування наслідків або компенсація збитків, завданих іншим особам або суспільству в цілому; рішення щодо встановлення юридичної відповідальності повинні бути прийняті на підставі чіткої і об'єктивної інформації та мати обґрунтовані підстави; дотримання встановлених процедур і правил при застосуванні юридичних санкцій або розгляді справи; забезпечення захисту прав і законних інтересів особи, яка притягується до відповідальності, в рамках судового процесу; рішення, пов'язані з юридичною відповідальністю, повинні бути доступними для громадськості і мати відкритий характер.

3. Констатовано, відповідальність суб'єктів виборчого процесу є одним з аспектів конституційно-правової відповідальності, що визначена нормами законодавства. Вона пов'язана із можливим примусом, який полягає в обов'язку суб'єкта, що порушив правила, зазнати застосування репресивних заходів, встановлених компетентними органами відповідно до закону, з метою забезпечення законності та порядку під час виборчого процесу, а також служить засобом забезпечення правопорядку та відновлення порушених виборчих прав суб'єктів виборчого процесу.

Зазначено, порушення виборчого законодавства – це визначена у виборчому законодавстві винна, протиправна дія або бездіяльність, яка порушує виборчі права громадян та інших суб'єктів і учасників виборчого процесу. За такі порушення можуть застосовуватися санкції, визначені виборчим та іншими видами законодавства (кримінальним, адміністративним).

Зауважено, існують такі види відповідальності за порушення виборчого законодавства: відповідальність, передбачена власне виборчим законодавством (конституційно-правова); кримінальна відповідальність; адміністративна відповідальність; цивільно-правова (застосовується як додаткова форма відповідальності – відшкодування матеріальної або/і моральної шкоди – у сукупності з вище зазначеними видами); дисциплінарна відповідальність. Дисертанткою проаналізовано зазначені різновиди юридичної відповідальності відповідно до положень чинного законодавства України.

4. Визначено, конституційне право України, як галузь публічного права, регулює відносини, пов'язані з організацією та функціонуванням публічної влади на рівнях держави та місцевого самоврядування. Специфіка та особливості конституційно-правової відповідальності впливають з самої природи конституційного права та його ролі в суспільстві.

Означення терміну «конституційно-правова відповідальність», яке включає різні аспекти її сутності та характеристики, широко представлене в юридичній літературі. Здебільшого дослідники розглядають її як обов'язок нести відповідальність за порушення конституційних норм і цей обов'язок

забезпечується за допомогою державних заходів примусу відповідно до встановленої законодавством процедури.

5. Встановлено, на формування конституційно-правової відповідальності впливають різноманітні об'єктивні фактори, серед яких можна виділити такі: зміни та розвиток конституційних та правових норм сприяють уточненню обов'язків та відповідальності суб'єктів у конституційній сфері; зміни в суспільному світогляді, цінностях та культурних переконаннях впливають на сприйняття і відповідальність за конституційні норми; політичні події та стан влади здійснюють вплив на реалізацію конституційної відповідальності, зокрема, на можливість здійснення контролю та нагляду за виконанням конституційних норм; правова свідомість та правова культура громадян, зокрема щодо їх конституційних прав та обов'язків; міжнародні договори та стандарти – через встановлення вимог щодо додержання конституційних норм в рамках міжнародних зобов'язань.

6. Підкреслено, дослідники із різних галузей, включаючи правознавців, політологів, філософів та соціологів, станом на сьогодні досліджують питання конституційно-правової відповідальності. Проте, у вчених немає єдиного погляду на природу та суть конституційно-правової відповідальності, відсутнє чітке визначення понять та ознак, пов'язаних із нею, а також основи для її виникнення і багато інших питань. Також існує розбіжність у поглядах на класифікацію форм та видів конституційно-правової відповідальності.

Конституційно-правова відповідальність, хоча і присутня в Конституції України від 28 червня 1996 року, описана досить фрагментарно. Більше того, сам термін «конституційно-правова відповідальність» не вживається в Конституції України, хоча в ній містяться окремі положення, пов'язані з конституційною відповідальністю. Зазначене обмежує можливість повноцінно використовувати конституційно-правову відповідальність для виконання її різноманітних функцій, які притаманні інституту конституційного права України.

7. Зауважено, юридична відповідальність у конституційному праві означає соціальну та публічно-правову відповідальність за порушення чинного конституційного законодавства України. Ця відповідальність може бути як

прямою, види і міра якої встановлюються конституційним законодавством України (конституційно-правова відповідальність), так і *опосередкованою*, види і міра якої визначаються іншими галузями права України, такими як адміністративне, кримінальне і т. д.

8. Визначено, термін «конституційно-правова відповідальність» використовується юристами в різних смислах, включаючи як широкий, так і вузький. В конституційно-правовій науці України сформулювався погляд, згідно з яким в широкому розумінні цей термін відноситься до всіх форм публічно-правової відповідальності за порушення чинного конституційного законодавства України. У вузькому розумінні мовиться виключно про конституційно-правову відповідальність, яка є окремим, спеціалізованим видом юридичної відповідальності, визначеним Конституцією та законами України.

9. Аргументовано, поняття «конституційна відповідальність» та «конституційно-правова відповідальність» є важливими поняттями в конституційному праві, проте вони відрізняються за змістом, нормами, що їх регулюють, та колом суб'єктів, на яких вони поширюються. Конституційна відповідальність безпосередньо базується на конституційних нормах та процедурах, закріплених в основному конституційному законі країни. Її особливостями є джерела, які встановлюють цю відповідальність, умови, за яких вона накладається, суб'єкти, які несуть її, і особливі види санкцій, які можуть застосовуватися. Так, конституційна відповідальність закріплена в Конституції країни і конституційному законодавстві, і порушення цих норм служить підставою для повернення до відповідальності. У той час, конституційно-правова відповідальність охоплює також інші закони та нормативні акти, які стосуються правової системи загалом і не обмежуються лише конституційними положеннями.

Конституційна відповідальність передбачає відповідальність згідно положень Конституції і відноситься до суб'єктів, які мають конституційний статус, таких як владні органи, посадові особи тощо, які обираються або призначаються відповідно до конституційних норм. Конституційно-правова відповідальність, у свою чергу, може охоплювати більш широке коло суб'єктів,

включаючи всіх громадян і юридичних осіб, які повинні дотримуватися норм конституційного права.

10. Встановлено, конституційно-правова відповідальність, окрім загальних характеристик, що є характерними для юридичної відповідальності за порушення конституційного законодавства України, має свої унікальні особливості, які роблять її видом публічно-правової відповідальності, відмінним від інших. *Нормативною основою* конституційно-правової відповідальності є закріплення фактичних неправомірних дій в конституційних та законодавчих актах, які спричиняють конституційно-правову відповідальність. *Фактичною основою* виникнення конституційно-правової відповідальності є конституційне правопорушення, скоєне суб'єктом конституційно-правових відносин. *Процедурною основою* для виникнення конституційно-правової відповідальності є рішення, прийняте відповідним органом (посадовою особою) стосовно конституційного правопорушення.

Однією з визначальних особливостей конституційно-правової відповідальності є її головна мета, яка полягає в захисті Конституції. На відміну від інших видів юридичної відповідальності, які мають більш широкий спектр завдань, конституційно-правова відповідальність спрямована переважно на забезпечення і захист конституційних норм. Вона виникає у разі порушення конституційних норм і контролюється відповідно до конституційного законодавства.

11. Підкреслено, в сучасних юридичних джерелах виділяють два основні види конституційно-правової відповідальності: позитивну, яка має на увазі перспективний підхід, та негативну, яка застосовується ретроспективно.

Позитивний характер юридичної відповідальності може бути пояснений через такі аспекти, як «психологічне ставлення особи (суб'єкта права) до виконання на нього покладених обов'язків» і «почуття відповідальності». Втім, ці означення в більшій мірі належать до сфери моралі, релігії та, до певної міри, політики, а не права. Прихильники позитивної юридичної відповідальності виносять її за межі сфери права, використовуючи такі поняття, як свідомість, почуття та мораль, які належать до інших сфер. Позитивна відповідальність

відіграє важливу роль як психологічний стимулятор соціально корисної поведінки. Те, що почуття відповідальності, що розглядається не як юридична категорія, а скоріше як моральне поняття, релігійний та частково політичний аспект, має об'єм більш загального соціального характеру. Воно більше асоційоване з мораллю та релігією і має обмежену юридичну специфіку. Ретроспективна юридична відповідальність завжди ґрунтується на об'єктивних нормах права та передбачених ними негативних наслідках для антигромадської та протиправної поведінки.

12. Встановлено, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу забезпечує правильний перебіг виборів та дотримання демократичних принципів, а також гарантує, що вибори проводяться відкрито, чесно та з урахуванням прав та інтересів всіх громадян. Її законодавча регламентація та оптимальне практичне застосування є критично важливою для забезпечення демократії, легітимності та стабільності влади, оскільки вона включає в себе дотримання конституційних норм, захист прав виборців, забезпечення чесності та прозорості виборчого процесу та захист конституційного ладу в країні. Дотримання таких засад забезпечує громадянам право визначати свою майбутню політичну реальність.

13. Визначено, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу відображає важливий аспект їх правового статусу в системі демократичного управління та передбачає, що особи, які беруть участь у виборчому процесі як кандидати, виборці, члени виборчих комісій та інші суб'єкти, мають обов'язок дотримуватися конституційних норм і законів, що регулюють виборчий процес. Конституційно-правова відповідальність є невід'ємною складовою правового статусу суб'єктів виборчого процесу і служить засобом забезпечення дотримання фундаментальних демократичних принципів та легітимності виборів.

14. Аргументовано, слід розрізняти поняття конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу та політичної відповідальності. Остання є відокремленою від конституційної відповідальності, і вона полягає в застосуванні політичних та політико-правових санкцій до суб'єктів політики.

Політична відповідальність є необхідною складовою демократичного державного правління, відкритих, прозорих взаємовідносин між народом і владою, громадянським суспільством і державою, умовою успішної реалізації принципу верховенства права в країні. Як неодмінний елемент правової культури політична відповідальність влади демонструє світоглядні цінності і моральні якості правлячої еліти, її здатність використовувати відповідні форми і методи політичного управління.

Зауважено, однією з особливостей конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є її *політичний характер*, який може виявитися навіть тоді, коли порушення норм права взагалі не відбувається. У такому випадку відповідальність пов'язана з діями, що сприймаються як негативні з політичної точки зору. Колективна відповідальність уряду перед парламентом, передбачена статтею 87 Конституції України, є прикладом такого виду відповідальності.

Саме наявність політичного аспекту в конституційно-правовій відповідальності може призвести до припущення, що ця форма відповідальності є одним з видів політичної відповідальності. Однак це припущення може бути відхилене, оскільки політична відповідальність та юридична відповідальність, включаючи конституційно-правову відповідальність, представляють собою різні концепції. Відмінною рисою юридичної відповідальності є її прив'язаність до порушення юридичних норм, без якого її застосування не є можливим, і це передбачає вживання відповідних заходів примусу або санкцій, які визначені правовими нормами.

Звісно, конституційно-правова відповідальність за порушення виборчого законодавства має суттєве політичне забарвлення, оскільки визначається участю суб'єкта у виборчих процесах, які стосуються організації виборів, їх проведення; визначення, кому належить здійснювати державну владу; охоплює взаємодію між державою та громадянами та відображає прагнення суб'єктів досягнути влади та впливу на формування загальних рішень держави, включаючи їхню керівну роль у цьому процесі. Відповідальність суб'єктів виборчого процесу не лише визначає важливість дотримання виборчого законодавства, але також

робить акцент на політичних аспектах виборчих процесів, підкреслює важливість забезпечення чесності та прозорості виборів, а також гарантує право громадян на участь у виборчих процесах та вираження своєї волі через голосування.

Констатовано, конституційно-правова відповідальність у виборчих питаннях є не лише юридичною, але й політичною концепцією, яка відображає сутність виборчого процесу як основного механізму визначення політичних лідерів та формування влади в державі. Проте, навіть при високій політичній активності, обумовленій специфікою взаємовідносин у державі, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є формою юридичної відповідальності і, на відміну від політичної, вона полягає у відповідальності за неналежне виконання або невиконання закону. Така відповідальність реалізується через застосування державного примусу та наявність спеціальних процесуальних механізмів і форм впровадження санкцій.

15. Встановлено, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є особливим типом конституційно-правових відносин в Україні, з усіма характерними ознаками (політико-правовий характер, специфічний перелік суб'єктів і т. д.). Її настання, зміна або припинення базується на існуванні всіх компонентів конституційних відносин - суб'єкта, об'єкта, змісту конституційних правовідносин та юридичного факту (або фактів). Якщо хоча б один із цих компонентів відсутній, то юридична відповідальність вже не може бути визнана конституційно-правовою.

16. Визначено, основи конституційно-правової відповідальності як загальної категорії, тобто система правил і принципів, за якими суб'єкти влади можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення конституційних норм, перш за все, формалізовані і викладені в Конституції України. Щодо офіційного закріплення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у законодавстві України, слід зауважити, що в даний час вона не має повного офіційного формального вираження.

Інститут конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, як і феномен конституційно-правової відповідальності в цілому, має на

меті гарантувати охорону та збереження самої Конституції (Основного Закону) країни з метою забезпечення стабільності конституційного ладу, дотримання конституційності та законності в діяльності влади, а також для того, щоб уникнути узурпації влади.

17. Широкоаспектність та полісемантичність дослідницьких поглядів щодо розмежування правової категорії «конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу» та суміжних понять має своїм наслідком фактичне існування ситуації правової невизначеності, і, як наслідок, відсутності належного механізму реалізації зазначеного правового явища.

18. Зауважено, основною соціально-політичною підставою для конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є суверенітет народу, що визначає відносини між народом і державою, а також відносини між державою і окремими особами. Важливо розуміти, що існують різні шляхи взаємодії та зв'язки між суспільством, народом, державою та окремими особами, а також взаємна відповідальність в цих відносинах. Влада держави і діяльність державних органів базуються на волі народу. При створенні структури державної влади виходять із конкретних обов'язків перед народом, зокрема, забезпеченням його прав і інтересів.

Суб'єкти виборчого процесу можуть бути піддані конституційно-правовій відповідальності в тому випадку, коли вони не дотримуються своїх обов'язків, що стосуються участі у виборчому процесі, та внаслідок цього порушують норми конституційного законодавства. Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу визначається на основі конституційного делікту, який характеризується відхиленням від прийнятої моделі поведінки, встановленої конституційними нормами.

19. *Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу* — це система правових заходів, що передбачені конституційним і виборчим законодавством держави для регулювання поведінки суб'єктів виборчого процесу, спрямованих на запобігання порушенню виборчого законодавства та встановлення санкцій у випадку таких зловживань.

Важливими ознаками конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є такі: 1. *існування системи відповідних нормативно-правових актів* – законів та правил, які регулюють виборчий процес, визначають права та обов'язки учасників виборів і встановлюють порядок вирішення суперечок і конфліктів, пов'язаних з виборчим процесом; 2. *особливий об'єкт правопорушення* – визначення кола конкретних правопорушень, які можуть виникнути під час виборчого процесу (щодо недотримання вимог закону щодо голосування, фінансової діяльності кандидатів та політичних партій, дискримінацію виборців тощо); 3. *суб'єктний склад* – виборчий процес включає в себе різні суб'єкти, такі як виборці, кандидати, політичні партії, виборчі комісії тощо, кожен із них має унікальні права та обов'язки в рамках виборчого процесу, і вони несуть відповідальність за власні дії; відповідальність можуть нести лише деліктоздатні суб'єкти та учасники виборчого процесу, які мають виборчо-процесуальну правоздатність та дієздатність (а загалом – виборчо-процесуальну правосуб'єктність); 4. *особливості процедурного провадження* – власні процедури та правила для вирішення справ, пов'язаних з порушеннями під час виборчого процесу; 5. *передбачені законодавством державні санкції*, які можуть застосовуватися за порушення, яке відбулося під час виборчого процесу у вигляді дії або бездіяльності (конституційні правопорушення виборчого характеру), зокрема, штрафи, анулювання результатів виборів, виключення кандидатів зі списків та інші санкції; підставою для відповідальності є умисне або необережне порушення норм Конституції та виборчого законодавства України.

20. Метою конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, у свою чергу, є забезпечення ряду важливих принципів та цілей, які сприяють справедливим і демократичним виборам, серед яких: 1) гласність і відкритість виборчого процесу – конституційно-правова відповідальність має на меті забезпечити, щоб виборчий процес був відкритим і доступним для всіх громадян, де кожен може бачити, як відбуваються вибори, і мати можливість брати в них участь; 2) політичний плюралізм – політичні партії мають рівні можливості представляти свої погляди та конкурувати в виборах без перешкод або

дискримінації; забезпечення рівних умов для всіх політичних партій та кандидатів на виборах гарантує справедливість та недопущення попередньої переваги для будь-якої сторони; 3) свобода передвиборної агітації – кожен повинен мати можливість вільно висловлювати свої погляди та пропонувати свої кандидатури без обмежень; 4) рівні можливості у доступі до мас-медіа – забезпечення рівних можливостей для всіх кандидатів і партій у використанні засобів масової інформації гарантує об'єктивність і рівність у медіа-покритті виборів; 5) неупередженість до політичних партій і кандидатів – конституційно-правова відповідальність як правовий інструмент запобігає спробі вплинути на виборчий процес на користь конкретної політичної сили чи кандидата; 6) заборона незаконного втручання – забезпечення законності у виборчих процесах та недопущення будь-яких форм незаконного втручання гарантує дотримання правил та процедур.

21. Резюмовано, зважаючи на те, що Україна активно працює над зміцненням демократичних інститутів та правової державності, важливим є питання конституційно-правової відповідальності суб'єкти виборчого процесу. Для забезпечення стабільності Конституції не лише органи влади та їхні представники, але й політичні партії, кандидати, виборці та інші суб'єкти виборчого процесу повинні дотримуватися законів та виконувати свої обов'язки відповідно до конституційних норм. Узгоджений підхід до забезпечення конституційно-правової відповідальності всіх суб'єктів виборчого процесу сприятиме підвищенню довіри громадян до виборчої системи, зміцненню демократії в Україні.

РОЗДІЛ II

ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНІ МАРКЕРИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі: поняття, класифікація

Згідно з Н. Батановою, суб'єктами конституційно-правової відповідальності можуть бути всі учасники конституційно-правових відносин, за винятком народу, нації, національних меншин і корінних народів, які згідно з нормами конституційного права мають обов'язки та можуть нести відповідальність за порушення конституційних норм, тобто володіють конституційною деліктоздатністю [11].

Зауважимо, що суб'єктами конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі, окрім безпосередньо суб'єктів виборчого процесу є також і суб'єкти, котрі також можуть порушувати виборче законодавство, зокрема: виконавчі органи державної влади, органи самоврядування на місцях, медійні ресурси та їхні редакційні колективи, журналісти, промислові або комерційні структури (установи, підприємства та організації) та їхні керівники чи працівники. Таким чином, поняття «суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі» є ширшим, аніж поняття «суб'єкти виборчого процесу».

До прикладу, можливість оскарження в судовому порядку обмежується наступними випадками:

1. Рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії або її членів, наприклад, в разі бездіяльності ЦВК у питанні надання оцінки масовим порушенням виборчого законодавства.

2. Рішення чи дії територіальної виборчої комісії, як, наприклад, неправомірне використання коштів на проведення виборів.

3. Дії або бездіяльність кандидата, такі як порушення правил ведення передвиборної агітації, наприклад, не маркований належним чином агітаційний плакат.

4. Дії або бездіяльність члена територіальної виборчої комісії, наприклад, невідвідування засідань ТВК без поважних причин.

5. Рішення, дії або бездіяльність партії (організації партії), громадського об'єднання та їхніх посадових осіб, які стосуються виборчого процесу, за винятком внутрішніх питань або виключної компетенції.

6. Дії або бездіяльність довіреної особи кандидата чи уповноваженої особи партії, наприклад, підкуп виборця довіреною особою кандидата.

7. Дії або бездіяльність офіційного спостерігача від кандидата, партії або громадської організації, наприклад, бездіяльність спостерігача у разі зловживання членом дільничної виборчої комісії своїми обов'язками.

8. Рішення, дії або бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів, організацій та їхніх посадових осіб, наприклад, в разі неправомірного дозволу міської ради на проведення агітаційного заходу партії у її приміщенні.

9. Рішення, дії або бездіяльність засобів масової інформації, інформаційних агентств, їхніх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників, наприклад, в разі ненадання можливості кандидату спростувати недостовірну інформацію [50].

Суб'єктами виборчого процесу в Україні можуть бути особи, що відповідають вимогам статті 70 Конституції України та мають право голосу, або групи людей, які створені відповідно до законодавства, мають встановлену організаційну структуру, здатні об'єднуватися та приймати рішення, спрямовані на використання свого виборчого права або забезпечення його реалізації іншими учасниками виборчого процесу. Ці суб'єкти можуть вступати в правові відносини як єдині особи, що наділені відповідною правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю.

До суб'єктів виборчого процесу, що забезпечують реалізацію виборчих прав, відносяться виборчі комісії, офіційні спостерігачі, органи державної влади

та місцевого самоврядування, та засоби масової інформації. Основними ознаками цих суб'єктів є право призначення та організації виборів, володіння виборчою правосуб'єктністю, вирішальна роль у забезпеченні реалізації виборчих прав, та визначальний вплив на хід виборчого процесу. Таким чином, суб'єктами виборчого процесу, які забезпечують реалізацію виборчого права, є фізичні та юридичні особи, наділені виборчою правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю, які мають право призначати, організовувати, проводити вибори та забезпечувати реалізацію виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу, відповідно до Конституції та виборчого законодавства України.

За юридичним характером їх зв'язку з процесом організації та проведення виборів можна розподілити на спеціальні та загальні. Спеціальні суб'єкти виборчого процесу включають виборців, кандидатів, партії, блоки партій, довірених осіб, спостерігачів, виборчі комісії та розпорядників виборчих фондів. Загальні суб'єкти включають державні органи, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб, та засоби масової інформації.

Слід підкреслити, що порушення виборчого законодавства України може мати наслідки як для окремих осіб, так і для колективних суб'єктів. У той же час, участь кожного учасника колегіального органу у нелегітимних діях має розглядатися як причина для його індивідуальної додаткової відповідальності. Органи державної влади або місцевого самоврядування також можуть нести конституційно-правову відповідальність як додаткові відповідачі за незаконні дії їх посадових осіб [147].

Порушення виборчого законодавства може спричинити наслідки у вигляді конституційно-правової, кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, та дисциплінарної відповідальності. Відмінності між цими видами відповідальностей полягають у підставах, які можуть бути правовими, фактичними або процесуальними, у виді санкцій, у складі суб'єктів, що несуть відповідальність, та у процедурній формі їх застосування. Такий підхід є дієвим нормативно-правовим захистом виборчих прав громадян [147].

До індивідуальних суб'єктів виборчого процесу, які активно та пасивно використовують своє виборче право, слід віднести громадян України, які мають право голосу, претендентів на посади, та зареєстрованих кандидатів. До колективних суб'єктів, які реалізують своє виборче право, належать політичні партії та блоки політичних партій. Основними ознаками суб'єктів виборчого процесу, які використовують своє виборче право, є конституційне право голосу, наявність виборчої правосуб'єктності, особиста зацікавленість у виборчому процесі, зусилля для досягнення мети та безпосередня зацікавленість у завершенні виборчого процесу.

Так, конституційно-правова відповідальність за порушення виборчого законодавства може виявлятися як індивідуальна, наприклад, у відмові у реєстрації кандидата, так і колективна, наприклад, у відміні реєстрації списку кандидатів. Суб'єктами цієї відповідальності можуть бути як окремі фізичні особи, так і колективні утворення. Наприклад, індивідуальна відповідальність може включати відмову у реєстрації кандидата або відповідальність кандидатів за дії їх представників, якщо це передбачено законодавством. Щодо колективної відповідальності, вона може мати наслідки для громадян-членів організації, якщо, наприклад, виборча комісія розформується, що спричинить втрату правового статусу її членами [10].

Залежно від мети їх участі у виборчому процесі суб'єкти можуть бути політичними або адміністративними. Політичні суб'єкти, як правило, мають політичну мету, такі як кандидати, політичні партії тощо, тоді як адміністративні суб'єкти виконують свої обов'язки без висування політичних цілей.

Серед суб'єктів виборчого процесу розрізняють обов'язкових, які є необхідними для проведення виборів, таких як виборці, зареєстровані кандидати, політичні партії, виборчі комісії та інші, та факультативних, до яких відносяться особи, чії дії спрямовані на досягнення конкретних цілей. Вони можуть бути різноманітними, від розпорядників виборчого фонду до представників кандидатів та політичних партій у виборчій комісії.

На наше переконання, слід розмежовувати поняття «суб'єкти виборчого процесу» та «учасники виборчого процесу». Останнє поняття є дещо ширшим,

оскільки охоплює за своїм обсягом і змістом і суб'єктів. Зокрема, суб'єкти виборчого процесу – це та категорія суб'єктів виборчого процесу, які визначені такими відповідно до положень Виборчого кодексу України, та беруть безпосередню участь у виборчому процесі [37].

Так, у ВКУ ми зустрічаємо правову категорію «суб'єкти виборчого процесу», при цьому до неї належить виключне коло осіб, визначене статтею 22. Відповідно до змісту статті 22 Виборчого кодексу України (далі – ВКУ) до суб'єктів виборчого процесу належать: виборець; виборча комісія; партія або її організація; кандидат; офіційний спостерігач від кандидата, партії (або її організації) [21]. Натомість дефініція «учасники виборчого процесу» не згадується ні у виборчому законодавстві України, ні у науковій літературі, хоча, вона безперечно має право на своє існування.

Водночас, *учасники виборчого процесу* – це сукупність категорій осіб, що включає суб'єктів виборчого процесу та інших осіб, котрі можуть бути присутніми на засіданнях виборчих комісій на підставі дозволу чи запрошення за рішенням відповідної виборчої комісії.

Так, на засіданнях виборчих комісій, у тому числі під час процедури підрахунку голосів та етапу визначення результатів, окрім її членів, можуть бути присутніми без дозволу чи запрошення:

- 1) члени ЦВК та працівники Секретаріату ЦВК;
- 2) посадові особи представництва ЦВК (регіонального чи територіального);
- 3) працівники Служби розпорядника Державного реєстру виборців;
- 4) члени комісій вищого рівня;
- 5) кандидати та їх довірені особи;
- 6) уповноважені особи політичних партій, котрі є безпосередніми суб'єктами виборчого процесу;
- 7) офіційні спостерігачі:
  - від кандидатів чи партій-суб'єктів виборчого процесу (не більше, ніж одна особа);

- від громадських організацій за умови отримання дозволу мати спостерігачів (не більше двох осіб від кожної);
  - від представників засобів масової інформації (далі – ЗМІ) – не більше двох осіб;
  - від зарубіжних країн та інституцій міжнародного рівня – не більше двох осіб;
- 8) особи, які з причин, пов'язаних із здоров'ям вищезгаданих суб'єктів виборчого процесу, уповноважені здійснювати їх супровід.

За умови розгляду на засіданні виборчої комісії скарг чи заяв, можуть бути присутніми:

- 1) суб'єкт звернення та його представник;
- 2) суб'єкт оскарження та його представник;
- 3) зазначені у скаргі чи заяві зацікавлені особи та їх представники;
- 4) особи, котрі супроводжують вищезазначених осіб – якщо такий супровід вбачається доцільним з урахуванням причин, пов'язаних із їх здоров'ям.

Будь-які інші категорії осіб мають право бути присутніми на засіданнях виборчих комісій виключно на підставі запрошення чи дозволу тої чи іншої комісії. Відповідна можливість визначається рішенням такої комісії, котре приймається на її засіданні. Так цікавим, на наш погляд, вбачається п. 10 статті 33 ВКУ, котрий передбачає можливість залучення на підставі цивільно-правових договорів до роботи виборчих комісій експертів, спеціалістів, технічних працівників тощо.

У тих приміщеннях виборчої комісії, де розташовано автоматизовані інформаційні прилади, можуть бути присутніми особи, уповноважені здійснювати забезпечення кібербезпеки, кіберзахисту та відповідних каналів зв'язку, та які є працівниками органів, котрі містяться у переліку органів, визначених рішенням ЦВК. Присутність таких осіб визначається ЦВК чи відповідною виборчою комісією.

Слід зауважити, що правоохоронні органи у день голосування, а також при проведенні процедури підрахунку голосів, здійснюють свої функції щодо охорони правового порядку виключно за межами приміщення для голосування.

Якщо ж спостерігаються правопорушення, то працівники таких органів мають право перебувати у приміщеннях для голосування до моменту відновлення порушеного правопорядку.

Слід зауважити, що виборець має право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність, які втручають у його виборчі права або захищаються законом інтереси. Наприклад, виборець може оскаржувати порушення своїх прав, пов'язаних з участю у виборчому процесі, роботі виборчої комісії, спостереженні, присутності на засіданні виборчої комісії відповідно до Виборчого кодексу, голосуванні або незабезпеченні умов доступу для виборців з інвалідністю до виборчого процесу.

Так, на засіданнях виборчої комісії, зокрема при підрахунку голосів та встановленні результатів голосування на виборчих дільницях у день виборів або у день повторного голосування, присутність без дозволу чи запрошення відповідної комісії мають право мати лише такі особи:

- члени Центральної виборчої комісії,
- працівники Секретаріату Центральної виборчої комісії та Служби розпорядника Державного реєстру виборців,
- посадові особи відповідного територіального та регіонального представництва Центральної виборчої комісії,
- члени виборчих комісій вищого рівня,
- кандидати на відповідних виборах, їх довірені особи,
- уповноважені особи партій (організацій партій) - суб'єктів відповідного виборчого процесу,
- офіційні спостерігачі від кандидатів, партій (організацій партій), громадських організацій та іноземних держав і міжнародних організацій,
- представники засобів масової інформації.

Якщо проводиться декілька видів виборів одночасно, то до засідань дільничних виборчих комісій на виборчих дільницях у день виборів мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення кандидати, партії (організації партій), їх довірені особи, уповноважені особи партій (організацій партій) та офіційні спостерігачі.

При розгляді заяви чи скарги на засіданні виборчої комісії можуть бути присутніми також заявник, суб'єкт звернення зі скаргою, суб'єкт оскарження та інші заінтересовані особи, які зазначені у скарзі.

Інші особи, крім перерахованих, можуть бути присутніми на засіданні виборчої комісії лише за дозволом чи запрошенням комісії, про що приймається рішення на засіданні комісії.

Вимоги у скарзі можуть включати наступні формулювання:

1. Визнати рішення суб'єкта оскарження таким, що не відповідає вимогам законодавства (є протиправним), порушує виборчі права громадян, права та законні інтереси суб'єкта виборчого процесу, та скасувати це рішення.

2. Визнати дії суб'єкта оскарження такими, що не відповідають вимогам законодавства (є протиправними), порушують виборчі права громадян, права та законні інтереси суб'єкта виборчого процесу, та зобов'язати утриматися від вчинення певних дій.

3. Визнати бездіяльність суб'єкта оскарження такою, що не відповідає вимогам законодавства (є протиправною), порушує виборчі права громадян, права та законні інтереси суб'єкта виборчого процесу, та зобов'язати вчинити певні дії.

4. Інші вимоги, спрямовані на відновлення порушених виборчих прав громадян, прав та законних інтересів суб'єкта виборчого процесу.

Скаржник повинен прикласти до скарги докази, що підтверджують його аргументи. Докази можуть бути подані у вигляді оригіналів або засвідчених копій. Варто зазначити, що виборча комісія, яка розглядає скаргу, може запросити оригінали цих доказів. Після завершення розгляду скарги всі засвідчені копії документів залишаються у комісії, а оригінали повертаються особі, яка їх надала.

Докази може представляти як сам скаржник, так і інша зацікавлена особа. Крім того, виборча комісія, яка розглядає скаргу, може самостійно вимагати додаткові докази. У випадку непредставлення додаткових доказів, комісія буде змушена оцінювати обставини справи лише на основі вже наявних доказів.

За запитом виборчої комісії, що розглядає скаргу, можуть бути отримані письмові пояснення від суб'єктів виборчого процесу, посадових осіб органів влади, підприємств, установ і організацій, а також відповідних правоохоронних органів. У разі потреби, виборча комісія може залучити правоохоронні органи для проведення перевірки зазначених обставин. Правоохоронні органи здійснюють перевірку та вживають заходів для припинення порушень у триденний строк. Якщо звернення надійшло менше, ніж за 3 дні до дня голосування або в день голосування, перевірка та заходи вживаються негайно. Після перевірки орган правопорядку повідомляє виборчу комісію про результати та заходи, що були прийняті.

Після розгляду скарги виборча комісія може ухвалити наступні рішення:

1. Визнати рішення суб'єкта оскарження або його окремі положення, дії чи бездіяльність неправомірними та порушують виборчі права громадян, а також права та законні інтереси суб'єкта виборчого процесу.
2. Скасувати оскаржене рішення.
3. Зобов'язати суб'єкта оскарження здійснити дії, передбачені законодавством, що регулює організацію та порядок проведення виборів.
4. Зобов'язати суб'єкта оскарження утриматися від вчинення певних дій.
5. Відновити порушені виборчі права громадян, права та законні інтереси суб'єкта виборчого процесу іншим способом.
6. Зобов'язати суб'єкта оскарження здійснити дії, що впливають із факту скасування рішення, визнати оскаржені дії або бездіяльність неправомірними.
7. Відхилити скаргу, якщо встановиться, що рішення, дії або бездіяльність суб'єкта оскарження відповідають закону та не порушують виборчі права виборців, а також права та законні інтереси інших суб'єктів виборчого процесу.
8. На підставі рішення суду або власної ініціативи скасувати рішення виборчої комісії нижчого рівня та вирішити питання по суті [50].

Так, для забезпечення ефективного виборчого процесу та встановлення реальних результатів волевиявлення громадян значення створення незалежних та безсторонніх виборчих комісій, котрі спрямовують здійснення своїх повноважень на правильне застосування норм виборчого права у межах усієї

території Української держави важко переоцінити. [93]. Виборчі комісії беруть активну участь на всіх стадіях виборчого процесу, є фактично його безпосередніми організаторами, а також сприяють належній реалізації активного та пасивного виборчого права громадян, їх захисту, відповідно до конституційного обов'язку держави захищати права та свободи громадян (стаття 3 Конституції України) [146].

Виборчі комісії здійснюють своє функціональне призначення щодо адміністрування процедур виборчого характеру незалежно. У їх діяльність не можуть втручатися жодні органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, фізичні та юридичні особи тощо.

Виборчі комісії уповноважені виконувати свої повноваження щодо забезпечення належного застосування конституційно-правових засад (принципів) виборчого права, підготовки та організації виборчого процесу (зокрема, проведення виборів), а також забезпечення належної реалізації виборчих прав громадян та дотримання норм виборчого законодавства [35].

Конституційно-правовий статус виборчих комісій є регламентованим насамперед у Розділі V Виборчого кодексу України.

Стаття 32 Виборчого кодексу України законодавчо закріплює класифікацію різновидів виборчих комісій, котрі беруть участь в адмініструванні виборчих процесів та відносить до них Центральну виборчу комісію (далі – ЦВК), а також окружні, територіальні та дільничні виборчі комісії.

До характерних ознак конституційно-правового статусу виборчих комісій можна віднести наступні:

1) *Колегіальність* – характеристика, за якою виборча комісія складається з групи членів, які разом приймають рішення та виконують свої функції у виборчих процедурах. Цей принцип передбачає, що жоден окремий член комісії не має повного контролю над процесом прийняття рішень, а рішення приймаються більшістю голосів членів комісії. Переваги колегіальності включають в себе такі фактори:

- колегіальний підхід дозволяє обговорити різні точки зору та аргументи перед прийняттям рішення, що допомагає уникнути суб'єктивних впливів членів комісії та сприяє прийняттю більш об'єктивних рішень;
- колегіальна комісія може включати представників різних груп чи інтересів, що забезпечує більше різноманіття та врахування потреб різних громадян;
- колегіальна обговорення та перевірка рішень зазвичай допомагають виявити можливі помилки та недоліки у виборчому процесі;
- колегіальність сприяє публічності та відкритості процесу прийняття рішень, що підвищує довіру громадян до виборчих органів.

2) *Незалежність* – виборчі комісії мають мати статус, що гарантує їхню незалежність від впливу ззовні, включаючи владні структури або політичні партії. Зазначений принцип спрямований на забезпечення об'єктивності та високого рівня довіри до виборчого процесу. Виборчі комісії повинні бути незалежними від будь-якого впливу з боку урядових органів чи владних інституцій, не повинні залежати від влади, яка може намагатися впливати на виборчий процес у свою користь.

Виборчі комісії повинні: діяти неупереджено та без впливу політичних партій (це важливо для того, щоб уникнути впливу однієї чи кількох партій на виборчий процес і забезпечити рівні умови для всіх учасників); мати право самостійно приймати рішення щодо організації та проведення виборів без зовнішнього впливу (що забезпечує об'єктивність та справедливість виборчого процесу). Незалежність також передбачає захист виборчих комісій від будь-яких тисків, загроз або впливу, які можуть виникнути під час їхньої роботи.

Забезпечення незалежності виборчої комісії є важливим аспектом конституційно-правової відповідальності. Виборчі органи повинні функціонувати без політичного тиску або впливу та відповідати лише перед законом. Це допомагає запобігти маніпуляціям та забезпечити чесність виборів.

Принцип незалежності виборчої комісії є критично важливим для забезпечення справедливості та довіри до виборчого процесу. Виборча

адміністрація повинна бути абсолютно аполітичною. Це означає, що виборчі органи та комісії не повинні бути під впливом жодної політичної партії чи кандидата. Вони мають функціонувати незалежно від політичних амбіцій та інтересів. Виборча адміністрація повинна дотримуватися законів та конституційних норм країни. Її дії та рішення повинні базуватися на законі, а не на політичних або особистих переконаннях.

Робота виборчої комісії повинна бути прозорою та відкритою для громадськості. Інформація про проведення виборів, процедури підрахунку голосів і рішення виборчих органів повинні бути доступними для всіх громадян та громадських організацій.

Виборча комісія будь-якого рівня повинна забезпечувати захист виборчих прав громадян, включаючи право на голос та участь у виборчому процесі. Вона повинна гарантувати, що всі громадяни мають рівний доступ до голосування.

Робота виборчої комісії повинна відповідати міжнародним стандартам та нормам демократичних виборів. Це допомагає забезпечити міжнародне визнання виборів та їхню легітимність.

Важливо, щоб виборча комісія була незалежною від економічного впливу. Це означає, що фінансування виборчого процесу повинно бути проведене таким чином, щоб не порушувати її незалежність і не створювати можливості для корупції. У випадку спроб втручання у незалежність виборчої комісії, механізм судового захисту повинен бути ефективним, що дозволяє відстоювати принцип незалежності перед незалежними судами чи виборчими комісіями.

Усі дії виборчих комісій, включаючи Центральну виборчу комісію (ЦВК), підлягають судовому контролю [126].

Незалежність виборчих комісій є важливим елементом демократичного процесу, оскільки вона допомагає забезпечити чесність та справедливість виборів, зберігаючи довіру громадян до виборчого процесу.

3) *Безсторонність* – виборчі комісії повинні діяти об'єктивно, неупереджено щодо будь-яких партійних або інших інтересів. Вони не повинні бути заангажовані в будь-які сприйнятливості до однієї сторони конфлікту або групи громадян.

Виборчі комісії повинні забезпечувати рівні умови для всіх кандидатів та громадян, беручи до уваги їхні права та інтереси, немає місця перевагам чи обмеженням на підставі політичних переконань чи інших категорій. Члени виборчих комісій повинні уникати конфлікту інтересів у вирішенні питань виборчого процесу; забезпечувати справедливість та рівноправ'я для всіх громадян, незалежно від їхньої національності, раси, релігії, статі, політичних переконань та інших характеристик.

Безсторонність є фундаментальною для забезпечення чесності та інтегритету виборчих процедур, а також для збереження довіри громадян до демократичного процесу.

4) *Спеціальне функціональне призначення у сфері адміністрування виборчих процедур* – виборчі комісії мають спеціалізовані функції та обов'язки у проведенні виборів та референдумів, відповідають за організацію всіх етапів виборчого процесу, включаючи підготовку та проведення виборів або референдуму, встановлення дати та місця голосування, розробку бюлетенів, навчання членів дільничних виборчих комісій та багато інших аспектів. Також вони мають функцію контролювати всі етапи виборчого процесу, щоб забезпечити його чесність та порядок, виявляти та запобігати можливим порушенням і вживають заходів для їх усунення.

Комісії відповідають за процес реєстрації кандидатів у виборах, що включає в себе перевірку відповідності кандидатів вимогам закону та реєстрацію тих, хто відповідає цим вимогам; організують та проводять підрахунок голосів після закінчення голосування; визначають результати виборів та оголошують їх громадськості; забезпечують інформування громадськості про виборчий процес, права та обов'язки громадян, процедури голосування та іншу важливу інформацію; здійснюють заходи для забезпечення виборчих прав громадян та їх можливості вільно виразити свою волю під час голосування.

Спеціальне функціональне призначення у сфері адміністрування виборчих процедур сприяє ефективному та організованому проведенню виборчих процедур та забезпечує дотримання стандартів чесності та порядку у виборчих процесах.

5) *Забезпечення та захист виборчих прав громадян* – ця ознака вказує на те, що виборчі комісії мають зобов'язання гарантувати дотримання та захист виборчих прав громадян у виборчому процесі. Виборчі комісії повинні забезпечувати можливість громадянам вільно та без обмежень виражати свою волю під час голосування, що включає в себе право на доступ до виборчих дільниць, можливість вибору та висловлення власних політичних переконань; забезпечувати захист громадян від будь-якої форми дискримінації у виборчому процесі (усі громадяни повинні мати рівні права та можливості брати участь у виборах незалежно від їхньої раси, статі, релігійних переконань, етнічного походження тощо; гарантувати, що виборчий процес не буде спотворений або зазнав впливу ззовні, зокрема від політичних партій або інших владних структур; гарантувати чесний та об'єктивний підрахунок голосів.

Одним із важливих факторів належного функціонування та здійснення повноважень виборчими комісіями є наявність відповідних знань, умінь та навичок у їх членів, що може бути забезпечено шляхом здійснення професійної підготовки. Зазначене дасть змогу створити необхідні умови для того, щоб вибори відповідали високим стандартам [16,с.9] .

Підготовка членів виборчих комісій є ключовим елементом належного функціонування та виконання повноважень цих органів. Забезпечення належних знань, умінь та навичок членів виборчих комісій є критично важливим і може бути здійснене через професійну підготовку. Члени виборчих комісій повинні мати глибокі знання щодо виборчого законодавства своєї країни, правил та процедур проведення виборів, реєстрації кандидатів, підрахунку голосів та багато іншого. Підготовка допомагає уникнути помилок та порушень закону.

Під час виборів важливо ефективно організувати роботу виборчої комісії. Стратегічного значення у цьому контексті набуває планування та розподіл завдань, встановлення термінів та графіків роботи, управління ресурсами та бюджетом.

Члени виборчих комісій повинні вміти взаємодіяти з громадськістю, представниками політичних партій, а також з представниками ЗМІ. Оскільки вибори часто оцінюються на міжнародному рівні, члени виборчих комісій

повинні мати розуміння міжнародних стандартів виборчого права. Також зазначені категорії осіб у зарубіжних державах повинні бути знайомі з виборчим технічним обладнанням, включаючи електронні системи голосування та програмне забезпечення для підрахунку голосів.

Забезпечення професійної підготовки членів виборчих комісій допомагає забезпечити, що вибори відповідають високим стандартам, у тому числі міжнародним нормам виборчого права.

Конституційно-правовий статус Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК) є закріплений у Конституції України, ВКУ, а також у профільному законі «Про Центральну виборчу комісію» та інших законах, Регламенті Центральної виборчої комісії [105].

Центральна виборча комісія (далі – ЦВК) є постійно діючий колегіальним органом державного управління, який діє у відповідності до Конституції України та інших законів країни та має повноваження організовувати підготовку та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, виборів сільських, селищних, міських голів, а також відповідає за організацію всеукраїнських та місцевих референдумів у межах, визначених чинним законодавством. ЦВК знаходиться на найвищому щаблі системи виборчих комісій як суб'єктів виборчого процесу та, відповідно очолює таку систему.

Верховна Рада України має повноваження призначати та звільняти членів Комісії за рекомендацією Президента України. При формуванні складу Комісії враховуються пропозиції депутатських фракцій і груп поточного скликання Верховної Ради, а також оцінюється професійний, науковий або громадський досвід у сфері організації та проведення виборів чи референдумів. Комісія складається з 17 членів, кандидатури яких попередньо обговорюються в депутатських фракціях і групах, а призначення проводиться за висновками відповідного комітету Верховної Ради. Структура Комісії включає Голову, двох заступників Голови та секретаря, які, разом із не менш як п'ятьма іншими членами, повинні мати вищу юридичну освіту. Членство в Комісії передбачає

роботу на постійній основі і визначається Законом України «Про Центральну виборчу комісію», повноваження членів Комісії тривають 7 років.

Членом ЦВК може бути призначена особа, яка має громадянство України, досягла двадцяти п'ятирічного віку, має право голосу, проживає на території України не менше п'яти останніх років і володіє державною мовою на рівні, визначеному Національною комісією зі стандартів державної мови. Особа не може бути призначена до складу Комісії, якщо вона має непогашену або незняту судимість за вчинення кримінального правопорушення, або якщо на неї протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за правопорушення, пов'язане з корупцією, або якщо вона визнана у встановленому порядку недієздатною чи обмежено дієздатною.

Слід підкреслити, що член Комісії не може мати статусу народного депутата України або іншого представницького мандату, брати участь у роботі інших виборчих комісій чи комісій з референдумів, бути членом ініціативної групи для референдуму, займатися підприємницькою діяльністю, бути повіреним у справах Комісії, працювати на умовах сумісництва (за винятком наукової, викладацької та творчої діяльності), входити до складу органів, які мають на меті отримання прибутку, органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування.

Член Комісії також не може бути кандидатом на посаду Президента України, народного депутата України, члена місцевої ради або Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, їх довіреною особою, уповноваженим представником кандидата на посаду Президента України в Центральній виборчій комісії, представником або уповноваженою особою політичної партії чи місцевої організації політичної партії, що беруть участь у виборах. У випадку, якщо член Комісії набуває будь-який з вищезазначених статусів, Комісія приймає рішення про призупинення його повноважень на період, коли він має такий статус [108].

Призначений на посаду член Комісії, який до такого призначення був членом політичної партії, повинен припинити своє членство в цій партії на період здійснення своїх обов'язків, а також не має права брати участь у діяльності

цієї партії або виконувати її вказівки, будь-якого органу чи посадової особи. Щодо осіб, які бажають стати членами Комісії, проводиться спеціальна перевірка за їх письмовою згодою у порядку, визначеному Законом України «Про запобігання корупції» [103].

ЦВК керує системою виборчих комісій та комісій з референдуму, які створюються для проведення виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму; здійснює контроль та надає консультативну підтримку виборчим комісіям, що формуються для організації виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і комісій, відповідальних за місцеві референдуми. Відповідно до положень виборчого законодавства ЦВК також виконує функції окружної виборчої комісії (далі – ОВК) у закордонному виборчому окрузі під час проведення виборів загальнодержавного рівня.

М. Ставнійчук, у своєму аналізі повноважень окружних виборчих комісій, визначає їх як органи з унікальною компетенцією, відповідальні за організацію виборчого процесу в межах територіальних виборчих округів. Це підкреслює їх ключову роль у забезпеченні належного проведення виборів та втілення демократичних принципів на практиці [137].

Особливістю юридичної відповідальності виборчих комісій є можливість одночасного притягнення до відповідальності самої комісії як колективного суб'єкта і окремих її членів, фізичних осіб, дії яких містять ознаки правопорушення. Закон передбачає за це певні види відповідальності, такі як кримінальну, адміністративну чи дисциплінарну. Розпуск виборчої комісії як захід за порушення, вчинені її членами в рамках організованої групи, у рамках конституційно-правової відповідальності не виключає подальшого притягнення до відповідальності окремих осіб з її складу за їхні дії, які призвели до порушення виборчих прав громадян.

Можемо спостерігати певні відмінності у конституційно-правовому статусі ОВК, територіальних та дільничних виборчих комісій:

- ОВК здійснюють повноваження щодо організаційного забезпечення загальнодержавних виборів у межах їх відповідних територіальних округів (далі – ТО); територіальні виборчі комісії – щодо організаційного забезпечення місцевих виборів; дільничні – у межах виборчих дільниць щодо підготовки та проведення виборів загальнодержавного та місцевого рівня;
- ОВК є комісіями вищого рівня щодо дільничних виборчих комісій у територіальних округах при проведенні виборів загальнодержавного рівня; територіальні виборчі комісії (далі – ТВК) – щодо дільничних виборчих комісій (далі – ДВК) при проведенні виборів місцевого рівня;
- Як правило, ОВК та ТВК є юридичними особами, однак, вони також можуть утворюватись і без реєстрації у такому статусі, якщо виконують функції територіальних представництв ЦВК; ДВК, у свою чергу, не є юридичними особами;
- ОВК та ДВК є тимчасовими органами, у той час як ТВК – постійно діючими.

Звичайно, до членів виборчих комісій пред'являються певні конституційно-правові вимоги, серед яких – наявність громадянства України а також володіння активним виборчим правом.

Згідно положень статті 70 Конституції України активним виборчим правом володіють громадяни, котрі досягли 18-річного віку, та які не визнані судом недієздатними. Слід зауважити, що за умови одночасного проведення виборчого та референдумного (референдного) процесу в Україні, виборець має право входити лише до однієї із комісій.

ВКУ також визначає перелік осіб, котрі не можуть входити до складу виборчих комісій. До них належать: «кандидати на відповідних виборах (усіх виборах, виборчі процеси яких проводяться одночасно), їх довірені особи, представники у виборчих комісіях, уповноважені особи (представники) партій (організацій партій), офіційні спостерігачі, посадові та службові особи органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, судді, працівники судів та правоохоронних органів,

а також громадяни, які утримуються в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину чи кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, чи кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111¹ Кримінального кодексу України, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку». Також до складу виборчої комісії, «утвореної у стаціонарному закладі охорони здоров'я або в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, не можуть входити працівники відповідного закладу або установи» (витяг з Виборчого кодексу України) [21].

Члени виборчих комісій до початку здійснення своїх повноважень зобов'язані скласти присягу, зміст якої знаходить своє відображення у статті 38 ВКУ, та скріпити текст присяги своїм підписом. Зазначений документ входить до загального переліку документації тої чи іншої виборчої комісії та є її обов'язковим елементом.

Стаття 38 ВКУ також визначає перелік прав та обов'язків члена виборчої комісії. Так, до його прав належать такі:

- 1) готувати до розгляду питання, котрі розглядатимуться комісією;
- 2) виступати, ставити питання, вносити пропозиції на засіданнях виборчої комісії;
- 3) здійснювати за дорученням виборчої комісії перевірку діяльності комісії нижчого рівня;
- 4) перебувати у приміщеннях виборчої комісії, а також виборчих комісіях нижчого рівня відповідної території, а також мати доступ до перегляду усієї без винятку їх документації;
- 5) право на відшкодування шкоди, що була заподіяна йому у зв'язку із здійсненням його повноважень.

Слід зауважити, що член виборчої комісії не має права публічно висловлювати свою позицію щодо того чи іншого кандидата або партії чи здійснювати агітацію голосувати за або проти них.

До обов'язків члена виборчої комісії належать такі:

- 1) дотримуватись норм чинного законодавства – Основного закону, норм виборчого права, інших правових актів;
- 2) приймати участь на засіданнях відповідної комісії;
- 3) виконувати рішення, котрі були прийняті відповідною виборчою комісією;
- 4) виконувати окремі зобов'язання, котрі визначені для конкретного члена виборчої комісії відповідно до розподілу повноважень.

Цікавим є той факт, що відповідно до положень виборчого законодавства України тільки на членів ЦВК поширюються норми щодо запобігання корупції.

Виборчі комісії працюють у формі засідань, котрі скликаються:

- 1) головою виборчої комісії;
- 2) відповідно до вимоги третини від загальної кількості членів комісії (така вимога подається у письмовій формі) – головою не пізніше наступного дня з одержання такої вимоги;
- 3) заступником голови виборчої комісії (у випадку відсутності голови);
- 4) секретарем виборчої комісії (якщо відсутній голова та його заступник);
- 5) відповідно до рішення комісії вищого рівня.

Засідання відповідно до норм чинного виборчого законодавства є повноважними, якщо у них фактично бере участь більше половини від загального складу виборчої комісії та скликаються, як правило, якщо у цьому є необхідність. Виняток становить перше засідання, строк, протягом якого воно повинно бути проведено – не пізніше другого дня із дня створення такої комісії.

Рішення виборчої комісії, прийняте нею відповідно до визначених чинним законодавством повноважень, є таким, що має обов'язковий характер. Виборча комісія вищого рівня має право скасувати рішення виборчої комісії нижчого рівня, якщо таке рішення: а) перевищує її повноваження; б) суперечить чинному законодавству.

У рамках нашого дослідження також звернемо увагу і на особливості функціонування виборчих партій як суб'єктів виборчого процесу. Відповідно до

положень Закону України «Про політичні партії» «Політична партія - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [107].

Формування та функціонування політичних партій обмежується, якщо їхні цілі або дії спрямовані на такі завдання:

- 1) Призвести до втрати незалежності України.
- 2) Здійснити зміну конституційного ладу насильницькими методами.
- 3) Порушити суверенітет та територіальну цілісність України.
- 4) Підірвати безпеку держави.
- 5) Нелегально захопити державну владу.
- 6) Пропагувати війну, насильство та сприяти міжетнічній, расовій або релігійній ворожнечі.
- 7) Порушувати права та свободи людини.
- 8) Поширювати символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.
- 9) Поширювати символіку російського нацистського тоталітарного режиму та визнавати правомірність збройної агресії Російської Федерації проти України.
- 10) Виправдовувати, визнавати правомірність або заперечувати факт збройної агресії проти України.
- 11) Глорифікувати, виправдовувати або підтримувати осіб, які здійснювали або здійснюють збройну агресію проти України.
- 12) Пропагувати російську імперську політику відповідно до закону України "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії" [104].

Політичні партії зобов'язані розробити статут, який включає наступну інформацію:

- 1) назва політичної партії;

2) список статутних органів політичної партії, умови їх створення, обсяг їхніх повноважень та термін виконання обов'язків;

3) процедура приєднання до політичної партії, призупинення та припинення членства в ній;

4) права та обов'язки членів політичної партії, підстави для припинення членства або його призупинення;

5) порядок створення, загальну структуру та повноваження обласних, міських, районних організацій політичної партії та її первинних осередків;

6) процедура внесення змін та доповнень до статуту та програми політичної партії;

7) механізм скликання та проведення партійних з'їздів, конференцій, зборів та інших представницьких органів політичної партії;

8) джерела матеріальної та фінансової підтримки для політичної партії та її місцевих організацій, порядок витрат коштів політичної партії;

8-1) порядок проведення внутрішньопартійного фінансового аудиту, утворення (призначення на посаду та звільнення з посади), повноваження та термін повноважень органів або посадових осіб, відповідальних за здійснення такого аудиту;

8-2) процедура залучення аудиторської фірми для проведення зовнішнього незалежного аудиту фінансової звітності;

9) механізм ліквідації (саморозпуску), реорганізації політичної партії та використання її активів після ліквідації (саморозпуску);

10) визначення квоти, яка забезпечує мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчих списках кандидатів політичної партії. Квота повинна складати не менше 30% від загальної кількості кандидатів у виборчому списку.

Статути та програми політичних партій повинні бути у відповідності з основними конституційними цілями держави. Це означає, що мета та завдання партій не повинні суперечити принципам конституційного ладу, правам та інтересам громадян. Діяльність політичних партій може бути припинена лише за рішенням суду [85].

Законами України визначаються основні принципи, на яких базується створення та функціонування політичних партій та інших об'єднань громадян. Питання, що стосуються правового статусу політичних партій та інших громадянських об'єднань, як базові положення, повинні визначатися виключно законами України. Цей принцип втілено в Законі України "Про об'єднання громадян" [106], і він застосовується до політичних партій в Україні.

Важливо відзначити, що положення Закону Республіки Крим "Про об'єднання громадян" [106], які стосуються утворення, організації та діяльності політичних партій із загальнокримським статусом, застосовуються тільки до громадян України, які проживають в Автономній Республіці Крим. Це не відповідає принципам Конституції України, яка гарантує рівність прав і свобод для всіх громадян перед законом, незалежно від їх місця проживання [125].

Положення частини другої статті 64 Конституції України не розглядає право на створення політичних партій як одне з тих прав, які не можуть бути обмежені ніким і в жодний спосіб [69]. Це свідчить про те, що Конституція України допускає можливість додаткового регулювання загальних принципів формування і діяльності політичних партій шляхом законодавства, за умови збереження демократичних стандартів.

Вимога щодо отримання підписів громадян як підтримки для створення політичної партії у більшості районів і областей України поширюється на всі громадські об'єднання, які бажають отримати статус політичної партії, і є однаковою для всіх. Ці положення закону допомагають реалізувати принцип, визначений в п'ятій частині статті 36 Конституції України, згідно з яким всі громадські об'єднання рівні перед законом.

Конституційний Суд України вважає, що вимога, щодо підтримки створення політичної партії підписами не менше десяти тисяч громадян України, є гарантією того, що політичні партії мають однакові можливості та статус у всій країні, і це відповідає конституційним засадам рівності громадян. Обмеження щодо фінансування політичних партій з певних джерел, як визначено у статті 15 Закону, Конституційний Суд України розглядає як припустиме обмеження.

Встановлені в статті 15 Закону обмеження, що забороняють фінансування політичних партій органами державної влади і місцевого самоврядування (з винятками, визначеними законом), державними та комунальними підприємствами, анонімними особами та іншими суб'єктами, передбачають однакові умови для всіх політичних партій, сприяють захисту прав і свобод інших осіб, які не є членами цих політичних об'єднань [122].

Таким чином, положення статті 15 Закону України "Про політичні партії в Україні" створюють однакові умови для всіх громадських об'єднань, які прагнуть стати політичними партіями. Вимоги до отримання підписів громадян як підтримки для створення політичної партії в більшості районів і областей України захищають рівність перед законом та реалізують конституційний принцип рівності громадян.

Також слід відзначити, що обмеження фінансування політичних партій з певних джерел, як встановлено в статті 15 Закону, відповідають конституційним засадам та сприяють захисту прав і свобод осіб, які не є членами цих політичних об'єднань. Конституційний Суд України підтверджує, що такі обмеження є припустимими, і вони спрямовані на забезпечення національної безпеки та забезпечення рівних можливостей для всіх політичних партій у демократичній державі. Таким чином, закон враховує ідеологію справедливості та демократичні принципи, які є основою сучасного політичного життя України.

Обмеження фінансування політичної діяльності іноземними державами, їх громадянами, підприємствами, установами та організаціями, визначене пунктом 3 статті 15 Закону, насправді служить національній безпеці та повністю відповідає конституційним нормам та міжнародно-правовим актам. Це обмеження також відповідає принципу справедливості та розмірності, який є визнаним стандартом справедливості у демократичній державі [121].

Положення частини шостої статті 11 Закону України "Про політичні партії в Україні", яке стверджує, що політична партія зобов'язана, протягом шести місяців з дня реєстрації, створити та зареєструвати свої обласні, міські організації в більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим, слід розуміти як вимогу до кожної політичної

партії забезпечити створення та реєстрацію своїх обласних і подібних за статусом партійних організацій в не менше ніж в чотирнадцяти адміністративно-територіальних одиницях України, зокрема тих, які зазначені в частині другій статті 133 Конституції України [123].

Усі обмеження, встановлені законом для фінансування політичних партій та створення їх організацій у різних регіонах України, сприяють рівності та національній безпеці. Такі норми відповідають конституційним принципам та допомагають забезпечити рівні можливості для усіх політичних сил у країні.

Політичні партії в сучасних демократичних суспільствах відіграють ключову роль у виборчому процесі та функціонуванні політичної системи загалом. Вони є не тільки осередками політичної діяльності, але й суб'єктами конституційно-правової відповідальності, яка регулює їхню участь у виборах та дотримання норм та принципів конституційної системи.

Політичні партії є об'єднаннями громадян, які діють в політичній сфері з метою впливати на формування та реалізацію державної політики, а також участі в управлінні суспільством. Вони представляють різні ідеології, погляди та інтереси громадян, сприяючи розгортанню політичного діалогу та конкуренції.

Однією з основних складових конституційно-правової відповідальності політичних партій є їхнє дотримання конституційних норм та принципів. Політичні партії, як суб'єкти конституційно-правової системи, повинні виявляти повагу до фундаментальних принципів, закріплених у Конституції країни [113].

Так, політичні партії повинні поважати та захищати конституційні права та свободи громадян, що включає в себе свободу слова, свободу об'єднання, право на вираз думки тощо. Також досліджувані об'єднання громадян повинні дотримуватися демократичних процедур та принципів у своєму функціонуванні. Це включає в себе проведення внутрішніх виборів для визначення лідерів та керівництва партією, участь у виборчих змаганнях на конкурентних засадах, а також забезпечення внутрішньої демократії в організації партії.

Політичні партії мають відповідати загальним конституційним принципам, таким як правова державність, розділення влади, права людини і громадянина, суверенітет народу тощо. Дотримання ними конституційних норм та принципів

є важливою передумовою для збереження стабільності та демократії в суспільстві. Вони відіграють роль керівників у впровадженні та збереженні конституційно-правового ладу в країні та повинні нести відповідальність за свої дії перед громадянами та законом.

Так, політичні партії активно беруть участь у виборчих процесах. Вони мають право висувати кандидатів у депутати та інші посади, а також збирати підписи громадян для реєстрації своїх списків на виборах. Також вони зобов'язані звітувати про джерела фінансування та витрати на виборчу кампанію. Це сприяє уникненню корупції та забезпечує прозорість виборчих процесів.

Такі суб'єкти конституційно-правової відповідальності повинні відповідати за свою публічну діяльність та репутацію. Вони повинні утримуватися від розпалювання міжетнічної, міжрелігійної чи політичної ворожнечі.

Роль політичних партій у виборчому процесі також пов'язана з національною безпекою. Заборона фінансування партій з іноземних джерел, особливо з держав, які можуть мати вплив на внутрішні справи країни, є важливим елементом забезпечення національної безпеки та суверенітету.

Політичні партії є важливими суб'єктами конституційно-правової системи у демократичних суспільствах та мають обов'язки перед суспільством та законом, включаючи дотримання конституційних норм, участь у виборчих процесах, фінансову відкритість та етичну поведінку.

Якщо чинна Конституція України передбачає можливість створення виборчих блоків політичних партій та наявність у парламенті депутатських фракцій виборчого блоку політичних партій внаслідок виборів до Верховної Ради України, то це означає, що громадяни можуть здійснити своє право на участь у керівництві державними справами не лише шляхом активного та пасивного виборчого права – голосування за кандидата від політичної партії на виборах до парламенту або самовисування як кандидат у народні депутати України від політичної партії. Громадяни не лише мають право голосувати за кандидата, що представляє виборчий блок політичних партій, але і можуть самі виступати як кандидати у народні депутати України від виборчого блоку

політичних партій. Участь громадян у керівництві державними справами здійснюється передусім через вибори: обрані представники народу втілюють це право безпосередньо, а громадяни через обраних представників [26].

Звернемо увагу, що стаття 58 ВКУ регламентує участь офіційних спостерігачів у виборчому процесі. Така участь може бути допущена за умови, що це передбачено відповідними положеннями даного Кодексу. Офіційні спостерігачі можуть представляти кандидатів, політичні партії, громадські організації, які отримали відповідний дозвіл відповідно до правил, встановлених цим Кодексом. Також офіційні спостерігачі з іноземних держав та міжнародних організацій можуть вести спостереження за ходом виборчого процесу, проте вони не вважаються суб'єктами виборчого процесу.

Офіційними спостерігачами можуть бути громадяни, за винятком офіційних спостерігачів іноземних держав і міжнародних організацій. Проте не можуть бути офіційними спостерігачами такі особи:

- громадяни яких визнані Верховною Радою України громадянами держави-агресора або держави-окупанта;
- особи, щодо яких ініційовано чи внесено судовий процес державою, визнаною Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом;
- члени виборчих комісій;
- посадові особи органів влади, судів, прокуратури, правоохоронних органів та інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування;
- військовослужбовці, поліцейські, співробітники Служби безпеки України, особи рядового чи начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України;
- особи, які виконують альтернативну (невійськову) службу;
- особи з судимістю за важкі чи особливо важкі злочини, кримінальні порушення щодо виборчих прав громадян або корупційні кримінальні порушення, а також кримінальні порушення щодо основ національної безпеки

України, передбачені статтею 111-1 Кримінального кодексу України, які не були погашені або не були скасовані відповідно до закону.

Повноваження офіційних спостерігачів розпочинаються з дня їх реєстрації відповідною виборчою комісією, як передбачено цим Кодексом, і закінчуються після офіційного оголошення (офіційного оприлюднення) результатів виборів Центральною виборчою комісією або територіальною виборчою комісією, якщо це не передбачено іншими положеннями ВКУ.

У випадку повторного голосування офіційні спостерігачі на відповідних виборах продовжують виконувати свої обов'язки під час підготовки та проведення повторного голосування, і їхні повноваження припиняються після офіційного оголошення (офіційного оприлюднення) результатів виборів.

Офіційні спостерігачі від політичних партій чи організацій партій можуть спостерігати лише на виборах у відповідних територіальних округах, в яких вони зареєстровані як спостерігачі. Офіційні спостерігачі від громадських організацій, які мають реєстрацію в Центральній виборчій комісії, можуть спостерігати на всій території загальнодержавного округу.

Виборча комісія, яка зареєструвала офіційного спостерігача, може припинити його повноваження заздалегідь, якщо буде виявлено факти грубого або систематичного порушення ним Конституції України та законів України. Рішення про припинення повноважень офіційного спостерігача повинно бути обґрунтованим.

Повноваження офіційного спостерігача від політичної партії чи організації партії вважаються припиненими у разі втрати відповідною партією чи організацією партії статусу суб'єкта виборчого процесу.

Центральна виборча комісія має повноваження акредитувати офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій. Заявки на акредитацію офіційних спостерігачів подаються до Центральної виборчої комісії не менше як за сім днів до дня проведення загальнодержавних виборів та не менше як за десять днів до місцевих виборів. Процедура акредитації офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій встановлюється Центральною виборчою комісією.

Офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій мають право:

- бути присутніми на зустрічах кандидатів, їх довірених осіб, представників партій (організацій партій), які беруть участь у виборах, з виборцями, передвиборних зборах, мітингах, засіданнях виборчих комісій;
- ознайомлюватися з матеріалами передвиборної агітації;
- відвідувати засідання виборчих комісій та перебувати у їх приміщеннях під час проведення виборів, спостерігати за діями членів виборчої комісії, включаючи видачу виборчих бюлетенів, підрахунок голосів і встановлення результатів голосування, без заважання членам виборчої комісії;
- здійснювати фото-, відеозйомку та аудіозапис відповідно до вимог законодавства, зберігаючи таємницю голосування виборців;
- висловлювати свої пропозиції щодо поліпшення організації виборів і законодавства України після їх завершення, проводити прес-конференції, дотримуючись вимог законодавства України;
- утворювати тимчасові групи спостерігачів для координації своєї діяльності;
- отримувати копії протоколів та інших документів у випадках, передбачених законодавством.

Всі органи влади, включаючи Міністерство закордонних справ України, мають забезпечити належну підтримку офіційним спостерігачам від іноземних держав та міжнародних організацій у виконанні їхніх повноважень. Фінансове та матеріальне забезпечення офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій здійснюється за рахунок коштів держав чи організацій, що направили їх до України, або з власних ресурсів цих спостерігачів.

Слід підкреслити, що офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій не мають права втручатися у роботу виборчих комісій, порушувати законний порядок проведення виборів або незаконно перешкоджати діяльності членів виборчих комісій. Вони також не мають права заповнювати виборчі бюлетені від імені виборців або порушувати таємницю голосування. Ці

обмеження стосуються і осіб, які супроводжують офіційних спостерігачів і їхню діяльність, не пов'язану із спостереженням за виборчим процесом [34].

Офіційний спостерігач від громадської організації має наступні права:

1) Має можливість бути присутнім на засіданнях окружної, територіальних (територіальних), дільничних виборчих комісій відповідного територіального виборчого округу, дотримуючись вимог ВКУ.

2) Має право бути присутнім на зустрічах кандидатів, їх довірених осіб, представників партій (організацій партій) - суб'єктів виборчого процесу з виборцями, на передвиборних зборах, мітингах.

3) Може перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати за діями членів виборчої комісії, включаючи видачу виборчих бюлетенів виборцям та підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та визначення підсумків голосування, при цьому не заважаючи членам виборчої комісії фізично.

4) Має право здійснювати фото-, відеозйомку та аудіозапис без порушення таємниці голосування виборців.

5) Забезпечує можливість бути присутнім під час голосування виборців за місцем їх перебування.

6) Має можливість звертатися відповідно до встановленого ВКУ порядку до виборчих комісій в межах відповідного територіального округу із заявами або скаргами стосовно виявлених порушень.

7) Має право складати акти про виявлення порушень цього Кодексу, які підписуються ним та не менше ніж двома виборцями, які засвідчують факт такого порушення, вказуючи їхні прізвища, імена, по батькові, місце проживання та адресу житла, і подавати їх до відповідної виборчої комісії чи до суду.

8) Може вживати необхідних заходів в межах законодавства для припинення незаконних дій під час голосування та підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці.

9) Має право отримувати копії протоколів та інших документів у випадках, передбачених ВКУ.

10) Має можливість реалізовувати інші права, передбачені цим Кодексом для офіційних спостерігачів.

Щодо обмежень:

1) Заборонено втручатися в роботу виборчої комісії або вчиняти дії, що порушують хід виборчого процесу або заважають членам виборчої комісії виконувати свої повноваження.

2) Заборонено заповнювати виборчий бюлетень замість виборця (включаючи в разі його прохання).

3) Заборонено бути присутнім при заповненні виборцем виборчого бюлетеня у кабіні (кімнаті) для таємного голосування або якимось іншим способом порушувати таємницю голосування.

Якщо офіційний спостерігач від громадської організації порушує вимоги частини десятої цієї статті, виборча комісія може видати йому попередження. У випадку повторного або серйозного порушення вимог частини десятої цієї статті, виборча комісія має право позбавити офіційного спостерігача від громадської організації права бути присутнім на засіданні виборчої комісії відповідно до процедури, визначеної ВКУ.

Громадська організація може відкликати свого офіційного спостерігача, звернувшись до відповідної виборчої комісії, яка його зареєструвала, і подавши письмову заяву про припинення повноважень такого спостерігача. Після цього можуть бути представлені документи для реєстрації іншої особи відповідно до процедур.

Офіційний спостерігач від громадської організації має можливість звертатися до виборчої комісії, яка його зареєструвала, з заявою про складення своїх повноважень у будь-який момент. На підставі такої заяви виборча комісія може прийняти рішення щодо скасування реєстрації офіційного спостерігача, копія якого передається або надсилається керівнику відповідної громадської організації.

Громадяни України не можуть бути акредитовані як офіційні спостерігачі від іноземних держав чи міжнародних організацій. Однак громадяни України чи іноземці без громадянства, які володіють українською мовою, можуть бути

присутніми на виборчих дільницях та засіданнях виборчих комісій разом з акредитованими офіційними спостерігачами в ролі перекладачів (не більше однієї особи з кожним офіційним спостерігачем). Рішення про акредитацію офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій має бути ухвалено Центральною виборчою комісією не пізніше як за п'ять днів до дня голосування.

У цьому аспекті важливого значення набуває принцип прозорості виборчого процесу. Згідно з висловленням С. П. Тимофєєва, прозорість може бути описана як принцип, що передбачає заборону органам публічної влади приховувати від громадськості певну інформацію, яка має суспільний інтерес, а також вимагає максимально доступного формулювання цієї інформації. Публічні органи повинні бути відкриті та прозорі в своїй діяльності, забезпечуючи громадськість достатньою кількістю інформації про свої дії та рішення, які мають значний вплив на суспільство. Такий підхід сприяє збільшенню відповідальності влади перед громадянами та підвищенню рівня довіри до державних інституцій [145].

Прозорість передбачає активну участь громадськості у контролі за діяльністю публічних органів. Вона сприяє підвищенню відповідальності цих органів перед громадськістю та забезпечує їх взаємодію. Цей взаємозв'язок сприяє підвищенню рівня довіри між владою та громадою. Саме тому прозорість є важливим елементом у діяльності органів місцевого самоврядування, оскільки вона сприяє покращенню управління та збільшенню довіри громадян до органів влади [142].

Перед виборами повинні бути доступні списки громадян, які мають право голосу. Зазначене гарантує, що виборці зможуть перевірити свою включеність до списків та внести необхідні корективи. Інформація про кандидатів на виборчих посадах, їхні біографії, партійні афіліації та програми мають бути доступними для громадян, що дозволить виборцям об'єктивно оцінити кандидатів і зробити свій вибір на основі інформованості. Кандидати і партії повинні представляти виборцям звітність про джерела фінансування та витрати на виборчу кампанію.

Виборчий процес повинен бути прозорим і спостереженим. Громадські спостерігачі та міжнародні місії повинні мати можливість вільно спостерігати за голосуванням, підрахунком голосів та обробкою результатів. Результати виборів повинні бути оприлюднені якнайшвидше та відкрито. Зазначене надає можливість громадянам та міжнародним спостерігачам перевірити легітимність та чесність виборів. Громадяни та кандидати повинні мати можливість оскаржити будь-які порушення чесності та прозорості виборів перед незалежними судами чи виборчими комісіями.

Безперечним є той факт, що людина та громадянин є основними системоутворюючими компонентами справжньої (істинної) демократії, і будь-яка демократична система без ефективної та розумної їх участі зрештою зазнає краху. Кожен повинен усвідомлювати свої зобов'язання щодо захисту та розвитку демократії у державі, у тому числі свою роль у виборчому процесі.

Участь у виборах є способом вираження суверенної волі народу. Так, вибори є ключовим інструментом в демократичних суспільствах, де громадяни мають можливість впливати на процеси управління та приймати рішення, які стосуються їхнього майбутнього. Цей механізм передбачає, що кожен громадянин має право вільно висловлювати свої погляди і вибирати представників чи підтримувати конкретні політичні партії, які відображають їхні інтереси та переконання [27].

Реалізація активного виборчого права також відображає принципи легітимності та правової влади в суспільстві. Вона дозволяє визначити, яка політична сила чи представник отримає повноваження в уряді чи парламенті, та стане виконавцем волі народу. Це робить вибори важливим елементом демократичного контролю над владою та забезпечує підтримку легітимності урядових органів.

Народне волевиявлення шляхом участі у виборчому процесі також можна визначити як засіб активного громадянського участі в політичному житті країни. Громадяни мають можливість обирати тих, хто буде приймати рішення щодо законів, бюджету та інших суттєвих аспектів управління суспільством. Це дає їм

владу впливати на розвиток країни, вирішувати проблеми та визначати загальні цілі.

Крім того, участь у виборах підкреслює важливість публічного діалогу та обміну ідеями серед громадян. Під час виборчих кампаній висловлюються різноманітні погляди, розглядаються важливі питання та вирішуються проблеми, що стосуються суспільства в цілому. Участь у цьому процесі сприяє виробленню інформованих громадян, які можуть бути активними учасниками демократичного життя та вносити свій вклад у формування політики та влади.

Громадяни повинні чітко знати свої права та обов'язки у виборчому процесі, оскільки відсутність елементарної правової обізнаності у таких питаннях неминуче призводить до панування політичних еліт, які часто характеризуються неправомірною поведінкою, беруть участь у незаконному привласненні державного майна та корупції. Основну відповідальність за такий безлад повинен нести у першу чергу народ, включаючи кожного з нас.

Демократія не набуде свого істинного змісту, що, у свою чергу, не призведе до прогресивного розвитку та процвітання Української держави, якщо виборчий процесу буде зводитись виключно до формулювання «голосування заради голосування», оскільки зазначене не є достатнім для того, аби у органах державної влади та місцевого самоврядування відбувалося ефективно та раціональне здійснення усієї повноти повноважень достойними людьми.

Звинувачення політиків у їхній непродуманій політиці нічого не змінить, доки люди не почують себе на всіх рівнях демократичної системи. Єдиним вірним засобом змусити людей усвідомити свої права та зобов'язання у виборчому процесі є надання їм громадянської освіти, і почати такий шлях варто із знань у сфері виборчої історії України.

Окрім зазначеного, громадяни також повинні розуміти, що їх участь у правовому житті держави не обмежується виключно участю у виборах чи референдумах, і не припиняється після завершення виборчого процесу. Мобільна та освічена нація обов'язково створить вільний від корупції, чесний і відданий механізм держави, який зможе змінити хід нашої історії.

Водночас, це буде неможливим, за умови відсутності почуття відповідальності за майбутнє України у кожного громадянина.

2.2. Принципи та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу

Принципи юридичної відповідальності характеризуються як об'єктивними, так і суб'єктивними особливостями. Об'єктивні чинники простежуються у тому, що принципи юридичної відповідальності є складовою системи правових норм та виражають сталі зв'язки і закономірності, визначаються в межах юридичної системи і відображають загальні принципи, що властиві цьому інституту відповідальності. Такі засади також підтримують консистентність між інститутом юридичної відповідальності та іншими сферами правового регулювання, а також відповідають законодавчій та правозастосовчій практиці.

Поряд із об'єктивними аспектами принципи юридичної відповідальності також мають суб'єктивні особливості, котрі виражають індивідуальні позиції суб'єктів відповідальності, їхні наміри та мотивацію щодо своїх дій. Суб'єктивні аспекти можуть враховувати наміри суб'єктів, їхнє розуміння правових норм, а також усвідомлення можливих наслідків їхніх дій. Такі особливості допомагають враховувати індивідуальний психологічний контекст вчинків суб'єктів відповідальності. Таким чином, об'єктивні та суб'єктивні аспекти принципів юридичної відповідальності спільно визначають робочий механізм цього інституту в юридичній системі, враховуючи як загальні закономірності, так і індивідуальні особливості суб'єктів.

У контексті нашого дослідження доцільним вбачається розгляд принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, що допомагають забезпечити демократичність та легітимність виборів.

Термін «принцип» відповідає латинському слову «*principium*», що передбачає основні, найзагальніші положення, засади та правила, які визначають природу та соціальний характер явища, його спрямованість та ключові властивості. Принципи можуть бути визначені як відображення

закономірностей, які існують в певних процесах реального світу. Вони служать ключовими елементами або фундаментом систем, виступаючи як узагальнене відображення основних ідей, які застосовуються до всіх аспектів певної області, з якої ці принципи були виведені [20].

Категорія «принципи» у праві є критерієм законності та правомірності дій громадян, посадових осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також органів юстиції, і відіграють значну роль у формуванні правової свідомості населення, його культури та освіти.

Розуміння принципів юридичної відповідальності тісно пов'язане з підходами, розробленими як в українській, так і в зарубіжній правовій теорії, а також з різними типами правозуміння. Ці підходи допомагають у визначенні сутності, напрямку, ролі та правових механізмів забезпечення виконання їх вимог, які виступають як невід'ємні нормативи. Забезпечення дотримання цих принципів є запорукою справедливого правопорядку та ефективного захисту прав і свобод громадян [53, с. 51].

З точки зору О. Скакун, принципи права слід розуміти як фундаментальні та широко визнані ідеальні норми, які слугують вихідними точками і відображають глибинну природу права, його еволюційні тенденції, котрі виступають як абсолютні вимоги до всіх учасників соціальних взаємодій з ціллю забезпечення соціальної гармонії та порядку [129].

П. Рабінович висуває думку, що основоположні принципи (або ідеї) є результатом об'єктивних законів розвитку людства та суспільства та відіграють вирішальну роль у формуванні змісту та напрямку правового регулювання, керуючи його відповідно до внутрішніх потреб і динаміки соціального прогресу [111].

А. Колодій акцентує на тому, що принципи права представляють собою основоположні ідеї, які стоять у ґрунті правової системи, відображаючи ключові закономірності та фундаментальні основи відповідного типу державного і правового устрою, знаходяться в тісній взаємозв'язку з сутністю права, виокремлюючи його головні характеристики, і характеризуються універсальністю, вираженою імперативністю та значущістю для всього

суспільства, задовольняючи об'єктивні потреби в створенні та укріпленні певного соціального порядку [64].

Принципи права являють собою фундаментальні основи, які займають ключове місце у загальній теорії права та в спеціалізованих правових дисциплінах, слугуючи одночасно індикаторами незалежності окремих галузей права відповідно до їх предмету та методів регулювання суспільних відносин. Крім загальних принципів, існують галузеві принципи, які згуртовують індивідуальні норми в межах певної сфери права, віддзеркалюючи їхню глибинну сутність та визначаючи правовий статус суб'єктів правовідносин [7].

Відтак, принципи права представляють собою основні концепції існування права, які відображають найважливіші закономірності та основи даного типу держави та права. Вони є сутністю права та визначають його головні риси; характеризуються універсальністю, вищою імперативністю та загальнозначущістю; відповідають об'єктивним потребам у побудові та зміцненні суспільного ладу; спрямовані на забезпечення узгодженості всього механізму правового регулювання суспільних відносин.

Фундаментальними (базовими) загально-правовими принципами конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є такі:

1. Принцип легітимності. Перший і найважливіший принцип конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу – це зобов'язання дотримуватися законів і конституційних норм у всіх аспектах виборчого процесу. Цей принцип включає в себе заборону маніпуляцій, фальсифікації голосів, порушення прав громадян на участь у виборах та інші дії, які можуть підірвати законність виборів. Легітимність виборів залежить від того, наскільки вони відповідають конституційним принципам [36].

Легітимність можна розглядати як справедливість, але в іншому контексті, де право і закон не є ідентичними термінами. Право представляє собою систему норм, які сформувалися внаслідок взаємовідносин між людьми і отримали загальне визнання завдяки тому, що вони мають підтримку в моральних переконаннях суспільства та отримали формальне закріплення у вольових рішеннях держави. Ефективність права не визначається лише застосуванням

державного примусу, але й визнанням його суспільством як справедливого і містять в собі «моральний мінімум». Право є невід'ємною частиною життя людини, яка набула реального вираження через соціальні відносини, і його сутність полягає в обслуговуванні ідеї правової справедливості, яка є нічим іншим, окрім справедливості [112].

2. *Принцип законності.* Законність може бути визначена через три ключові компоненти: 1) засаду права, яка включає обов'язок усіх адресатів правових норм їх дотримуватись і виконувати; 2) підхід до здійснення державної влади, характеризуючи способи ведення справ, поведінку учасників у суспільних відносинах; 3) специфічний порядок в соціальному житті, характерний застосуванням і виконанням правових директив більшістю осіб, залучених до суспільних відносин [73].

У. Андрусів підкреслює, що принцип законності, який є частиною принципу верховенства права, охоплює кілька важливих аспектів: один з них можна вважати формальним, а інший - змістовним. Формальна сторона законності вимагає, аби всі органи державної влади діяли на основі правових положень, тобто кожен такий орган має бути уповноважений діяти в рамках закону і зобов'язаний використовувати свої повноваження згідно з нормами права [4].

Принцип законності забезпечує, що всі учасники правового процесу повинні дотримуватися норм і принципів процесуального права, а також відповідати основним вимогам законодавства. Виконання посадовими особами цих вимог вважається проявом належної правової процедури як у процесуальному, так і у матеріальному плані. Засада законності передбачає не лише формальну визначеність законів, але й їхню практичну досконалість у реальному застосуванні [84].

Законність є основною правовою категорією, яка відображає правовий характер організації суспільного життя і виявляє органічний зв'язок між правом та владою, правом та державою У сучасній правовій науці термін «законність» має кілька визначень, які можна виділити наступним чином:

а) законність як метод, що визначає правила та процедури, які слід дотримуватися для досягнення юридичної відповідності;

б) законність як принцип, яка визначає загальну засаду додержання правових норм та стандартів;

в) законність як режим, що забезпечує дотримання юридичних норм в суспільстві та державі [158].

Принцип законності виявляється у впровадженні єдиного порядку проведення судових процесів у всіх кримінальних та цивільних справах, строгому дотриманні процесуальної форми та установленної процедури, а також забезпеченні виконання закону. Цей принцип охоплює всі етапи та установи процесуального права, всі його учасників, і відноситься до всіх дій і процесуальних рішень. Він характеризує всі аспекти процесуальної діяльності та взаємовідносини, поєднує всі інші принципи і в значній мірі сприяє їх практичному втіленню [87]. Ступінь свободи особи, реальність її прав і свобод, а також рівень демократії визначаються станом законності. Чим вищий рівень дотримання законів і правових норм у суспільстві, тим більше свободи та реальних можливостей мають індивіди, а також тим більш високий рівень демократії спостерігається в країні. Забезпечення законності є важливою передумовою для забезпечення і захисту прав та свобод кожного громадянина та для підтримки демократичних цінностей у суспільстві. [139, с. 112].

Юридична відповідальність і санкції за порушення виборчого законодавства чітко регулюються нормативно-правовими актами, і ці норми повинні мати відповідність на рівні закону. Важливо зауважити, що підзаконні акти та правозастосовчі акти не можуть встановлювати правову відповідальність за виборчі порушення. Під час розслідування конкретної справи, пов'язаної з порушенням виборчого законодавства, правозастосовчі органи повинні діяти відповідно до законодавства, яке є чинним на момент розгляду справи.

3. Принцип доцільності. Принцип доцільності юридичної відповідальності передбачає, що заходи впливу на правопорушника повинні бути обрані таким чином, щоб вони відповідали цілям самої юридичної відповідальності. Це означає, що, якщо можна досягти цілей юридичної відповідальності без її

реалізації, то можуть застосовуватися інші заходи впливу. Наприклад, може бути застосоване пом'якшення або, навпаки, обтяження відповідальності в залежності від ефективності досягнення поставлених цілей [136] [141].

У праві поняття «доцільність» вказує на необхідність обирати найбільш оптимальні варіанти дій, які відповідають цілям і завданням суспільства. При прийнятті правових рішень або застосуванні права необхідно враховувати потреби та інтереси суспільства. Наприклад, законодавство може враховувати соціальні, економічні та політичні аспекти, а також забезпечувати збалансований захист прав та свобод громадян. Важливо, щоб прийняті норми були ефективними та сприяли стабільності та розвитку суспільства [6] [134].

На відміну від законності, доцільність має переважно політичний характер, а не юридичний. Важливо зазначити, що доцільність є відносною категорією, яка може змінюватися в залежності від ситуації, яка склалася в політичному контексті. Такий релятивізм не є характерним для правових норм, оскільки право, як регулятор суспільних відносин, не може піддаватися впливу різниці поглядів та інтересів окремих осіб. Право повинно залишатися незмінним і обов'язковим для всіх. Іноді доцільним може бути те, що суперечить юридичним нормам, оскільки доцільність ґрунтується на принципі, згідно з яким мета може виправдовувати засоби [60].

Проблема доцільності в теорії права розглядається з двох різних перспектив. З одного боку, нормативний акт, як правило, визнається законодавцем як доцільний, оскільки він містить оптимальні вимоги для регулювання суспільних відносин. Таким чином, дотримання цього акта є найбільш розумним кроком для досягнення мети, яку передбачив законодавець під час його ухвалення. Проте не прийнятно використовувати доцільність як виправдання для порушень законності. З іншого боку, доцільність у правовій системі означає, що дії органів і осіб мають бути у відповідності до закону в конкретних умовах часу і місця. Це передбачає вибір оптимального шляху застосування норми в певній життєвій ситуації, з урахуванням всіх факторів, які можуть вплинути на ефективність та результативність дій [74].

Ключові ознаки принципу доцільності юридичної відповідальності визначають його як основоположне начало інституту юридичної відповідальності [157]. Цей принцип тісно пов'язаний з досягненням цілей юридичної відповідальності і має наукову обґрунтованість. Він ґрунтується на потребах особистості, суспільства і держави. Цей принцип реалізується як у правотворчій (шляхом створення, зміни та скасування положень закону), так і в правозастосовчій діяльності. Він знаходить безпосереднє вираження у виборі та реалізації найбільш ефективного способу вирішення юридичного конфлікту. На підставі цих ознак можна визначити принцип доцільності юридичної відповідальності як одне з основних принципів інституту юридичної відповідальності, спрямоване на досягнення його цілей, базується на потребах особистості, суспільства і держави, і виявляється в утворенні, зміні, застосуванні і скасуванні норм закону, що дозволяють вибрати і реалізувати найбільш ефективний спосіб вирішення юридичного конфлікту для всіх учасників правовідносин відповідальності [83] [119] [40].

4. *Принцип гуманізму.* Одним із визначних аспектів Конституції України є її гуманістичний спрямованість, яка виявляється у декількох ключових аспектах. По-перше, значна частина статей Основного Закону, а саме майже третина, присвячена гарантуванню прав і свобод людини та громадянина. По-друге, Конституція встановлює ряд прав і свобод, які не містилися в жодному попередньому конституційному акті України. І нарешті, по-третє, норми Конституції з цих питань часто відповідають або повністю збігаються з положеннями, закріпленими у важливих міжнародних правових документах, таких як Загальна декларація прав людини, міжнародні пакти та конвенції про захист прав і основних свобод людини [110].

Гуманізм в сутності є концепцією, що ставить людську особистість в центр уваги. Він визнає, що кожна людина має незаперечне право на вільний розвиток своєї особистості, вираження власних здібностей та наслідування щастя. Цей підхід відзначається визнанням того, що кожна людина має право на свободу вибору та самореалізацію [138].

В контексті суспільства гуманізм підкреслює важливість створення умов, де кожна людина може розвиватися, досягати своїх цілей та здійснювати свої потреби без перешкод чи обмежень. Це означає створення суспільства, де права, свободи та гідності кожного індивіда є невід'ємними і захищеними [52].

Гуманізм також передбачає визнання блага людини як основного критерію для оцінки суспільних відносин. Ефективність суспільства вимірюється тим, наскільки воно забезпечує і задовольняє потреби своїх громадян, а також допомагає їм досягати щастя та особистого задоволення [19].

Гуманізм виступає як основний принцип, що визначає відношення до людини як найважливішого фактору в будь-якій суспільній системі, наголошуючи на її гідності, правах та потребах. [75].

Людина не може існувати відокремлено від соціального контексту, і тільки в рамках цього контексту вона може розвивати свою особистість, причому цей розвиток можливий лише в умовах, коли соціальний порядок є досконалим. Кожна людина, у будь-який момент свого життя, може бути або вільною, або залежною від умов, які сприяють або перешкоджають повному й гармонійному розвитку її особистості [78].

Принцип гуманізму визначає, що людина є основною цінністю в демократичному суспільстві, а головною метою системи права є забезпечення її прав і свобод. Гуманізм виступає як головний принцип права, що передбачає визнання цінності людини, повагу до її гідності, створення умов для забезпечення її прав і свобод, а також прагнення до її благополуччя як до основи суспільного прогресу. Від того, наскільки успішно цей принцип реалізується у правовій системі та як глибоко суспільство розуміє його значення, залежить подальший розвиток права і загальний прогрес людства [91] [17].

5. Принцип справедливості. Етимологічне коріння слова "справедливість" (justitia) зв'язане із поняттям права (jus) та становить основу правової системи, яка підтримує принцип абстрактної загальної рівності і свободи. Рівність і свобода не означають безладу, тому регулюються суспільними відносинами. Ці відносини, що контролюються соціальними нормами, є обов'язковими правилами поведінки та діяльності людей, забезпечуються громадським або

державним впливом і призначені для регулювання та захисту суспільних відносин і цінностей [76].

Справедливість – це практичне та конкретне поняття у системі управління державою, а не лише абстрактна філософська концепція. Вона є найважливішим принципом для чесних людей, які дійсно вірять у необхідність прояву кохання до ближнього через реальні вчинки [72].

Категорія справедливості у праві набуває особливої актуальності під час значних періодів змін у глобальному правовому мисленні. Ці перетворення часто відбуваються на тлі виявлення нездатності позитивного законодавства адекватно регулювати складні суспільні процеси та відносини. В такі моменти існує потреба переосмислення фундаментальних принципів, серед яких феномен справедливості у праві виступає ключовим. Він знову стає предметом поглибленого аналізу та обговорення, оскільки справедливість вважається необхідною умовою для ефективного правового регулювання, яке відповідає змінюваним вимогам суспільства та забезпечує гармонізацію суспільних відносин [8].

Сучасне розуміння справедливості, яке тісно пов'язане з моральними принципами, визначається уявленням про людину, яке виростає з нової європейської культури. Це уявлення передбачає, що людина є самостійним індивідуумом, якому природжені невід'ємні права, та здатного самостійно керувати та регулювати свою поведінку у суспільстві на основі визнаних загально визнаних норм [7].

Принцип справедливості, у контексті конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, означає необхідність забезпечення однакових та справедливих умов для всіх учасників виборів. Зазначена засада виконує регулятивну роль, котра полягає у впливі на формування законної поведінки та моральності суб'єктів виборчого процесу в зазначеному аспекті.

Ключовим аспектом ефективності законодавства, з точки зору принципу справедливості, є його строга відповідність та відданість стандартам прав та свобод людини, забезпеченням першочергового захисту цих фундаментальних

цінностей. Реалізація прав і свобод тісно пов'язана з обов'язком кожної особи дотримуватися встановлених юридичних норм. У ситуаціях, коли особа ухиляється від виконання своїх обов'язків або порушує зазначені правові цінності, правомірним вважається застосування до неї законних санкцій. Втілення справедливості та, відповідно, права, проявляється через адекватне правозастосування, зокрема, через справедливе судове рішення, сприяння мирному врегулюванню конфліктів, що спрямоване на підтримку порядку та миру у правових відносинах [9].

Якщо формальна справедливість пов'язана з ідеєю формальної рівності перед законом, це означає, що кожна особа має ті самі права та обов'язки перед законом, незалежно від її статусу, походження чи соціального становища. У той час як це забезпечує загальний принцип рівності, справедливість у більш широкому змісті виражається у принципі пропорційності або розмірності. Застосування принципу справедливості потребує, щоб відповідальність за правопорушення була адекватною його тяжкості та обставинам. Тобто, покарання повинно бути в справедливому відношенні до важкості злочину та особливостей вини [79].

Принцип справедливості покликаний забезпечити, що юридична відповідальність буде базуватися на повазі і захисті прав та свобод кожної особи. Притягнення до відповідальності має відповідати чинному законодавству та враховувати моральні цінності, керуватися розумністю та добросовісністю, а також враховувати ієрархію особистих, громадських і державних інтересів [14].

6. Принцип невідворотності відображає неможливість уникнення законом передбачених наслідків для особи, яка порушила закон. Цей принцип сприяє ефективності правоохоронних органів, підтримує порядок і законність у суспільстві, а також забезпечує стабільність у правових відносинах, що відповідає інтересам суспільства [15].

7. Неприпустимість подвійного покарання за одне й те саме правопорушення є одним з основних принципів юридичної відповідальності, спрямованим на захист прав людей, які порушили закон. Цей принцип встановлює, що особа не може бути знову притягнута до відповідальності за те

саме правопорушення, за яке вже було винесено рішення компетентним державним органом чи посадовою особою. Однак цей принцип не застосовується у випадках, коли одне й те саме порушення закону становить підставу для притягнення до відповідальності за різні правопорушення [42, с. 45].

Вищезазначені принципи у своїй системній сукупності сприяють створенню демократичного, чесного та легітимного виборчого процесу, де громадяни можуть вільно висловлювати свою волю і вибирати своїх представників. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та розвитку демократичних суспільств.

Принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу – керівні ідеї, вихідні начала, закріплені в Конституції та законах України, які визначають зміст та сутність конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, особливості розвитку її нормативно-правового регулювання та специфіку застосування.

Охарактеризовані нами принципи є основою демократичного суспільства та забезпечують довіру громадян до виборчого процесу.

Принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є важливими для забезпечення демократичності та легітимності виборів. Вони допомагають забезпечити чесність та законність виборів, захист прав виборців та відповідальність тих, хто порушує закон.

Що ж до функціонального призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, то варто зазначити, що у різних галузях знань термін "функція" набуває специфічного значення. Походження цього слова від латинського "functio", що означає виконання певних дій або завдань. Так, у контексті теорії держави і права, поняття «функція» вказує на напрямок, об'єкт і зміст діяльності, що властивий державно-правовим інститутам, та використовується для опису соціальної ролі держави і права.

У теорії права термін "функція" використовується для характеристики: 1) різноманітності діяльності держави; 2) правової форми функціонування органів держави; 3) повноважень (компетенції) окремих органів держави [38].

Станом на сьогодні не існує єдиного підходу до трактування цього терміну, і його визначення може бути близьким до таких понять, як «мета», «компетенція», «права» і інші. Як функціональний інститут конституційного права, інститут конституційно-правової відповідальності виконує роль обслуговування предметних інститутів конституційного права. Ця дуалістична функція конституційно-правової відповідальності виявляється в тому, що вона одночасно є функціональним інститутом самого конституційного права та необхідним компонентом всіх предметних інститутів конституційного права [96, с. 287].

Аналіз питання щодо мети конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу має важливе теоретичне та практичне значення. В цьому контексті, визначаючи мету конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, важливо враховувати юридичну природу цієї відповідальності.

При розгляді мети конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу потрібно враховувати, що:

- 1) ця мета повинна відповідати юридичній природі їхнього правового статусу;
- 2) підстави та санкції для конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу повинні бути відповідними цій меті та завданням;
- 3) функції конституційно-правової відповідальності служать інструментом для досягнення її цілей.

Функції юридичної відповідальності визначають основні цілі та спрямування, за допомогою яких норми юридичної відповідальності впливають на суспільні відносини, досягають своєї мети та виражають своє призначення.

Юридична відповідальність виконує різні функції, тобто впливає на суспільні відносини, які регулюються правом. Ці функції можна умовно поділити на дві категорії: загальносоціальні та спеціальні (юридичні). До загальносоціальних функцій юридичної відповідальності належать заохочення дотримання правил, виховання у суспільстві, профілактика правопорушень, надання інформації, сприяння комунікації тощо. У той час як до спеціальних

(юридичних) функцій відносяться регулювання відносин між особами та захист правопорядку [96].

Функції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу можна характеризувати наступним чином:

а) є складним та системним явищем, і мають свої специфічні способи та форми реалізації, які стосуються певних функцій на конкретних етапах їх застосування;

б) мають конкретну ціль та призначення, оскільки вони визначають напрямок і характер впливу і обумовлені закономірностями суспільного розвитку і вдосконалення суспільних відносин;

в) форми реалізації цих функцій визначаються природою конституційно-правового статусу суб'єктів виборчого процесу.

Основними цілями функцій юридичної відповідальності можна вважати наступне: налагодження порядку в суспільних відносинах, запобігання порушенням законодавчо встановлених правил, забезпечення законної поведінки громадян, підвищення рівня юридичної культури та правової свідомості суспільства, покарання порушників, відновлення прав і свобод [90].

Цілі юридичної відповідальності включають такі аспекти:

1. створення відповідності в суспільних відносинах – полягає в установленні та збереженні гармонії та відповідності між особами, організаціями та державою в суспільних відносинах, що сприяє виникненню чітких і справедливих правил поведінки для всіх учасників;

2. запобігання правопорушенням та забезпечення законної поведінки – передбачає попередження порушень закону та підтримку дотримання норм права серед громадян та організацій, що сприяє зменшенню кількості правопорушень та створенню умов для законного суспільного життя;

3. сприяння розвитку активного громадянства та формування поваги до закону – передбачає підтримку активної участі громадян у суспільному та політичному житті, а також навчання повазі до закону як основи справедливого суспільства;

4. покарання порушників – покарання тих, хто порушує закон, відшкодування завданої шкоди і т.д.;

5. відновлення суспільних відносин – передбачає відновлення руйнівних наслідків правопорушень та відновлення порушених суспільних відносин, що допомагає відновити стабільність та гармонію в суспільстві.

Загальною метою юридичної відповідальності є сприяння розвитку громадянського суспільства та правової держави, створення умов для справедливості та законності у суспільстві. На нашу думку, головною метою юридичної відповідальності є забезпечення правопорядку, запобігання порушенням закону та усунення їх наслідків, сприяння вихованню громадянської свідомості та поваги до правових норм. Мета конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу розкривається через їх функції. Щодо вмісту цих функцій, об'єкт їх впливу може мати різний характер та спрямованість.

Система функцій конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу представляє собою складний механізм, оскільки ці функції взаємодіють та доповнюють одна одну.

Закріплення конституційно-правового статусу суб'єктів виборчого процесу з визначеним переліком їх прав і обов'язків у діючому законодавстві України впливає на формування основних підходів до регулювання суспільних відносин, що виникають під час виконання ними своїх функцій і повноважень у виборчому процесі та створює модель правомірної поведінки.

Реалізація регулятивної функції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу відбувається через встановлення конституційних обов'язків і обмежень, що сприяють формуванню правомірної поведінки.

Регулятивна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу спрямована на виконання їх конституційно-правового статусу. Зокрема, шляхом встановлення законом прав та обов'язків суб'єктів виборчого процесу, ця функція регулює їх законну поведінку як суб'єктів конституційно-правових відносин.

Регулююча (регулятивна) функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу має вагомую роль у розумінні сутності конституційно-правової відповідальності загалом. Основною її ідеєю є здатність правового впливу на індивідів, яка змушує їх дотримуватися правових норм і виявляється в їх правомірній поведінці [90].

Регулятивна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу передбачає створення правового фреймворку та механізмів для регулювання виборчих процедур, забезпечення додержання конституційних норм та стандартів під час проведення виборів. Ця функція спрямована на створення правового порядку, який гарантує справедливі, демократичні та чесні вибори, а також встановлює правила та обмеження для суб'єктів виборчого процесу.

Регулятивна функція включає наступні аспекти:

1) передбачає розробку та ухвалення конституційних норм, законів і правил, які регулюють виборчий процес; ці норми визначають порядок проведення виборів, права та обов'язки суб'єктів виборчого процесу, а також механізми врегулювання конфліктів і порушень;

2) передбачає визначення процедур проведення виборів, включаючи реєстрацію кандидатів, голосування, підрахунок голосів та оголошення результатів; встановлення стандартів для проведення виборів гарантує їх справедливість та діловий характер;

3) передбачає створення механізмів контролю за дотриманням виборчих норм і відповідальності за порушення, що може включати в себе роботу виборчих комісій, судів, громадських організацій із метою виявлення порушень та захисту виборчих прав;

4) спрямована на забезпечення чесності та прозорості виборчого процесу, оскільки визначає правила ведення виборчої кампанії, фінансування виборчих кампаній та встановлює обмеження щодо фінансового впливу на вибори [29].

Отже, регулятивна функція конституційно-правової відповідальності орієнтована на створення правового порядку, який гарантує справедливі та

демократичні вибори, регулює поведінку суб'єктів виборчого процесу та забезпечує дотримання конституційних норм та стандартів.

Регулятивна роль конституційної відповідальності полягає в тому, щоб встановити та упорядкувати суспільні відносини таким чином, щоб, в першу чергу, права та свободи людини і громадянина були визнані, виконувалися і захищалися як суб'єктами конституційних правовідносин. За додатковим завданням, ця регулятивна функція має гарантувати захист народовладдя, верховенства Конституції і основ конституційного ладу. Посилення регулятивної ролі публічного права виявляється через визначення чітких правил поведінки для вищих посадових осіб, і невиконання цих правил повинно призвести до понесення ними конституційної відповідальності.

У цьому контексті варто зазначити, що регулятивна роль конституційної відповідальності має особливу унікальність, яка виділяє її серед інших аспектів юридичної відповідальності. Вона визначає активність законодавця щодо встановлення інших форм юридичної відповідальності, тим самим впливаючи на структуру і функціонування системи юридичної відповідальності в цілому.

Превентивна (попереджувальна) функція юридичної відповідальності спрямована на запобігання антисоціальній поведінці. З цією метою вона включає в себе наступні засоби: накладення обов'язків щодо додержання правових норм, які визначають правила правомірної поведінки, встановлені в тексті норми; повідомлення осіб про можливість покарання за порушення цих правил, яке міститься в диспозиції правової норми [90].

Попереджувальна функція не має на меті покарати, а спрямована на формування у суб'єктів, включаючи тих, які схильні до порушень, моделей правомірної поведінки. Іншими словами, встановлені конституційні обов'язки та заборони, визначені законодавством, запобігають небажаному варіанту поведінки. Зазначену функцію також можна визначити як здатність впливати на особу, яка скоїла правопорушення, а також на інших членів суспільства, з метою спонукати їх до вибору правомірної поведінки або попередження негативних наслідків протиправних дій.

Превентивна (попереджувальна) функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу полягає в тому, щоб запобігти можливим порушенням виборчих норм і стандартів, зробити виборчий процес більш відкритим, демократичним та діловим. Ця функція спрямована на створення передумов для дотримання конституційних правил участі в виборах та запобігання можливим негативним наслідкам для виборчого процесу.

Превентивна функція конституційно-правової відповідальності включає такі аспекти:

1) передбачає проведення освітньої та інформаційної роботи серед суб'єктів виборчого процесу, громадян та громадськості для ознайомлення з конституційними нормами та вимогами, які стосуються виборів;

2) передбачає вжиття заходів, щоб запобігти порушенням виборчих правил, що може включати в себе моніторинг виборчих процедур, аналіз потенційних ризиків і порушень, а також розробку конкретних заходів для їх запобігання;

3) суб'єкти виборчого процесу повинні бути свідомі можливості покарання за порушення виборчих правил, інформація про конституційну відповідальність має відігравати роль в попередженні можливих порушень;

4) прозорість виборчого процесу та його діловий характер сприяють попередженню можливих маніпуляцій і порушень, транспарентність у виборчому процесі робить його більш надійним і дієвим.

Отже, превентивна функція конституційно-правової відповідальності спрямована на забезпечення дотримання конституційних норм та зниження ризику порушень у виборчому процесі шляхом освіти, інформації, моніторингу та створення передумов для справедливих та демократичних виборів.

Підтримувальна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу передбачає надання необхідної підтримки та ресурсів для забезпечення проведення виборів згідно з встановленими стандартами. Так, суб'єкти виборчого процесу можуть отримувати фінансову підтримку для здійснення своїх виборчих дій, таких як проведення

передвиборчих кампаній, набір персоналу, реклама тощо. Ця підтримка може бути надана державними органами або приватними спонсорами.

Суб'єкти виборчого процесу повинні мати доступ до ресурсів, необхідних для організації та проведення виборів, що може включати в себе доступ до виборчих діляниць, виборчого обладнання, інформаційних ресурсів тощо. Також вони можуть залучати волонтерів і спостерігачів для допомоги у виборчих діях та забезпеченні проведення виборів безпечно і чесно.

Для забезпечення рівних можливостей участі виборців, суб'єкти виборчого процесу повинні надавати підтримку та допомогу особам з обмеженими можливостями, включаючи доступність виборчих діляниць та альтернативні методи голосування. Вони мають право на правову підтримку та консультування для забезпечення дотримання всіх виборчих норм та стандартів.

Суб'єкти виборчого процесу повинні реалізувати належну технічну підтримку для виборчих систем та програм, щоб забезпечити їх надійність та ефективність.

Проведення виборів може бути стресовим та вимагати психологічної підтримки для учасників виборчого процесу, зокрема кандидатів та членів виборчих комісій.

Деякі суб'єкти виборчого процесу можуть потребувати матеріальної підтримки для забезпечення здійснення своїх виборчих функцій, таких як покриття витрат на транспорт, комунікації, технічні засоби тощо.

Громадська підтримка та сприяння громадськості також є частиною підтримувальної функції. Підтримка громадськості може бути важливою для створення легітимності та довіри до виборчого процесу.

Суб'єкти виборчого процесу мають відповідати за забезпечення дотримання етичних стандартів у виборчих діях та кампаніях, і ця підтримка може включати нагляд та контроль за їхньою поведінкою.

Каральна (штрафна) функція, за своєю правовою природою, є характерною для ретроспективної конституційно-правової відповідальності. Деякі дослідники розглядають її як основну функцію юридичної відповідальності. Однак важливо враховувати специфіку конституційно-

правових відносин і, відповідно, особливості конституційно-правової відповідальності. Зазвичай каральна функція розглядається як основна у кримінальному праві і включає в себе покарання винної особи та відновлення соціальної справедливості. Відтак, категорія мета конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу отримує своє юридичне вираження в підставах та санкціях конституційно-правової відповідальності.

Каральна функція сприяє зміні або припиненню таких суспільних явищ або дій, які суперечать закону або призводять до порушення прав та свобод громадян, допомагає встановити контроль та врегулювати конфлікти в суспільстві.

Зазначена функція передбачає виникнення особливих правових зв'язків між особами або організаціями, які порушили закон, і державними органами або іншими суб'єктами, відповідальними за здійснення каральних заходів. Ці правовідносини створюють основу для притягнення до відповідальності та виконання каральних санкцій.

Каральна функція спрямована на конкретні ситуації та події, де порушення закону відбувається. Це означає, що вона впливає на розвиток та хід окремих суспільних відносин. Також вона сприяє зміцненню статусу законності та правопорядку в суспільстві, підсилює важливість дотримання закону та допомагає підтримувати суспільну дисципліну.

Каральна (штрафна) функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу передбачає можливість накладення штрафів або інших санкцій на осіб, які порушують конституційні норми та принципи, пов'язані з виборчим процесом. Ця функція спрямована на введення відповідальності та покарання тих, хто свідомо або недбало порушує виборчі правила та стандарти.

Каральна функція конституційної відповідальності виражається в наступних аспектах:

- 1) передбачає можливість накладення адміністративних штрафів на суб'єктів виборчого процесу, які порушують конституційні норми, виборчі

закони чи правила проведення виборів; ці штрафи можуть бути призначені органами, відповідальними за забезпечення виборчої діяльності;

2) може передбачати застосування інших санкцій та обмежень, таких як позбавлення права на участь у виборах, скасування результатів виборів, тимчасове призупинення виборчих прав тощо;

3) у разі завдання матеріальної шкоди через порушення виборчих прав, суб'єкт може бути зобов'язаний відшкодувати завдані збитки.

Каральна функція конституційної відповідальності має на меті забезпечити дотримання виборчих норм і збереження законності виборчого процесу, знизити ймовірність порушень і забезпечити відповідальність осіб, які порушують конституційні стандарти виборів і референдумів.

Інформаційна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу включає в себе низку аспектів та завдань, пов'язаних із забезпеченням розповсюдження інформації щодо виборчих правил, процедур та стандартів, а також виявлення та публікацію фактів порушень під час виборів.

Інформаційна функція передбачає створення освітніх програм та матеріалів, які б допомагали громадянам та суб'єктам виборчого процесу краще розуміти виборчі процедури та їхні права. Це може включати в себе розробку інформаційних буклетів, посібників та навчальних курсів.

Для того, аби громадяни та суб'єкти виборчого процесу були належно інформовані, інформація про виборчі правила та процедури повинна бути доступною та поширюватися широко. Це може включати в себе оновлення веб-сайтів, оголошення в мас-медіа, розсилку інформаційних листів тощо.

Інформаційна функція спонукає громадян до активної участі у виборчому процесі, що включає в себе надання громадянам зрозумілої інформації про те, як вони можуть зареєструватися, проголосувати, а також про значення їхнього голосу.

Суб'єкти виборчого процесу повинні відповідати за збір, аналіз та надання інформації щодо виборчих дій та результатів. Ця інформація повинна бути доступною для громадськості та інших учасників виборчого процесу для забезпечення прозорості та ділового характеру виборів.

Інформаційна функція також включає в себе виявлення, документування та публікацію фактів можливих порушень виборчого процесу. Це допомагає виявити та зупинити порушення, а також створює підґрунтя для подальших реакцій і заходів відповідальності. Суб'єкти виборчого процесу повинні забезпечувати інформаційну підтримку виборчих комісій, надаючи їм доступ до даних та інформаційних ресурсів для здійснення їхніх обов'язків.

Суб'єкти виборчого процесу повинні бути готові надавати інформацію відповідно до запитів громадськості та інших учасників виборчого процесу. Це важливо для забезпечення відкритості та обліку громадського контролю. Під час виборчих процесів інформація повинна бути надана міжнародним спостерігачам, щоб забезпечити об'єктивний моніторинг та оцінку виборів.

Інформаційна функція спрямована на забезпечення прозорості виборчого процесу, де всі важливі дані та рішення доступні для громадськості та усіх учасників виборчого процесу. В разі виникнення конфліктів або інших кризових ситуацій інформаційна функція передбачає ефективну комунікацію та співпрацю для вирішення проблем та забезпечення стабільності виборчого процесу.

Відновлювальна (захисна) функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу стає актуальною в тих випадках, коли було порушено усталені суспільні відносини і не було здійснено відповідного впливу з боку превентивної і регулятивної функцій юридичної відповідальності. Ця функція частіше застосовується в цивільному праві, особливо в контексті майнових правовідносин. Основна її мета полягає в відновленні режиму конституційної законності, виключенні недобросовісних суб'єктів, а також відновленні працездатності органу державної влади та знятті напруженості у взаєминах між владними суб'єктами.

Зокрема, відновлювальна функція конституційної відповідальності передбачає:

1) усунення неналежної поведінки – однією з основних цілей цієї функції є виправлення або припинення дій, які порушують конституційні норми. Це може означати застосування спеціальних заходів, щоб забезпечити, що подібні порушення не повторюватимуться;

2) повернення в початкове положення – у випадках, коли дії або рішення державних органів або посадових осіб привели до порушення конституційних прав і свобод громадян, відновлювальна функція передбачає можливість відновлення ситуації в початковий стан, якщо це можливо і виправдано;

3) забезпечення здійснення конституційних прав і свобод, які були порушені або обмежені;

4) забезпечення функціонування державної влади функція передбачає можливість вживання заходів для забезпечення нормального функціонування державної влади та її органів, якщо вони зазнали перешкод;

Отже, відновлювальна функція конституційної відповідальності спрямована на відновлення порушених конституційних норм та забезпечення нормального функціонування правової системи та державних органів.

Сучасна правова наука досліджує *виховну функцію* юридичної відповідальності. Встановлення конституційно-правових санкцій і їх застосування до суб'єктів виборчого процесу мають на меті сприяти формуванню правомірної поведінки серед суб'єктів виборчого процесу, підвищенню поваги до Конституції України, загальнодемократичних цінностей, а також прав і свобод людини і громадянина.

Виховна роль є характерною для будь-якого виду юридичної відповідальності, і це також відноситься до конституційно-правової відповідальності. У минулі часи в юридичній науці в Україні переважала концепція позитивної юридичної відповідальності, в якій велике значення приділялося моральним та громадським критеріям дій.

Оскільки функції юридичної відповідальності впливають з загальних закономірностей еволюції суспільства і держави, та спрямовані на регулювання, запобігання, відновлення, каральне покарання та виховання суб'єктів суспільних відносин, забезпечуючи таким чином досягнення своєї мети щодо структуризації суспільних відносин, підтримки правопорядку та дотримання законності в державі [90, с. 88].

Мобілізаційна функція (функція мотивації громадянської активності). Ця функція охоплює ряд важливих завдань і завдяки ній стимулюється активна

участь суб'єктів виборчого процесу та сприяння розвитку їхньої громадянської свідомості. Вона спонукає суб'єктів виборчого процесу приймати активну участь у виборчому процесі, включаючи голосування та інші виборчі активності.

Ця функція включає в себе надання освіти та інформації про виборчий процес, права та обов'язки громадян, що допомагає підвищити рівень обізнаності громадян, а також полягає у створенні та активному функціонуванні громадських організацій, виборчих комітетів та інших об'єднань, які сприяють взаємодії та спільним зусиллям громадян.

Також зазначена функція полягає у:

- спонуканні громадян до активної участі у громадських обговореннях та дебатах з питань важливих для суспільства і держави; допомагає громадянам бути більш вимогливими до дій та рішень влади та обраних представників, сприяючи більш високому рівню демократії та відповідальності;
- збільшенні зацікавленості громадян у виборчих процесах та робить їх більш інформованими та свідомими виборцями;
- формуванні молодого покоління громадянських активістів та лідерів.

Комунікативна функція. Взаємодія з громадськістю – це процес активного спілкування та обміну інформацією між суб'єктами виборчого процесу (наприклад, політичними партіями, кандидатами, виборчими комісіями) та громадськістю (громадянами, громадськими організаціями, активістами тощо) з метою забезпечення більшої відкритості виборчого процесу та врахування поглядів суспільства у прийнятті важливих рішень та організації виборчих процедур.

Суб'єкти виборчого процесу повинні:

- вести діалог з громадськістю, організовувати громадські обговорення та консультації, щоб дізнатися думки, погляди, пропозиції та скарги громадян щодо виборчих питань;
- забезпечувати доступ громадськості до інформації про хід виборчих кампаній, плани та програми кандидатів, виборчі правила та процедури;

- реагувати на скарги та питання громадян, шукаючи рішення та вдосконалення виборчих процедур у відповідь на конкретні проблеми;
- встановлювати партнерські стосунки з громадськими організаціями, спільно працюючи над покращенням виборчих процедур і визначенням пріоритетів.

Громадські пропозиції та рекомендації можуть бути враховані при розробці виборчих програм, під час прийняття важливих рішень щодо виборчих процедур та реформ, що стосуються виборчої системи. Взаємодія з громадськістю сприяє підвищенню довіри громадян до виборчого процесу та його учасників.

Громадськість має можливість здійснювати контроль за виборчими процедурами та роботою суб'єктів виборчого процесу, що сприяє чесності та прозорості виборчих змагань.

Взаємодія суб'єктів виборчого процесу із суспільством сприяє розвитку громадянської свідомості та освітнім ініціативам, що підвищують рівень обізнаності громадян щодо важливості та значення виборчих процесів.

Таким чином, під *функціями конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу* слід розуміти основні напрямки впливу цього механізму на діяльність суб'єктів виборчого процесу, їхню поведінку та правосвідомість. Функції визначають суть та соціальне призначення конституційно-правової відповідальності і сприяють досягненню її цілей.

Принципи та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні інтегритету та справедливості виборчих процедур. Заснована на принципах рівності, справедливості, та демократії, конституційно-правова відповідальність створює систему, де суб'єкти виборчого процесу несуть відповідальність за свої дії перед суспільством та державою.

Відтак, функціональне призначення цієї відповідальності включає в себе запобігання порушенням виборчого законодавства, забезпечення чесності та прозорості виборчих процесів, а також покарання тих, хто порушує виборчі

норми. Такі функції сприяють зміцненню демократичних інститутів, підвищенню рівня довіри громадян до виборчих систем, а також забезпеченню правопорядку під час виборів.

Насамкінець зазначимо, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є необхідною складовою будь-якої демократичної системи і грає важливу роль у забезпеченні справедливих та чесних виборів. У демократичному суспільстві влада належить громадянам, і вибори є одним із ключових механізмів, що забезпечують цей принцип. Конституційно-правова відповідальність у цьому контексті гарантує, що всі суб'єкти виборчого процесу діють відповідно до закону та прозорих правил, зберігаючи довіру до системи виборів.

Висновки до Розділу II

У ході дослідження ціннісно-орієнтаційних маркерів конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу авторка дійшла таких висновків:

1. Встановлено, суб'єктами конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі, окрім безпосередньо суб'єктів виборчого процесу є також і суб'єкти, котрі також можуть порушувати виборче законодавство, зокрема: виконавчі органи державної влади, органи самоврядування на місцях, медійні ресурси та їхні редакційні колективи, журналісти, промислові або комерційні структури (установи, підприємства та організації) та їхні керівники чи працівники. Таким чином, поняття «суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі» є ширшим, аніж поняття «суб'єкти виборчого процесу».

2. До суб'єктів виборчого процесу, що забезпечують реалізацію виборчих прав, відносяться виборчі комісії, офіційні спостерігачі, органи державної влади та місцевого самоврядування, та засоби масової інформації. Основними ознаками цих суб'єктів є право призначення та організації виборів, володіння виборчою правосуб'єктністю, вирішальна роль у забезпеченні реалізації виборчих прав, та визначальний вплив на хід виборчого процесу. Таким чином,

суб'єктами виборчого процесу, які забезпечують реалізацію виборчого права, є фізичні та юридичні особи, наділені виборчою правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю, які мають право призначати, організовувати, проводити вибори та забезпечувати реалізацію виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу, відповідно до Конституції та виборчого законодавства України.

3. До індивідуальних суб'єктів виборчого процесу, які активно та пасивно використовують своє виборче право, слід віднести громадян України, які мають право голосу, претендентів на посади, та зареєстрованих кандидатів. До колективних суб'єктів, які реалізують своє виборче право, належать політичні партії та блоки політичних партій. Основними ознаками суб'єктів виборчого процесу, які використовують своє виборче право, є конституційне право голосу, наявність виборчої правосуб'єктності, особиста зацікавленість у виборчому процесі, зусилля для досягнення мети та безпосередня зацікавленість у завершенні виборчого процесу.

4. Серед суб'єктів виборчого процесу розрізняють обов'язкових, які є необхідними для проведення виборів, таких як виборці, зареєстровані кандидати, політичні партії, виборчі комісії та інші, та факультативних, до яких відносяться особи, чії дії спрямовані на досягнення конкретних цілей. Вони можуть бути різноманітними, від розпорядників виборчого фонду до представників кандидатів та політичних партій у виборчій комісії.

5. Аргументовано, слід розмежовувати поняття «суб'єкти виборчого процесу» та «учасники виборчого процесу». Останнє поняття є дещо ширшим, оскільки охоплює за своїм обсягом і змістом і суб'єктів. Зокрема, суб'єкти виборчого процесу – це та категорія суб'єктів виборчого процесу, які визначені такими відповідно до положень Виборчого кодексу України, та беруть безпосередню участь у виборчому процесі. Так, у ВКУ ми зустрічаємо правову категорію «суб'єкти виборчого процесу», при цьому до неї належить виключне коло осіб, визначене статтею 22. Натомість дефініція «учасники виборчого процесу» не згадується ні у виборчому законодавстві України, ні у науковій літературі, хоча, вона безперечно має право на своє існування. Водночас,

учасники виборчого процесу – це сукупність категорій осіб, що включає суб'єктів виборчого процесу та інших осіб, котрі можуть бути присутніми на засіданнях виборчих комісій на підставі дозволу чи запрошення за рішенням відповідної виборчої комісії. До них належать:

1) учасники виборчого процесу, котрі можуть бути також присутніми без дозволу чи запрошення на засіданнях виборчих комісій, у тому числі під час процедури підрахунку голосів та етапу визначення результатів, окрім її членів (працівники Служби розпорядника Державного реєстру виборців; довірені особи кандидатів, уповноважені особи політичних партій, котрі є безпосередніми суб'єктами виборчого процесу, особи, які з причин, пов'язаних із здоров'ям вищезгаданих суб'єктів виборчого процесу, уповноважені здійснювати їх супровід);

2) учасники, котрі можуть бути присутніми на засіданнях виборчих комісій за умови розгляду на засіданні виборчої комісії скарг чи заяв (суб'єкт звернення та його представник; суб'єкт оскарження та його представник; зазначені у скарзі чи заяві зацікавлені особи та їх представники; особи, котрі супроводжують вищезазначених осіб – якщо такий супровід вбачається доцільним з урахуванням причин, пов'язаних із їх здоров'ям);

3) залучені на підставі цивільно-правових договорів до роботи виборчих комісій експерти, спеціалісти, технічні працівники тощо; у тих приміщеннях виборчої комісії, де розташовано автоматизовані інформаційні прилади, можуть бути присутніми особи, уповноважені здійснювати забезпечення кібербезпеки, кіберзахисту та відповідних каналів зв'язку, та які є працівниками органів, котрі містяться у переліку органів, визначених рішенням ЦВК (присутність таких осіб визначається ЦВК чи відповідною виборчою комісією);

4) правоохоронні органи у день голосування, а також при проведенні процедури підрахунку голосів, здійснюють свої функції щодо охорони правового порядку виключно за межами приміщення для голосування. Якщо ж спостерігаються правопорушення, то працівники таких органів мають право перебувати у приміщеннях для голосування до моменту відновлення порушеного правопорядку.

6. Визначено, виборчі комісії здійснюють своє функціональне призначення щодо адміністрування процедур виборчого характеру незалежно. У їх діяльність не можуть втручатися жодні органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, фізичні та юридичні особи тощо. Виборчі комісії уповноважені виконувати свої повноваження щодо забезпечення належного застосування конституційно-правових засад (принципів) виборчого права, підготовки та організації виборчого процесу (зокрема, проведення виборів), а також забезпечення належної реалізації виборчих прав громадян та дотримання норм виборчого законодавства.

Встановлено, до характерних ознак конституційно-правового статусу виборчих комісій можна віднести наступні:

1) *Колегіальність* – характеристика, за якою виборча комісія складається з групи членів, які разом приймають рішення та виконують свої функції у виборчих процедурах. Переваги колегіальності включають в себе такі фактори: колегіальний підхід дозволяє обговорити різні точки зору та аргументи перед прийняттям рішення, що допомагає уникнути суб'єктивних впливів членів комісії та сприяє прийняттю більш об'єктивних рішень; колегіальна комісія може включати представників різних груп чи інтересів, що забезпечує більше різноманіття та врахування потреб різних громадян; колегіальна обговорення та перевірка рішень зазвичай допомагають виявити можливі помилки та недоліки у виборчому процесі; колегіальність сприяє публічності та відкритості процесу прийняття рішень, що підвищує довіру громадян до виборчих органів.

2) *Незалежність* – виборчі комісії мають мати статус, що гарантує їхню незалежність від впливу ззовні, включаючи владні структури або політичні партії. Зазначений принцип спрямований на забезпечення об'єктивності та високого рівня довіри до виборчого процесу. Виборчі комісії повинні бути незалежними від будь-якого впливу з боку урядових органів чи владних інституцій, не повинні залежати від влади, яка може намагатися впливати на виборчий процес у свою користь.

Виборчі комісії повинні діяти без впливу політичних партій (це важливо для того, щоб уникнути впливу однієї чи кількох партій на виборчий процес і

забезпечити рівні умови для всіх учасників); мати право самостійно приймати рішення щодо організації та проведення виборів без зовнішнього впливу (що забезпечує об'єктивність та справедливість виборчого процесу). Незалежність також передбачає захист виборчих комісій від будь-яких тисків, загроз або впливу, які можуть виникнути під час їхньої роботи.

3) *Безсторонність* – виборчі комісії повинні діяти об'єктивно, неупереджено щодо будь-яких партійних або інших інтересів, забезпечувати рівні умови для всіх кандидатів та громадян, беручи до уваги їхні права та інтереси, немає місця перевагам чи обмеженням на підставі політичних переконань чи інших категорій. Члени виборчих комісій повинні уникати конфлікту інтересів у вирішенні питань виборчого процесу; забезпечувати справедливість та рівноправ'я для всіх громадян, незалежно від їхньої національності, раси, релігії, статі, політичних переконань та інших характеристик.

4) *Спеціальне функціональне призначення у сфері адміністрування виборчих процедур* – виборчі комісії мають спеціалізовані функції та обов'язки у проведенні виборів та референдумів, відповідають за організацію всіх етапів виборчого процесу, включаючи підготовку та проведення виборів або референдуму, встановлення дати та місця голосування, розробку бюлетенів, навчання членів дільничних виборчих комісій та багато інших аспектів. Також вони мають функцію контролювати всі етапи виборчого процесу, щоб забезпечити його чесність та порядок, виявляти та запобігати можливим порушенням і вживають заходів для їх усунення.

Комісії відповідають за процес реєстрації кандидатів у виборах, що включає в себе перевірку відповідності кандидатів вимогам закону та реєстрацію тих, хто відповідає цим вимогам; організують та проводять підрахунок голосів після закінчення голосування; визначають результати виборів та оголошують їх громадськості; забезпечують інформування громадськості про виборчий процес, права та обов'язки громадян, процедури голосування та іншу важливу інформацію; здійснюють заходи для забезпечення виборчих прав громадян та їх можливості вільно виразити свою волю під час голосування.

5) *Забезпечення та захист виборчих прав громадян* – ця ознака вказує на те, що виборчі комісії мають зобов'язання гарантувати дотримання та захист виборчих прав громадян у виборчому процесі. Виборчі комісії повинні забезпечувати можливість громадянам вільно та без обмежень виражати свою волю під час голосування, що включає в себе право на доступ до виборчих дільниць, можливість вибору та висловлення власних політичних переконань; забезпечувати захист громадян від будь-якої форми дискримінації у виборчому процесі (усі громадяни повинні мати рівні права та можливості брати участь у виборах незалежно від їхньої раси, статі, релігійних переконань, етнічного походження тощо); гарантувати, що виборчий процес не буде спотворений або зазнав впливу ззовні, зокрема від політичних партій або інших владних структур; гарантувати чесний та об'єктивний підрахунок голосів.

7. Встановлено, підготовка членів виборчих комісій є ключовим елементом належного функціонування та виконання повноважень цих органів. Забезпечення належних знань, умінь та навичок членів виборчих комісій є критично важливим і може бути здійснене через професійну підготовку. Члени виборчих комісій повинні мати глибокі знання щодо виборчого законодавства своєї країни, правил та процедур проведення виборів, реєстрації кандидатів, підрахунку голосів та багато іншого.

Члени виборчих комісій повинні вміти взаємодіяти з громадськістю, представниками політичних партій, а також з представниками ЗМІ. Оскільки вибори часто оцінюються на міжнародному рівні, члени виборчих комісій повинні мати розуміння міжнародних стандартів виборчого права. Також зазначені категорії осіб у зарубіжних державах повинні бути знайомі з виборчим технічним обладнанням, включаючи електронні системи голосування та програмне забезпечення для підрахунку голосів.

Забезпечення професійної підготовки членів виборчих комісій допомагає забезпечити, що вибори відповідають високим стандартам, у тому числі міжнародним нормам виборчого права.

8. Підкреслено, під час виборів важливо ефективно організувати роботу виборчої комісії. Стратегічного значення у цьому контексті набуває планування

та розподіл завдань, встановлення термінів та графіків роботи, управління ресурсами та бюджетом.

9. Зауважено, особливістю юридичної відповідальності виборчих комісій є можливість одночасного притягнення до відповідальності самої комісії як колективного суб'єкта і окремих її членів, фізичних осіб, дії яких містять ознаки правопорушення. Закон передбачає за це певні види відповідальності, такі як кримінальну, адміністративну чи дисциплінарну. Розпуск виборчої комісії як захід за порушення, вчинені її членами в рамках організованої групи, у рамках конституційно-правової відповідальності не виключає подальшого притягнення до відповідальності окремих осіб з її складу за їхні дії, які призвели до порушення виборчих прав громадян.

10. Аргументовано, усі обмеження, встановлені законом для фінансування політичних партій та створення їх організацій у різних регіонах України, сприяють рівності та національній безпеці. Такі норми відповідають конституційним принципам та допомагають забезпечити рівні можливості для усіх політичних сил у країні.

Заборона фінансування партій з іноземних джерел, особливо з держав, які можуть мати вплив на внутрішні справи, є важливим елементом забезпечення державного суверенітету.

11. Констатовано, політичні партії в сучасних демократичних суспільствах відіграють ключову роль у виборчому процесі та функціонуванні політичної системи загалом. Вони є не тільки осередками політичної діяльності, але й суб'єктами конституційно-правової відповідальності, яка регулює їхню участь у виборах та дотримання норм та принципів конституційної системи.

Політичні партії є об'єднаннями громадян, які діють в політичній сфері з метою впливати на формування та реалізацію державної політики, а також участі в управлінні суспільством. Вони представляють різні ідеології, погляди та інтереси громадян, сприяючи розгортанню політичного діалогу та конкуренції.

Так, політичні партії повинні поважати та захищати конституційні права та свободи громадян, що включає в себе свободу слова, свободу об'єднання, право на вираз думки тощо. Також досліджувані об'єднання громадян повинні

дотримуватися демократичних процедур та принципів у своєму функціонуванні. Це включає в себе проведення внутрішніх виборів для визначення лідерів та керівництва партією, участь у виборчих змаганнях на конкурентних засадах, а також забезпечення внутрішньої демократії в організації партії.

12. Встановлено, людина та громадянин є основними системоутворюючими компонентами справжньої (істинної) демократії, і будь-яка демократична система без ефективної та розумної їх участі зрештою зазнає краху. Кожен повинен усвідомлювати свої зобов'язання щодо захисту та розвитку демократії у державі, у тому числі свою роль у виборчому процесі. Участь у виборах є способом вираження суверенної волі народу. Реалізація активного виборчого права також відображає принципи легітимності та правової влади в суспільстві. Вона дозволяє визначити, яка політична сила чи представник отримує повноваження в уряді чи парламенті, та стане виконавцем волі народу. Це робить вибори важливим елементом демократичного контролю над владою та забезпечує підтримку легітимності урядових органів.

Підкреслено, громадяни повинні чітко знати свої права та обов'язки у виборчому процесі, оскільки відсутність елементарної правової обізнаності у таких питаннях неминуче призводить до панування політичних еліт, які часто характеризуються неправомірною поведінкою, беруть участь у незаконному привласненні державного майна та корупції. Основну відповідальність за такий безлад повинен нести у першу чергу народ, включаючи кожного з нас.

13. Зауважено, демократія не набуде свого істинного змісту, що, у свою чергу, не призведе до прогресивного розвитку та процвітання Української держави, якщо виборчий процесу буде зводитись виключно до формулювання «голосування заради голосування», оскільки зазначене не є достатнім для того, аби у органах державної влади та місцевого самоврядування відбувалося ефективно та раціональне здійснення усієї повноти повноважень достойними людьми.

Визначено, участь громадян у правовому житті держави не обмежується виключно участю у виборах чи референдумах, і не припиняється після завершення виборчого процесу. Мобільна та освічена нація обов'язково

створить вільний від корупції, чесний і відданий механізм держави, який зможе змінити хід нашої історії. Водночас, це буде неможливим, за умови відсутності почуття відповідальності за майбутнє України у кожного громадянина.

14. Встановлено, принципи юридичної відповідальності характеризуються як об'єктивними, так і суб'єктивними особливостями. Об'єктивні чинники простежуються у тому, що принципи юридичної відповідальності є складовою системи правових норм та виражають сталі зв'язки і закономірності, визначаються в межах юридичної системи і відображають загальні принципи, що властиві цьому інституту відповідальності. Такі засади також підтримують консистентність між інститутом юридичної відповідальності та іншими сферами правового регулювання, а також відповідають законодавчій та правозастосовчій практиці. Суб'єктивні аспекти можуть враховувати наміри суб'єктів, їхнє розуміння правових норм, а також усвідомлення можливих наслідків їхніх дій. Об'єктивні та суб'єктивні аспекти принципів юридичної відповідальності спільно визначають робочий механізм цього інституту в юридичній системі, враховуючи як загальні закономірності, так і індивідуальні особливості суб'єктів.

Категорія «принципи» у праві є критерієм законності та правомірності дій громадян, посадових осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також органів юстиції, і відіграють значну роль у формуванні правової свідомості населення, його культури та освіти.

Принципи права представляють собою основні концепції існування права, які відображають найважливіші закономірності та основи даного типу держави та права. Вони є сутністю права та визначають його головні риси; характеризуються універсальністю, вищою імперативністю та загальнозначущістю; відповідають об'єктивним потребам у побудові та зміцненні суспільного ладу; спрямовані на забезпечення узгодженості всього механізму правового регулювання суспільних відносин.

15. Визначено, фундаментальними (базовими) загально-правовими принципами конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є такі: *принцип легітимності* – це зобов'язання дотримуватися законів і конституційних норм у всіх аспектах виборчого процесу (легітимність виборів

залежить від того, наскільки вони відповідають конституційним принципам); *принцип законності* – конституційно-правові санкції за порушення виборчого законодавства чітко регулюються нормативно-правовими актами, і ці норми повинні мати відповідність на рівні закону (підзаконні акти не можуть встановлювати правову відповідальність за виборчі порушення; під час розслідування конкретної справи, пов'язаної з порушенням виборчого законодавства, правозастосовчі органи повинні діяти відповідно до законодавства, яке є чинним на момент розгляду справи); *принцип доцільності* – методи впливу на правопорушника мають бути вибрані так, щоб вони служили цілям конституційно-правової відповідальності, при цьому застосування принципу доцільності не повинно слугувати виправданням для порушення принципу законності; *принцип гуманізму* – у демократичному суспільстві особа вважається найвищою цінністю, а основна мета правової системи полягає у гарантуванні її прав та свобод; міра, в якій цей принцип ефективно втілюється в правовій системі та наскільки глибоко він усвідомлюється суспільством, визначає подальший розвиток права та загальний прогрес людства; *5. принцип справедливості* як необхідність забезпечення однакових та справедливих умов для всіх учасників виборів – зазначена засада виконує регулятивну роль, котра полягає у впливі на формування законної поведінки та моральності суб'єктів виборчого процесу в зазначеному аспекті; *принцип невідворотності* підкреслює, що особа не може уникнути наслідків, передбачених законом у разі порушення конституційно-правового законодавства (зазначений принцип забезпечує ефективність діяльності правоохоронних органів, підтримує правопорядок і законність у суспільстві, а також сприяє стабільності правових відносин, що служить інтересам громадськості); *неприпустимість подвійного покарання за одне й те саме правопорушення* – особа не може бути повторно притягнута до відповідальності за те саме правопорушення, за яке вже було винесено рішення уповноваженим органом чи службовою особою (це правило не застосовується у випадках, коли одне порушення може призвести до відповідальності за різні діяння).

Принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу – керівні ідеї, вихідні начала, закріплені в Конституції та законах України, які визначають зміст та сутність конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, особливості розвитку її нормативно-правового регулювання та специфіку застосування.

16. Встановлено, при розгляді мети конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу потрібно враховувати, що: 1) ця мета повинна відповідати юридичній природі їхнього правового статусу; 2) підстави та санкції для конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу повинні бути відповідними цій меті та завданням; 3) функції конституційно-правової відповідальності служать інструментом для досягнення її цілей.

Загальною метою юридичної відповідальності є сприяння розвитку громадянського суспільства та правової держави, створення умов для справедливості та законності у суспільстві. Мета конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу розкривається через їх функції. Щодо вмісту цих функцій, об'єкт їх впливу може мати різний характер та спрямованість.

17. Підкреслено, функції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу можна характеризувати наступним чином: а) є складним та системним явищем, і мають свої специфічні способи та форми реалізації, які стосуються певних функцій на конкретних етапах їх застосування; б) мають конкретну ціль та призначення, оскільки вони визначають напрямок і характер впливу і обумовлені закономірностями суспільного розвитку і вдосконалення суспільних відносин; в) форми реалізації цих функцій визначаються природою конституційно-правового статусу суб'єктів виборчого процесу.

18. Зауважено, цілі юридичної відповідальності включають такі аспекти: створення відповідності в суспільних відносинах – полягає в установленні та збереженні гармонії та відповідності між особами, організаціями та державою в суспільних відносинах, що сприяє виникненню чітких і справедливих правил

поведінки для всіх учасників; запобігання правопорушенням та забезпечення законної поведінки – передбачає попередження порушень закону та підтримку дотримання норм права серед громадян та організацій, що сприяє зменшенню кількості правопорушень та створенню умов для законного суспільного життя;

3. сприяння розвитку активного громадянства та формування поваги до закону – передбачає підтримку активної участі громадян у суспільному та політичному житті, а також навчання повазі до закону як основи справедливого суспільства; покарання порушників – покарання тих, хто порушує закон, відшкодування завданої шкоди і т.д.; відновлення суспільних відносин – передбачає відновлення руйнівних наслідків правопорушень та відновлення порушених суспільних відносин, що допомагає відновити стабільність та гармонію в суспільстві.

19. Встановлено, під *функціями конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу* слід розуміти основні напрямки впливу цього механізму на діяльність суб'єктів виборчого процесу, їхню поведінку та правосвідомість. Функції визначають суть та соціальне призначення конституційно-правової відповідальності і сприяють досягненню її цілей.

Система функцій конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу представляє собою складний механізм, оскільки ці функції взаємодіють та доповнюють одна одну.

Регулятивна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу спрямована на виконання їх конституційно-правового статусу, зокрема, шляхом встановлення законом прав та обов'язків суб'єктів виборчого процесу, ця функція регулює їх законну поведінку як суб'єктів конституційно-правових відносин. Регулятивна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу передбачає створення правового фреймворку та механізмів для регулювання виборчих процедур, забезпечення додержання конституційних норм та стандартів під час проведення виборів. Ця функція спрямована на створення правового порядку, який гарантує справедливі, демократичні та чесні вибори, а також встановлює правила та обмеження для суб'єктів виборчого процесу.

Регулятивна функція включає наступні аспекти: 1) передбачає розробку та ухвалення конституційних норм, законів і правил, які регулюють виборчий процес; ці норми визначають порядок проведення виборів, права та обов'язки суб'єктів виборчого процесу, а також механізми врегулювання конфліктів і порушень; 2) передбачає визначення процедур проведення виборів, включаючи реєстрацію кандидатів, голосування, підрахунок голосів та оголошення результатів; встановлення стандартів для проведення виборів гарантує їх справедливість та діловий характер; 3) передбачає створення механізмів контролю за дотриманням виборчих норм і відповідальності за порушення, що може включати в себе роботу виборчих комісій, судів, громадських організацій із метою виявлення порушень та захисту виборчих прав; 4) спрямована на забезпечення чесності та прозорості виборчого процесу, оскільки визначає правила ведення виборчої кампанії, фінансування виборчих кампаній та встановлює обмеження щодо фінансового впливу на вибори.

Превентивна (попереджувальна) функція юридичної відповідальності спрямована на запобігання антисоціальній поведінці. Попереджувальна функція не має на меті покарати, а спрямована на формування у суб'єктів, включаючи тих, які схильні до порушень, моделей правомірної поведінки. Іншими словами, встановлені конституційні обов'язки та заборони, визначені законодавством, запобігають небажаному варіанту поведінки. Зазначену функцію також можна визначити як здатність впливати на особу, яка скоїла правопорушення, а також на інших членів суспільства, з метою спонукати їх до вибору правомірної поведінки або попередження негативних наслідків протиправних дій.

Превентивна (попереджувальна) функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу полягає в тому, щоб запобігти можливим порушенням виборчих норм і стандартів, зробити виборчий процес більш відкритим, демократичним та діловим. Ця функція спрямована на створення передумов для дотримання конституційних правил участі в виборах та запобігання можливим негативним наслідкам для виборчого процесу.

Превентивна функція конституційно-правової відповідальності включає такі аспекти: 1) передбачає проведення освітньої та інформаційної роботи серед

суб'єктів виборчого процесу, громадян та громадськості для ознайомлення з конституційними нормами та вимогами, які стосуються виборів; 2) передбачає вжиття заходів, щоб запобігти порушенням виборчих правил, що може включати в себе моніторинг виборчих процедур, аналіз потенційних ризиків і порушень, а також розробку конкретних заходів для їх запобігання; 3) суб'єкти виборчого процесу повинні бути свідомі можливості покарання за порушення виборчих правил, інформація про конституційну відповідальність має відігравати роль в попередженні можливих порушень; 4) прозорість виборчого процесу та його діловий характер сприяють попередженню можливих маніпуляцій і порушень, транспарентність у виборчому процесі робить його більш надійним і дієвим.

Підтримувальна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу передбачає надання необхідної підтримки та ресурсів для забезпечення проведення виборів згідно з встановленими стандартами. Так, суб'єкти виборчого процесу можуть отримувати фінансову підтримку для здійснення своїх виборчих дій, таких як проведення передвиборчих кампаній, набір персоналу, реклама тощо. Ця підтримка може бути надана державними органами або приватними спонсорами.

Суб'єкти виборчого процесу повинні мати доступ до ресурсів, необхідних для організації та проведення виборів, що може включати в себе доступ до виборчих діляниць, виборчого обладнання, інформаційних ресурсів тощо. Також вони можуть залучати волонтерів і спостерігачів для допомоги у виборчих діях та забезпеченні проведення виборів безпечно і чесно.

Каральна (штрафна) функція, за своєю правовою природою, є характерною для ретроспективної конституційно-правової відповідальності. Деякі дослідники розглядають її як основну функцію юридичної відповідальності. Однак важливо враховувати специфіку конституційно-правових відносин і, відповідно, особливості конституційно-правової відповідальності. Зазвичай каральна функція розглядається як основна у кримінальному праві і включає в себе покарання винної особи та відновлення соціальної справедливості.

Каральна функція сприяє зміні або припиненню таких суспільних явищ або дій, які суперечать закону або призводять до порушення прав та свобод громадян, допомагає встановити контроль та врегулювати конфлікти в суспільстві. Зазначена функція передбачає виникнення особливих правових зв'язків між особами або організаціями, які порушили закон, і державними органами або іншими суб'єктами, відповідальними за здійснення каральних заходів. Ці правовідносини створюють основу для притягнення до відповідальності та виконання каральних санкцій.

Каральна функція конституційної відповідальності виражається в наступних аспектах: передбачає можливість накладення адміністративних штрафів на суб'єктів виборчого процесу, які порушують конституційні норми, виборчі закони чи правила проведення виборів; ці штрафи можуть бути призначені органами, відповідальними за забезпечення виборчої діяльності; може передбачати застосування інших санкцій та обмежень, таких як позбавлення права на участь у виборах, скасування результатів виборів, тимчасове призупинення виборчих прав тощо; у разі завдання матеріальної шкоди через порушення виборчих прав, суб'єкт може бути зобов'язаний відшкодувати завдані збитки.

Інформаційна функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу включає в себе низку аспектів та завдань, пов'язаних із забезпеченням розповсюдження інформації щодо виборчих правил, процедур та стандартів, а також виявлення та публікацію фактів порушень під час виборів, серед яких: створення освітніх програм та матеріалів, які б допомагали громадянам та суб'єктам виборчого процесу краще розуміти виборчі процедури та їхні права (для того, аби громадяни та суб'єкти виборчого процесу були належно інформовані, інформація про виборчі правила та процедури повинна бути доступною та поширюватися широко); збір, аналіз та надання інформації щодо виборчих дій та результатів (ця інформація повинна бути доступною для громадськості та інших учасників виборчого процесу для забезпечення прозорості та ділового характеру виборів); виявлення, документування та публікацію фактів можливих порушень виборчого процесу.

Відновлювальна (захисна) функція конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу стає актуальною в тих випадках, коли було порушено усталені суспільні відносини і не було здійснено відповідного впливу з боку превентивної і регулятивної функцій юридичної відповідальності. Ця функція частіше застосовується в цивільному праві, особливо в контексті майнових правовідносин. Основна її мета полягає в відновленні режиму конституційної законності, виключенні недобросовісних суб'єктів, а також відновленні працездатності органу державної влади та знятті напруженості у взаєминах між владними суб'єктами.

Зокрема, відновлювальна функція конституційної відповідальності передбачає: 1) усунення неналежної поведінки – однією з основних цілей цієї функції є виправлення або припинення дій, які порушують конституційні норми; 2) повернення в початкове положення – у випадках, коли дії або рішення державних органів або посадових осіб привели до порушення конституційних прав і свобод громадян, відновлювальна функція передбачає можливість відновлення ситуації в початковий стан, якщо це можливо і виправдано; 3) забезпечення здійснення конституційних прав і свобод, які були порушені або обмежені; 4) забезпечення функціонування державної влади функція передбачає можливість вживання заходів для забезпечення нормального функціонування державної влади та її органів, якщо вони зазнали перешкод.

Виховна функція – встановлення конституційно-правових санкцій і їх застосування до суб'єктів виборчого процесу мають на меті сприяти формуванню правомірної поведінки серед суб'єктів виборчого процесу, підвищенню поваги до Конституції України, загальнодемократичних цінностей, а також прав і свобод людини і громадянина.

Мобілізаційна функція (функція мотивації громадянської активності). Ця функція охоплює ряд важливих завдань і завдяки ній стимулюється активна участь суб'єктів виборчого процесу та сприяння розвитку їхньої громадянської свідомості. Вона спонукає суб'єктів виборчого процесу приймати активну участь у виборчому процесі, включаючи голосування та інші виборчі активності.

Зазначена функція полягає у: спонуканні громадян до активної участі у громадських обговореннях та дебатах з питань важливих для суспільства і держави; допомагає громадянам бути більш вимогливими до дій та рішень влади та обраних представників, сприяючи більш високому рівню демократії та відповідальності; збільшенні зацікавленості громадян у виборчих процесах та робить їх більш інформованими та свідомими виборцями.

Комунікативна функція. Взаємодія з громадськістю – це процес активного спілкування та обміну інформацією між суб'єктами виборчого процесу (наприклад, політичними партіями, кандидатами, виборчими комісіями) та громадськістю (громадянами, громадськими організаціями, активістами тощо) з метою забезпечення більшої відкритості виборчого процесу та врахування поглядів суспільства у прийнятті важливих рішень та організації виборчих процедур.

Суб'єкти виборчого процесу повинні вести діалог з громадськістю, організувати громадські обговорення та консультації, щоб дізнатися думки, погляди, пропозиції та скарги громадян щодо виборчих питань; забезпечувати доступ громадськості до інформації про хід виборчих кампаній, плани та програми кандидатів, виборчі правила та процедури; реагувати на скарги та питання громадян, шукаючи рішення та вдосконалення виборчих процедур у відповідь на конкретні проблеми; встановлювати партнерські стосунки з громадськими організаціями, спільно працюючи над покращенням виборчих процедур і визначенням пріоритетів.

20. Констатовано, принципи та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні інтегритету та справедливості виборчих процедур. Заснована на принципах рівності, справедливості, та демократії, конституційно-правова відповідальність створює систему, де суб'єкти виборчого процесу несуть відповідальність за свої дії перед суспільством та державою.

РОЗДІЛ III

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

3.1. Міжнародні стандарти та сучасні концепції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у зарубіжних державах: оцінка ефективності механізмів та інструментів

Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є однією з ключових складових демократичних систем, що забезпечує реалізацію та збереження принципів правової держави та визначає ступінь її функціонування. У контексті сучасного світу, де виборчий процес стає основним механізмом визначення політичної волі громадян, важливість стандартів конституційно-правової відповідальності стає надзвичайно актуальною.

Міжнародні стандарти конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу визначають правила та принципи, які врегульовують поведінку політичних діячів, виборців, виборчих комісій та інших учасників виборчих процедур. Вони спрямовані на забезпечення чесності, прозорості та демократичної легітимності виборчих процесів, а також на визначення відповідальності за порушення норм та стандартів.

Забезпечення конституційно-правової відповідальності є важливою складовою виборчої системи, оскільки вона визначає наслідки порушення закону та конституційних норм, інформує громадян про те, яким чином їхні представники та обранці здійснюють свої повноваження. Міжнародні стандарти в цій сфері покликані гарантувати, що виборці та учасники виборчих процесів мають можливість контролювати дії суб'єктів виборчого процесу, а також мають доступ до засобів правової захисту у разі порушень.

У цьому контексті дослідження та обговорення питань, пов'язаних з конституційно-правовою відповідальністю суб'єктів виборчого процесу, надає

можливість розглядати її в широкому політичному та правовому контексті як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Відповідно до Загального коментаря Комітету ООН з прав людини до статті 31 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права правове зобов'язання має два аспекти: негативний та позитивний. Держави повинні утримуватися від порушення прав, які визнані у Пакті про громадянські та політичні права. У той же час, будь-які обмеження цих прав повинні бути схвалені відповідно до положень Пакту. Коли встановлюються такі обмеження, держави повинні переконатися в їх необхідності та обмежуватися заходами, які є пропорційними легітимним цілям, з метою забезпечення постійного та ефективного захисту прав. У жодному випадку обмеження не можуть застосовуватися або використовуватися способом, що протирічить суті права, передбаченого в Пакті [49].

Також варто підкреслити про доцільність всебічного захисту прав меншин [99], що мало наслідком прийняття Рамкової конвенції про захист прав меншин [114]. Участь представників національних меншин у публічному житті, особливо через обіймання виборних посад, суттєво залежить від загального виборчого законодавства та його спроможності адаптуватися до потреб цих груп. Важливість цього процесу полягає не лише в спеціалізованих нормах, які безпосередньо стосуються меншин, але й в умінні загальних виборчих правил забезпечити рівні можливості для всіх кандидатів, включаючи тих, хто представляє національні меншини [163]. Застосування загальних норм виборчого законодавства, адаптованих з метою підтримки представництва національних меншин, може включати різноманітні механізми. Наприклад, зниження виборчих бар'єрів для партій, які представляють меншини, запровадження квот або пільгових умов для реєстрації кандидатів від меншин, а також забезпечення мовної адаптації виборчих матеріалів. Такі адаптації допомагають створити більш інклюзивний виборчий процес, де представники національних меншин мають не просто теоретичну можливість брати участь у публічному житті, але й практичні шанси на успіх.

Державам слід приймати ефективні заходи для гарантування можливості використання права голосу всіма особами, які мають відповідне право. Будь-яка незаконна втручання у процес реєстрації виборців чи голосування, а також залякування або примус повинні бути заборонені у відповідності до встановлених законами правил, і ці закони повинні бути обов'язково виконані [48] [165].

Умова проживання може бути важливим критерієм, що застосовується як до права голосувати, так і до права бути обраним на виборах, оскільки забезпечує, що учасники виборчого процесу мають безпосередній зв'язок із тією громадою або регіоном, де вони бажають голосувати або бути обраними. Застосування такої умови допомагає гарантувати, що представництво в органах влади відбувається з урахуванням інтересів та потреб місцевої громади [175] [174].

Однак, встановлення критерію проживання як обов'язкової умови також викликає питання про забезпечення балансу між забезпеченням локального представництва та захистом загальних виборчих прав. Наприклад, для осіб, які з різних причин (наприклад, через роботу або навчання) тимчасово проживають поза межами своєї постійної реєстрації, такі обмеження можуть створити перешкоди для участі у виборчому процесі. Важливо, щоб при встановленні умови проживання влада знаходила збалансоване рішення, яке з одного боку враховує необхідність забезпечення локального представництва та відповідальності обраних осіб перед громадою, а з іншого — не порушує загальні права громадян на участь у публічному житті своєї країни.

Щодо позбавлення права голосувати та права бути обраним, то національним законодавством може бути передбачено умови, за яких громадяни можуть бути позбавлені права обирати та бути обраними, але ці умови повинні відповідати наступним критеріям:

- такі умови повинні бути встановлені в законі;
- вони повинні дотримуватись принципу пропорційності, тобто умови позбавлення громадян права бути обраними повинні бути менш суворими, ніж умови позбавлення права голосу;

- позбавлення права повинно бути обумовлено недієздатністю або кримінальним покаранням за серйозний злочин.

Пасивне виборче право, тобто право балотуватися і обиратися на публічні посади, може підлягати більш суворим обмеженням порівняно з активним виборчим правом, яке передбачає право голосу. Такі обмеження часто вводяться з метою захисту публічного інтересу та запобігання ситуаціям, коли особи, чия діяльність або минуле можуть шкодити ефективності виконання публічних функцій або довірі громадськості до державних інституцій, могли б займати ключові державні посади [194].

Принцип пропорційності відіграє ключову роль у визначенні, чи є такі обмеження прийнятними. Будь-яке обмеження пасивного виборчого права має бути справедливо зваженим, виправданим реальною потребою захисту публічних інтересів і не може бути більш обмежувальним, ніж це необхідно для досягнення цієї мети. Обмеження мають бути чітко визначені законом, застосовуватися недискримінаційно та мати можливість перегляду в судовому порядку, а також бути чітко обґрунтованими та відповідати загальноприйнятим принципам права і демократії, міжнародним зобов'язанням держави [190].

Органи публічної влади також мають певні позитивні зобов'язання. Вони повинні забезпечити можливість голосування громадян за законно висунуті кандидатури. Заборона висування певних кандидатур може застосовуватися тільки в виняткових випадках, коли це обґрунтовано більш важливим громадським інтересом [45].

Держава повинна накладати покарання за будь-який випадок виборчих фальсифікацій. Фізичні особи також можуть порушити свободу виборців, наприклад, намагаючись підкупити їх. У таких випадках держава має зобов'язання ефективно запобігати такій практиці або накладати ефективно покарання за неї. З метою забезпечення ефективності правил, що стосуються свободи формування волі виборців, будь-яке порушення цих правил повинно призвести до накладення покарання [45] [161].

Усі особи рівні перед судами і трибуналами. Суд повинен бути компетентним, незалежним і безстороннім та створеним на підставі закону.

Присутність громадськості і представників преси на судовому розгляді може бути обмежена з міркувань моралі, громадського порядку, державної безпеки в демократичному суспільстві, або з міркувань захисту приватного життя сторін, або при особливих обставинах, коли публічність може завдати шкоду інтересам правосуддя. Проте будь-яке судове рішення у кримінальних або цивільних справах повинно бути публічним, за винятком випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого, або коли справа стосується спорів з питань шлюбу або встановлення опіки над дітьми. Кожен обвинувачений у злочині має право вважатися невинуватим, поки його вина не буде доведена згідно з законом.

Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення мати такі гарантії на основі повної рівності:

a) бути інформованим в строк та детально, мовою, яку він розуміє, про характер і підставу обвинувачення;

b) мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту та спілкування зі своїм захисником;

c) справа має бути розглянута без невинуватого затримки;

d) бути присутнім під час розгляду справи, захищати себе безпосередньо або через обраного захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право та мати право на безоплатного захисника у випадку, коли він не має достатньо коштів для оплати захисника;

e) допитувати свідків, які дають проти нього свідчення, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит свідків на тих самих умовах, що і для свідків, які дають свідчення проти нього;

f) користуватися безоплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мову судочинства або не говорить цією мовою;

g) не бути примушеним свідчити проти себе чи до визнання себе винним.

Особа, яку засуджено за злочин, має право на перегляд її засудження та вироку вище стоячою судовою інстанцією згідно з законом. Якщо будь-яку особу було засуджено за злочин, і пізніше вирок скасовано або її помилувано на підставі нового або нововиявленого доказу судової помилки, то така особа

має право на компенсацію відповідно до закону, якщо не буде доведено, що ця нова обставина не була виявлена виключно чи частково через вину особи. Ніхто не повинен бути знову засуджений чи покараний за злочин, за який він вже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону та кримінально-процесуального права будь-якої країни [86].

Справи, які стосуються кримінального переслідування, повинні бути розглянуті органами, які визначені кримінально-процесуальним законодавством та відповідно до встановлених правил і стандартів. Проте це не заважає судам або виборчим комісіям визначити ступінь впливу заявленого порушення на виборчий процес. Закони повинні чітко встановлювати стандарти для відкриття кримінального провадження у справах, пов'язаних з виборами. Зокрема, в законах повинні бути чіткі вказівки стосовно того, які стандарти мають використовуватись прокурорами для вирішення питання про наявність достатніх доказів для притягнення до відповідальності. Ці стандарти повинні бути встановлені в законі про вибори та/або кримінальному законі. Усі закони та інші нормативно-правові документи, які регулюють це питання, повинні мати чіткі взаємні посилання, щоб забезпечити єдність та взаємодію норм. Закони також повинні встановлювати чіткі межі дискреційних повноважень прокуратури. Термінологія, що використовується для визначення цих меж, має бути чітко визначена законом. Якщо закон обмежує дискреційні повноваження, то ці обмеження не повинні залишатись невизначеними. Закон повинен чітко вказати підстави для відмови в притягненні до відповідальності, а не просто посилатися на інтереси держави чи суспільства. Положення, що встановлюють обмеження дискреційних повноважень прокуратури, не повинні суперечити іншим положенням. Закон також має визначати стандарти для виконання дискреційних повноважень прокуратури [57].

Маючи на увазі важливість незалежності судової влади та її вирішальну роль у протидії корупції, кожна країна-учасниця, враховуючи основоположні принципи своєї правової системи та з урахуванням незалежності судових органів, приймає заходи для зміцнення доброчесності та неупередженості представників судової влади та запобігання можливості корупції серед них.

Такі заходи можуть включати встановлення правил щодо поведінки представників судової влади. Схожі заходи можуть бути введені й застосовані в органах прокуратури в країнах-учасницях, де вони не є частиною системи судової влади, але мають той самий ступінь незалежності, як і судові органи. Усвідомлення, намір або умисел, які є необхідними елементами будь-якого злочину можуть бути встановлені на підставі об'єктивних фактичних обставин справи [66].

Збереження конфіденційності голосування є важливим аспектом свободи виборця і має на меті захистити виборців від можливого тиску, якому вони могли б піддатися, якщо б інші дізнались про їхні виборчі вподобання. Принцип таємниці голосування повинен бути застосований на всіх етапах виборчого процесу, зокрема в процесі волевиявлення та підрахунку голосів виборців. Виборці мають право на збереження конфіденційності свого голосування, і вони також повинні дотримуватися цього принципу. Водночас, будь-яке порушення цього принципу повинно бути суворо покаране, і виборчий бюлетень, щодо якого було розголошено його вміст, має бути визнаний недійсним. Щодо особистого характеру голосування, сімейне голосування, коли один член сім'ї контролює волевиявлення інших членів сім'ї, порушує принцип таємниці голосування та повинно бути заборонене. Усі інші форми контролю виборця над голосуванням іншого виборця також повинні бути заборонені, за винятком випадків, коли голосування відбувається під наглядом довірених осіб відповідно до визначених умов. Порушення таємниці голосування має бути суворо покаране, так само, як і будь-яке інше порушення виборчого законодавства [62].

Будь-яке порушення у сфері фінансування політичних партій повинно призвести до застосування санкцій, які будуть пропорційні ступеню важкості порушення. Такі санкції можуть включати в себе втрату всього або частини державного фінансування партії протягом наступного року. Порушення у сфері фінансування передвиборної агітації повинно призвести до застосування санкцій як щодо політичної партії, так і щодо кандидата, які вчинили порушення. Санкції повинні бути пропорційні важкості порушення і можуть

включати в себе втрату частини або повного розміру відшкодування внеску на передвиборну агітацію з боку держави, сплату штрафу або іншу фінансову санкцію, або навіть скасування результатів виборів. Вищенаведені правила, включаючи санкції, повинні бути реалізовані суддею, спеціалізованим на виборах, таким як суддя Конституційного суду або інший суддя, згідно з вимогами закону [164] [58] [162].

Якщо покарання за правопорушення є підставою для тимчасової зупинки реалізації права голосу, то строк такої зупинки має відповідати ступеню важкості порушення та призначеному покаранню. Особи, які були позбавлені волі, але яким не було призначено покарання, не повинні бути позбавлені права голосу на виборах [48].

Свобода слова і вільна преса, а також свобода зібрань та об'єднань з політичними цілями, особливо у період передвиборної агітації, є фундаментальними принципами демократичного суспільства. Такі свободи дозволяють громадянам отримувати різноманітну інформацію, обговорювати політичні питання, висловлювати свої погляди та критикувати уряд, а також організовувати та брати участь у мирних зібраннях і об'єднаннях з метою підтримки або висловлення незгоди з політичними ідеями чи кандидатами. У період передвиборної агітації ці свободи набувають особливої важливості, оскільки забезпечують рівний доступ до інформації для всіх кандидатів і політичних сил, а також гарантують можливість для виборців зробити обізнаний вибір. Вільна преса служить критичним інструментом у виявленні та висвітленні виборчих порушень, забезпеченні прозорості виборчого процесу та підтримці загальної відповідальності влади. Держави повинні гарантувати, що законодавство та практики не лише формально захищають ці свободи, але й ефективно забезпечують їх реалізацію, особливо в контексті виборів. Тут серед іншого варто звернути увагу на захист журналістів від цензури та переслідувань, забезпечення свободи висловлювань в інтернеті та на соціальних медіа, а також гарантування права на мирні зібрання без необґрунтованих обмежень з боку держави [191].

На міжнародному рівні також встановлено певні вимоги щодо виборчих комісій, які будуть незалежними та об'єктивними з метою забезпечення правильного проведення виборів або, принаймні, розглядувати серйозні підозри щодо порушень. Члени таких комісій повинні також мати відповідну кваліфікацію і досвід [167]. При цьому центральні виборчі комісії, а також комісії наступних рівнів, за умови можливості, мають бути створені як постійні органи, що забезпечить їх незалежність та здатність до безперервної роботи.

Також варто звернути увагу і на такі документи міжнародного рівня як:

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, котра була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в грудні 1979 р. [67];

Європейська конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій ETS № 124 від 24.04.1986 р. [47];

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» 2000 року [117];

Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі від 5.07.2002 р. [153];

Загальні принципи та мінімальні стандарти консультацій Комісії з зацікавленими сторонами SOM(2002) 704 від 11.12.2002 р. [51];

Рекомендація Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок №30 «Роль жінок у попередженні конфліктів, жінки під час конфліктних та постконфліктних ситуаціях» [118];

Простір громадянського суспільства: створення та підтримка безпечних і сприятливих умов на законодавчому рівні та на практиці від 23.09.2013 р. [109];

Керівні принципи щодо підтримки Європейським Союзом громадянського суспільства у державах, що входять до зони розширення ЄС, на період з 2014 по 2020 роки [56].

Ці документи і ініціативи міжнародного рівня відіграють ключову роль у зміцненні ролі міжнародних неурядових організацій (далі – МНО) і громадянського суспільства на широкому геополітичному просторі, визначають основні напрямки для регулювання діяльності МНО, забезпечуючи їм правову визначеність, сприяють розвитку діалогу між МНО та державними органами, встановлюють стандарти консультацій та взаємодії з зацікавленими

сторонами, а також закладають фундамент для захисту та розвитку громадянського суспільства в Європі та за її межами.

Кожен з цих документів спрямований на вирішення конкретних аспектів діяльності МНО та громадянського суспільства, від визнання їх правосуб'єктності до забезпечення умов для їх безпечної та ефективної роботи. Зазначені документи міжнародного рівня відображають загальноприйняті стандарти та рекомендації, які допомагають формувати сприятливе середовище для розвитку відкритого суспільства, що здатне ефективно впливати на політичні процеси та прийняття рішень на різних рівнях.

Серед міжнародних документів, що регулюють широке коло питань, слід звернути увагу на Висновок Венеціанської комісії «Про конституційну ситуацію в Україні» (CDL-AD(2010)044), котрий наголошує на необхідності проведення глибокої та всеохоплюючої конституційної реформи, яка має бути виконана згідно з встановленими конституційними процедурами. Така реформа повинна базуватися на принципах демократичної участі всіх зацікавлених сторін суспільства, бути відкритою та інклюзивною, забезпечуючи можливість для широкого спектру суспільних груп вносити свій вклад у формування основного закону країни. Такий підхід дозволить створити міцну та стабільну конституційну основу, яка відобразатиме різноманіття українського суспільства та сприятиме довгостроковому демократичному розвитку [22].

Згідно з пунктом 14 Висновку Венеціанської комісії CDL-AD(2003)19 щодо трьох законопроектів про зміни до Конституції, обрана форма управління країною має бути максимально ясною та зрозумілою для забезпечення ефективного функціонування влади без непотрібних ускладнень. У випадку вибору президентської системи правління, необхідно гарантувати наявність базових механізмів для здійснення парламентського контролю та впливу. Для системи з парламентським правлінням критично важливо дотримуватися основних принципів розподілу влад, що забезпечує взаємний контроль та баланс між різними гілками влади [23].

У рамках нашого дослідження також варто звернути увагу на міжнародні норми, котрі стосуються безпосередньо України, зокрема, пункт 12 Резолюції

1549 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи, названої «Функціонування демократичних інституцій в Україні» [116], пункт 7.1.2 Резолюції 1755 (2010) Асамблеї з тією ж назвою [115], а також пункт 32 Висновку Венеціанської комісії щодо законопроекту, що пропонує зміни до «Закону про вибори народних депутатів України», внесеного народними депутатами Лавриновичем та Портновим (CDL-AD(2009)019) [24], становлять важливу правову базу та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності та демократичності виборчого процесу та інституційної структури в Україні. Ці документи вказують на необхідність реформ в системі проведення виборів та управління демократичними інституціями, з метою забезпечення прозорості, справедливості та відповідності міжнародним стандартам.

Слід підкреслити, що Венеціанська Комісія виступає як передовий центр виборчих питань у Європі, набувши значного досвіду та об'єднавши багатьох експертів у цій галузі. Починаючи з термінової допомоги, вона розвинулася до встановлення стандартів, зокрема, через розробку Кодексу належної практики у виборчих справах. Після цього Комісія забезпечує впровадження цих стандартів як у законодавстві, так і на практиці через конкретні програми допомоги. Крім зазначеного, Венеціанська Комісія проводить порівняльну роботу, яка може приймати практичну форму, наприклад, через організацію Європейської конференції органів управління виборами, або більш академічні форми, такі як семінари UniDem [182].

В останні роки з'явилися ініціативи щодо вдосконалення міжнародних виборчих стандартів, щоб впоратися з проблемами використання технологій голосування та підрахунку голосів. Рекомендація Ради Європи 2004 року щодо правових, операційних і технічних стандартів для електронного голосування значною мірою сприяла визначенню порядку денного для прийняття існуючих стандартів для технологій електронного голосування та підрахунку голосів. Рада Європи доповнила цей документ кількома іншими публікаціями, включаючи документи про прозорість та сертифікацію систем електронного голосування.

У рекомендаціях щодо проведення виборів із застосуванням технологій електронного голосування та підрахунку голосів простежуються певні спільні тенденції у визначенні фундаментальних принципів, серед яких:

- Прозорість – якомога більша частина процесу має бути прозорою та доступною для перевірки. Уповноваженим особам партій/кандидатів і спостерігачам має бути забезпечений ефективний доступ таким чином, щоб не перешкоджати виборчому процесу.

- Громадська довіра – тісно пов'язана з прозорістю та значною мірою покладається на неї – вимога, щоб виборці розуміли та довіряли використаній технології електронного голосування чи підрахунку голосів. Громадська довіра вимагає, щоб зацікавлені сторони були: залучені до процесів прийняття рішення про запровадження технологій електронного голосування та підрахунку голосів та розгляду типу системи, яку слід запровадити; надали інформацію, щоб вони зрозуміли технології, що використовуються; надається можливість брати участь у моделюванні систем, що відбуваються; дозволено здійснювати моніторинг тестування, сертифікації та аудиту та переглядати результати; і завчасно поінформовані про вступ, графік і спосіб участі.

- Зручність використання – технології електронного голосування та підрахунку голосів мають бути простими для розуміння та використання. Зацікавлені сторони повинні бути залучені до розробки технологій електронного голосування та підрахунку голосів, а також до публічного тестування. Крім того, технології електронного голосування та підрахунку голосів мають бути спрямовані на максимальну доступність системи голосування для людей з обмеженими можливостями та мовних груп меншин, і не повинні позбавляти інших виборчих прав. Вони також повинні надати виборцям можливість переглянути та змінити свій голос перед підтвердженням свого вибору.

- Сертифікація системи – технології електронного голосування та підрахунку голосів повинні бути сертифіковані кваліфікованим незалежним органом перед їх використанням і періодично після цього. Зазначене гарантує,

що використання таких електронних технологій продовжує відповідати вимогам виборчої юрисдикції, а також технічним характеристикам системи. Крім того, процес сертифікації має проводитися прозоро, надаючи зацікавленим сторонам виборчого процесу доступ до інформації про процес і завойовуючи довіру громадськості.

- Тестування системи – будь-яка система електронного голосування або підрахунку голосів повинна пройти комплексне тестування, перш ніж її буде схвалено для використання.

- Безпека системи – можливості систематичного маніпулювання результатами означають, що до безпеки системи потрібно ставитися серйозно. Заходи безпеки повинні гарантувати, що дані не можуть бути втрачені у разі поломки; тільки уповноважені виборці можуть використовувати електронну систему голосування або підрахунку голосів; конфігурацію системи та згенеровані результати можна перевірити; лише уповноважені особи мають доступ до функцій електронного голосування, підрахунку голосів та керування результатами, хоча представники партій/кандидатів і спостерігачі повинні мати можливість контролювати цілісність цієї функції. Будь-яке втручання, яке впливає на систему під час електронного голосування та/або підрахунку голосів, має здійснюватися групами з двох осіб, повідомлятися про це та контролюватися виборчим органом, представниками партії/кандидата та спостерігачами. Спроби зламу електронних машин для голосування та підрахунку голосів або системи управління виборами, в які надходять результати, необхідно виявляти, повідомляти та захищати від них.

- Можливість перевірки та повторного підрахунку голосів – технології електронного голосування та підрахунку голосів мають бути перевірені, щоб можна було визначити, чи вони працювали правильно. Повинна бути можливість провести перерахунок. Такі повторні підрахунки мають передбачати точний і контрольований ручний перерахунок голосів, поданих в електронному вигляді (наприклад, з паперовим записом, що є основою для законного визначення

голосування), а не бути просто повторенням уже наданого електронного результату.

- Можливість перевірки – також має бути можливість гарантувати виборцям, що їхні голоси зараховуються як подані, а також гарантувати, що таємниця голосування не буде порушена. Системи електронного голосування повинні створювати аудиторський слід, який можна перевірити, та який надасть виборцеві маркер або код, за допомогою якого можна виконати таку перевірку. Однак, жетон або код не повинні дозволяти виборцю доводити іншим, як він віддав свій голос. Найпоширенішим рішенням для електронних машин для особистого голосування є виробництво паперового аудиту. У цьому контексті слід зазначити, що паперовий аудит не підходить для неконтрольованого дистанційного електронного голосування (наприклад, голосування в Інтернеті, голосування за текстовими повідомленнями тощо).

- Обов'язковий аудит результатів – існування контрольного журналу для електронних систем голосування та підрахунку голосів мало що дає, якщо він не використовується для перевірки того, що електронні результати та контрольний журнал дають однаковий результат. Обов'язковий аудит результатів, отриманих за допомогою технологій електронного голосування або підрахунку голосів, повинен бути передбачений законом і проводитися для статистично значущої випадкової вибірки бюлетенів, незалежно від того, чи є результати предметом суперечки.

- Таємниця голосування – використання електронних технологій голосування та підрахунку голосів має відповідати вимогам дотримання таємниці голосування. Ця вимога не є новим стандартом, але вона ускладнена технологіями електронного голосування та підрахунку голосів. Особливо це стосується дистанційних електронних систем голосування, де виборці повинні спочатку ідентифікувати себе та проголосувати в електронному вигляді за допомогою того самого інтерфейсу.

- Підзвітність у відносинах з постачальниками – держава повинна продовжувати контролювати відносини з постачальниками та гарантувати, що

відносини не порушують його власну відповідальність за здійснення виборчого процесу.

- Поступове впровадження – щоразу, коли запроваджуються технології електронного голосування та підрахунку голосів, це слід робити поступово та починати з менш важливих виборів, що дозволить розвинути суспільне розуміння та довіру до нової системи, а також дасть час для вирішення проблем і опору.

Поки рано говорити про те, що міжнародні стандарти щодо використання технологій електронного голосування та підрахунку голосів повністю розроблені. Тим не менш, можна спостерігати тенденції щодо нових виборчих стандартів щодо їх прийняття. Такі тенденції в стандартах, що з'являються, слід ретельно розглядати як засіб підтримки виборчої чесності, коли обговорюється та використовується будь-яка нова технологія [173].

Так, виборчі стандарти, засновані на міжнародному публічному праві, добре розроблені в документах, виданих міжурядовими організаціями, такими як ООН; Африканський Союз; Рада Європи; включаючи її Європейську комісію за демократію через право (Венеціанську комісію); Європейський Союз; Організація американських держав (ОАД); Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ); та інші органи. Ці джерела ілюструють спільне розуміння змісту міжнародних виборчих стандартів, спираючись безпосередньо на формулювання статті 21 Загальної декларації прав людини, статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП), інших статей у цих документах, пов'язаних із здійсненням прав, які є важливими для демократичних виборів, а також договори, декларації та документи з прав людини. Низка рішень міжнародних трибуналів щодо справжніх виборів і праці висококваліфікованих експертів з права висувають виборчі стандарти у гармонії з цими джерелами права, і загальноприйняті практики держав, які проводять вибори, також відображають їх.

Суть цих міжнародних виборчих стандартів можна визначити як право громадян без дискримінації брати участь в уряді та громадських справах прямо

чи опосередковано через вільно обраних представників, реалізуючи своє право голосувати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться з дотриманням принципів загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування і забезпечують вільне волевиявлення виборців. Це поєднується з правом шукати, отримувати та поширювати інформацію (свобода вираження поглядів) про характер виборчих процесів, формуючи основу для прозорості виборів.

Міжнародні виборчі стандарти створюють умови для використання будь-яких інструментів для забезпечення справжніх виборів, включаючи електронне голосування та підрахунок голосів. Оскільки нові технології голосування та підрахунку голосів докорінно змінюють спосіб проведення багатьох компонентів виборчого процесу, стандарти вимагають відповідних нових методів для захисту чесності виборів і завоювання довіри громадськості до їх використання.

Виходячи з мети та завдань нашого дисертаційного дослідження вбачаємо за доцільне звернутися до досвіду деяких зарубіжних країн у сфері конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу.

Основа для функціонування всіх державних інституцій становить нормативно-правове регулювання. У виборчому процесі, зазвичай, правова база складається з низки взаємопов'язаних законів, до яких додаються підзаконні акти. У більшості випадків нормативно-правові основи виборчої системи та виборчого процесу знаходять своє відображення у Конституції — вищому законі держави. Конституції сучасних демократичних держав, як правило, закріплюють каталог політичних прав та свобод, належна реалізація та захист яких є запорукою проведення конкурентних виборів, регламент забезпечує проведення виборчого процесу з дотриманням принципів справедливості, відповідальності та рівності, а кодекси поведінки сприяють запобіганню неетичним діям.

Виборча система насамперед є способом, в який громадяни можуть балотуватися на виборні посади, а також є методом, з допомогою якого ці посади займаються шляхом застосування процедури виборів. Кількість мандатів,

доступних у національний парламент, зазвичай відображена в Основному Законі, однак, деталізація виборчого процесу часто регламентується внутрішнім законодавством. У деяких державах Конституція також встановлює основи адміністрування виборів, такі як призначення, структура та функції національної виборчої комісії. Це надає адміністраторам виборів високий статус і допомагає забезпечити їх незалежність.

Виборчі системи можуть бути різними за своєю структурою та принципами. Наприклад, існують системи відкритого голосування, де громадяни голосують публічно, і системи таємного голосування, де голоси зберігаються конфіденційними. Це має важливе значення для забезпечення справедливості та демократичності виборчого процесу.

Крім того, виборчі системи можуть використовувати різні методи розподілу мандатів, такі як більшість голосів, пропорційне представництво або їх комбінації. Це впливає на формування парламенту та структуру політичного спектра. Важливим аспектом виборчих систем є також визначення виборчих округів та методів їхньої демаркації. Це може впливати на географічний розподіл мандатів та представництво різних регіонів у парламенті.

Контроль та нагляд за виборчим процесом, а також забезпечення дотримання виборчих прав громадян, є невід'ємною частиною виборчих систем. Для цього створюються механізми спостереження та регулювання, які допомагають забезпечити чесність та прозорість виборів.

Загалом, виборчі системи є складними механізмами, які впливають на політичну систему країни і визначають спосіб обрання представників громадян у владні органи.

У процесі розвитку ідеї конституційної юридичної відповідальності можна виділити кілька етапів, які демонструють її еволюцію і експансію:

1. Виникнення ідеї конституційної юридичної відповідальності. Це може бути результатом філософських, юридичних або політичних дебатів і обговорень, що відбуваються в суспільстві.

2. Наступний етап включає ідею конституційної юридичної відповідальності в текст конституції країни. Це може відбутися через реформу

чи під час створення нової конституції. Важливо, щоб це було офіційно закріплено в основному правовому акті країни.

3. На цьому етапі розробляються закони та нормативні акти, які конкретизують і впорядковують конституційну юридичну відповідальність. Це включає в себе визначення правопорушень, процедури розгляду справ, механізми накладення санкцій тощо.

4. Наступний етап полягає в практичній реалізації концепції конституційної юридичної відповідальності. Суди, правоохоронні органи та інші інституції починають застосовувати ці закони і судити осіб за порушення конституційних норм.

5. З часом формується судова практика і створюються юридичні прецеденти, які визначають тлумачення конституційної юридичної відповідальності. Це допомагає уточнити стандарти відповідальності та забезпечити їхню однакову застосовність.

6. Процес розвитку ідеї конституційної юридичної відповідальності постійно вдосконалюється та піддається реформам. Зміни в законодавстві та суспільних цінностях можуть призвести до модернізації цього інституту.

7. Деякі країни можуть брати участь у міжнародних угодах чи організаціях, де обговорюються питання конституційної відповідальності. Це може вплинути на розвиток їхнього законодавства в цьому контексті.

8. Громадськість та цивільне суспільство можуть грати важливу роль у розвитку ідеї конституційної юридичної відповідальності. Вони можуть вимагати змін, наголошувати на дотриманні конституційних норм та контролювати дії влади.

9. Процес розвитку ідеї конституційної юридичної відповідальності є динамічним і постійно змінюється під впливом соціальних, політичних та юридичних факторів.

10. Держави можуть вивчати та адаптувати міжнародний досвід у сфері конституційної юридичної відповідальності, використовуючи його для удосконалення власних законів і практики.

Ці етапи вказують на поступовий процес розвитку та впровадження ідеї конституційної юридичної відповідальності в юридичну систему держави, який може тривати десятиліття і вимагає постійного вдосконалення і адаптації до змін у суспільстві і правових практиках.

Існують різні підходи щодо призначення членів адміністрування виборів. Так, у деяких системах парламент сам наглядає за виборчими органами та призначає їх, хоча ці ролі можуть розглядатися як протиріччя принципам поділу влади, оскільки законодавча гілка влади виконує виконавчі функції. В інших системах дотримуються підходів, за якими орган або органи, включаючи парламент та неурядові асоціації, такі як судові або юридичні ради, пропонують призначення, а парламент і/або глава держави здійснюють призначення чи навпаки. Застосування системи стримувань і противаг у процесі призначення членів адміністрування виборів базується на ідеї політичного консенсусу.

Ця ідея передбачає, що при формуванні органів, які відповідають за проведення виборів і нагляд за ними, різні політичні сили та групи мають спільно домовитися і знайти компромісні рішення. Система стримувань і противаг в контексті адміністрування виборів означає, що різні політичні сили та інтереси мають бути представлені в органах, які здійснюють контроль за виборчим процесом. Це може включати в себе призначення представників різних політичних партій або громадських організацій до виборчих комісій або інших органів, які відповідають за підготовку та проведення виборів.

Ця система має декілька цілей. По-перше, вона сприяє більшій легітимності та довірі до виборчого процесу, оскільки різні сторони беруть участь у його організації та нагляді. По-друге, вона допомагає запобігти можливим зловживанням або впливам на вибори з боку однієї сторони. Третій аспект полягає в забезпеченні рівноваги і справедливого представництва різних інтересів у виборчих органах. Застосування системи стримувань і противаг в адмініструванні виборів сприяє демократичному процесу та робить його більш відкритим, рівним і довірчим для всіх учасників. Інші правові норми, такі як закони, які стосуються виборів, судові та кримінальні кодекси, а також статuti, що регулюють громадянські права, і положення та кодекси поведінки або етики,

що оприлюднюються виборчими органами, зазвичай включаються в законодавчу базу після консультацій/

У більшості країн законодавча база щодо порядку організації і проведення виборів перетворилася на складну комбінацію законів, інших нормативних та підзаконних правових актів та судової практики та складається з численних правових документів, які регулюють різні аспекти виборчого процесу. Деякі виборчі закони можуть бути оновлені та модернізовані, щоб врахувати зміни в суспільстві, технологічний прогрес і сучасні вимоги до виборчого процесу. Крім того, держави можуть мати різні закони, які стосуються різних рівнів влади, таких як національні, регіональні або місцеві вибори, що створює багат шарову систему правових актів, які регулюють різні аспекти виборчого процесу на різних рівнях влади. Окрім законів, до складу законодавчої бази також входять нормативні та підзаконні акти, які конкретизують і деталізують вимоги, встановлені законами. Ці акти можуть включати в себе розпорядження виборчих комісій, інструкції щодо організації голосування та обчислення результатів виборів.

Важливим елементом законодавчої бази є судова практика, яка визначає тлумачення законодавства та вирішує суперечки, пов'язані з виборчим процесом. Рішення судів можуть стати прецедентами та вплинути на майбутні виборчі процедури. Нарешті, діяльність громадських організацій та міжнародних спостерігачів також вносить важливий внесок у формування та вдосконалення законодавчої бази щодо виборчого процесу. Вони можуть рекомендувати зміни до законодавства на основі свого досвіду та спостережень.

З метою забезпечення доброчесності важливо періодично переглядати всю законодавчу базу та визначати, чи необхідні якісь зміни. Ключовою метою є усунення прогалин, конфліктів та непорозумінь між різними положеннями правової бази. Незалежно від того, чи створюється нову систему чи переглядається існуюча, виборчим адміністраторам і політикам необхідно детально розглянути всі різні закони, нормативні акти та процедури, які сприяють збереженню чесності виборів.

У французькому законодавстві норми, які визначають відповідальність за порушення виборчого законодавства, містяться прямо в виборчому законодавстві Франції, зокрема в Главі 7 Книги 1 Виборчого кодексу (ВК) [166], котрий зазнав неодноразових внесення змін та доповнень [184] [187] [188] [160]. В цій частині закону передбачається переважно кримінальна відповідальність, і найбільш поширеними видами покарань є штраф та позбавлення волі. Часто ці два види покарань застосовуються одночасно, і перелік правопорушень, за які може бути застосована ця відповідальність, є досить широким. Наприклад, згідно із статтею L86, особам, які незаконно були включені до списку виборців під фіктивним іменем або використали недостовірні біографічні дані з метою обману щодо своєї здатності голосувати, може бути застосоване покарання у вигляді позбавлення волі строком на один рік, а також штраф розміром 15 000 євро [189]. Ця відповідальність також стосується осіб, які були включені до двох або більше списків виборців. Покарання також застосовується до осіб, які підробили підпис іншої особи для участі в виборах або голосували від імені іншої особи.

Якщо особа, яка була позбавлена права голосу через обвинувальний вирок суду або оголошення себе банкрутом, все ж бере участь в голосуванні, їй загрожує покарання у вигляді позбавлення волі строком до трьох місяців і штрафом розміром 7 500 євро.

Положення Виборчого кодексу Франції також включають в себе відповідальність за порушення виборчого законодавства, пов'язаного з передвиборною агітацією. Наприклад, стаття L-89 передбачає, що здійснення передвиборної агітації в "день тиші" може призвести до штрафу розміром 3 750 євро та конфіскації агітаційних матеріалів. Кандидати повинні використовувати рекламні площі лише для інформування про свою програму, подяки виборцям або оголошення про зняття своєї кандидатури; у випадку порушення цих вимог винні особи можуть бути оштрафовані 9 000 євро.

Заборонено політичну рекламу в аудіовізуальних медіа та пресі в Франції. Відповідно до статті L52-1 Виборчого кодексу, всі кандидати мають рівний доступ до прямого ефіру, незалежно від їхніх фінансових можливостей для

проведення виборчої кампанії. Платна політична реклама на радіо і в пресі заборонена за півроку до місяця, в якому планується проведення виборів, і під час дня голосування. Порухення цих вимог може призвести до штрафу розміром 75 000 євро [186].

У випадках порушення вимог щодо фінансування передвиборчої кампанії, передбачена кримінальна відповідальність. Передбачено обмеження щодо джерел внесків, а також обмеження витрат на передвиборчу агітацію, залежно від кількості виборців у виборчому окрузі. За порушення цих вимог передбачено покарання у вигляді позбавлення волі і штрафу [185].

Зазначені норми встановлюють також додаткові обмеження громадянських і політичних прав осіб, які порушили виборчий закон, включаючи право обирати та бути обраним, здійснювати судову діяльність, виконувати різні судові функції, давати показання в суді та інші права. Термін позбавлення цих прав не може перевищувати визначений законом максимальний строк [169]. Французьке виборче законодавство містить деталізовані норми, які регулюють порушення виборчого процесу і встановлюють відповідальність за них.

У Латвії за порушення виборчого законодавства можуть застосовуватися адміністративні та кримінальні заходи відповідальності. Відповідальність за адміністративні правопорушення визначається положеннями Кодексу про адміністративні правопорушення Латвії [178]. Наприклад, статтею 166-34 передбачається адміністративна відповідальність за:

1. Порушення правил фінансування політичних організацій (партій) і об'єднань політичних організацій (партій), включаючи недотримання процедур заповнення та подання звітів про доходи та витрати під час виборів, подання неправдивої інформації у таких звітах або порушення порядку звітування про отримання внеску на підтримку політичної організації (партії). За ці порушення може бути накладено штраф в розмірі до 700 євро, а якщо порушення відбувається повторно протягом року з дати адміністративного стягнення, штраф може становити від 700 до 7000 євро.

2. Недотримання обмежень щодо фінансування політичних організацій, таке як отримання внеску на користь партії від осіб, які не мають права здійснювати такі внески, отримання внеску, який перевищує одну мінімальну місячну зарплату без перерахування на банківський рахунок відповідної політичної організації або об'єднання політичних організацій, а також здійснення запозичень. За такі порушення може бути накладено штраф в розмірі від 140 до 7000 євро, з конфіскацією суми внеску.

3. Незаконне фінансування політичних організацій і об'єднань політичних організацій, таке як перевищення розміру дозволеного внеску, здійснення внеску у натуральній або грошовій формі на користь політичної організації без його передачі чи внесення на банківський рахунок політичної організації. За такі дії може бути накладено штраф на особу, яка здійснила внесок, розміром від 30 до 700 євро.

4. Фінансування політичних організацій і об'єднань політичних організацій за рахунок пожертвувань або позик інших осіб через посередників. Такі дії можуть призвести до накладення штрафу на особу, яка здійснила внесок, розміром від 280 до 700 євро.

Ці заходи відповідальності призначені для запобігання порушенням фінансових правил політичних організацій і забезпечення прозорості та законності фінансування політичних партій та організацій в Латвії.

Адміністративна відповідальність встановлюється в Латвії за інші порушення виборчого законодавства. Наприклад, статтею 204-1 Кодексу про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність чиновників, які не надають необхідну інформацію і матеріали виборчим комісіям або не виконують їх рішень. За такі порушення може бути накладено штраф розміром до 70 євро. Статтею 204-2 передбачається адміністративна відповідальність за різні види порушень правил здійснення передвиборчої агітації. Фізичні особи, які порушують ці правила, можуть бути попереджені або ж на них може бути накладено штраф розміром до 70 євро, а на юридичних осіб - до 1200 євро. Відповідальність передбачена і за агітацію, здійснену особами, які не пов'язані з політичними організаціями та політичними партіями, а також за порушення

правил оплати передвиборчої агітації. За такі дії може бути накладено штраф розміром до 280 євро.

Також передбачена відповідальність за порушення обмежень на використання адміністративного ресурсу під час здійснення передвиборчої агітації, за яке може бути накладено штраф до 700 євро.

Щодо кримінальної відповідальності за порушення виборчого законодавства, то вона встановлюється Кримінальним кодексом Латвії, зокрема Розділом X «Злочини проти держави». Статтею 90 Кодексу передбачена кримінальна відповідальність за перешкоджання реалізації права громадян на вибір і участь у ініціюванні законодавства, національних референдумів та підтримку ініціатив громадян Європейського Союзу. За такі дії може бути накладено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до одного року або тимчасового обмеження волі, громадських робіт або штрафу. Для осіб, які свідомо перешкоджають здійсненню права на вибір та участь у національних референдумах, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років або тимчасового обмеження волі, громадських робіт або штрафу [179].

Також передбачена кримінальна відповідальність за фальсифікацію збору підписів, підробку виборчої документації та документації з національних референдумів, порушення права на таємницю волевиявлення. За ці злочини може бути застосовано покарання у вигляді позбавлення волі на строк до чотирьох років, тимчасового обмеження волі, громадських робіт або штрафу з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Один із методів включення положень щодо адміністративно-правової відповідальності за порушення виборчого законодавства у нормативно-правових актах європейських країн полягає у їх безпосередньому впровадженні в виборче законодавство, зокрема в виборчі кодекси. Прикладом цього є діяльність законодавця Польщі, де відповідні положення включені до Розділу IX Виборчого кодексу [177]. Проте більшість положень, що регулюють кримінальну відповідальність, включені до Кримінального кодексу Польщі, зокрема до Розділу XXXI «Злочини у сфері виборів і референдумів» [176].

В Розділі IX ВК Польщі значна частина положень стосується порушення правил проведення передвиборчої агітації. Наприклад, статті 494 і 495 ВК встановлюють різні обмеження, основні з яких стосуються розміщення матеріалів передвиборчої агітації. Зокрема, передбачено накладання штрафів на осіб, які проводять агітацію у приміщеннях органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування або судів, в приміщеннях інших публічних інститутів, що заважають їх нормальному функціонуванню, а також на території військових частин. Штрафи також застосовуються до тих, хто розміщує агітаційні плакати і гасла на стінах будинків, зупинках громадського транспорту, дошках оголошень, вуличних ліхтарях, енергетичних, телекомунікаційних та інших об'єктах інфраструктури без згоди власників або розпорядників майна. Також передбачено штрафи для редакторів засобів масової інформації, які здійснюють приховану політичну рекламу.

Статтею 496 ВК передбачено штрафи для осіб, які не вказують інформацію про замовника матеріалів передвиборчої агітації. Польський законодавець також передбачає адміністративну відповідальність для тих, хто порушує правила збору підписів на підтримку списків кандидатів, включаючи тиск та збір підписів у військових частинах. Згідно зі статтею 497 ВК, передбачено штрафи від 1000 до 10 000 злотих.

Статтею 498 ВК передбачено адміністративну відповідальність у вигляді штрафів за проведення передвиборчої агітації в "день тиші". Також передбачено штрафи або ув'язнення за проведення передвиборчої агітації без письмової згоди кандидата або його представника згідно зі статтею 499 ВК.

Стаття 500 ВК передбачає відповідальність фізичних осіб, організацій та служб, які оприлюднюють результати опитувань громадської думки в "день тиші", і передбачає штрафи від 500 000 до 1 000 000 злотих.

Статтею 501 ВК передбачено відповідальність за проведення передвиборчої агітації шляхом лотерей, азартних ігор або конкурсів з грошовими винагородами, які перевищують типову вартість звичайних рекламних матеріалів. Такі дії караються штрафами від 5000 до 50 000 злотих. Подібні санкції застосовуються і до випуску алкогольної продукції

безкоштовно або за цінами, що не перевищують її собівартість або виробничі витрати, згідно зі статтею 502 ВК.

Стаття 503 Виборчого кодексу Польщі регламентує відповідальність за дії, де один виборчий комітет надає фінансові пільги іншому комітету. Згідно статті 504, передбачено відповідальність за організацію публічних зібрань з метою збору коштів для передвиборчої агітації. За ці дії передбачено штраф в розмірах від 1000 до 100 000 злотих.

Стаття 504-а ВК передбачає відповідальність за розповсюдження матеріалів, які містять інформацію про перебіг голосування на виборчій дільниці, окрім як для розгляду справ у судах та прокуратурі. За це правопорушення передбачено накладення штрафу в розмірах від 1000 до 10 000 злотих. Згідно зі статтею 515 ВК, також передбачено штрафи для тих, хто здійснює витрати на проведення передвиборчої агітації в розмірах, що перевищують обмеження, встановлені польським законодавством.

Крім того, Виборчий кодекс Польщі передбачає відповідальність за недотримання вимог щодо фінансової звітності. Зокрема, стаття 505 ВК застосовує штрафи до розпорядників коштів фондів виборчих комітетів, які не здійснюють обов'язку зберігати кошти на спеціально створених банківських рахунках та не ведуть контроль за такими рахунками. Аналогічна відповідальність передбачена за невиконання обов'язку з публікації фінансових звітів на веб-сайтах або оновлення реєстрів надходжень та платежів фізичних осіб.

Стаття 506 ВК передбачає відповідальність за недопуск або перешкоджання виконанню обов'язку аудитором підготувати звіт із висновками про достовірність інформації у фінансових звітах. За це правопорушення передбачено штраф, обмеження волі або позбавлення волі на строк до 2 років.

Виборчий кодекс встановлює відповідальність за інші види порушень, такі як неподання фінансових звітів, невиконання обов'язків щодо добровільних пожертвувань надлишкових коштів фондів виборчих комітетів та інші дії, що не відповідають вимогам виборчого законодавства.

Як ми уже зазначали, окремі види порушень виборчого законодавства передбачають кримінальну відповідальність в Польщі відповідно до Розділу XXXI «Злочини проти виборів і референдумів» Карного кодексу Польщі. Цей розділ Карного кодексу містить норми, які регулюють серйозні порушення виборчого процесу і виборчої системи, і передбачають кримінальні санкції для осіб, які вчиняють такі злочини.

У статті 248 Карного кодексу Польщі вказано, що особам, які вчиняють різні порушення під час виборів та референдумів, передбачається покарання вигляді позбавлення волі на строк до 3 років. Ці порушення включають в себе складання списків кандидатів або виборців з порушенням правил, використання обману для неправильного складання документації, знищення, пошкодження, переховування, переробку або підробку виборчих документів, допущення зловживань під час голосування або підрахунку голосів, незаконну передачу та одержання виборчих бюлетенів, а також зловживання під час підготовки списків з підписами громадян.

Стаття 249 Карного кодексу Польщі передбачає покарання для осіб, які обмежують або погрожують незаконним або обманним шляхом обмежити добросовісність під час проведення зборів перед голосуванням, вільного здійснення права обирати та бути обраним, голосування або підрахунку голосів, а також підготовки виборчих документів. До них може застосовуватися покарання вигляді позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років.

Стаття 250 Карного кодексу Польщі передбачає покарання для осіб, які силою, погрозами або зловживанням впливу впливають на право голосу правомочної особи, примушують їх голосувати або припиняти голосування. За такі дії може бути накладено покарання вигляді позбавлення волі від 3 місяців до 5 років.

Стаття 250а Карного кодексу Польщі передбачає відповідальність за підкуп виборців у вигляді позбавлення волі від 3 місяців до 5 років. Відповідальність накладається і на осіб, які приймають такий підкуп. Якщо суд визначить меншу ступінь тяжкості вчинених дій, то може бути застосоване покарання вигляді штрафу, обмеження волі або позбавлення волі до 2 років.

Стаття 251 Карного кодексу Польщі передбачає відповідальність за порушення таємниці волевиявлення у вигляді штрафу, обмеження волі або позбавлення волі на строк до 2 років.

Польща приділяє велику увагу забезпеченню добросовісного та законного проведення виборів та референдумів у країні. Загальною метою положень, що стосуються виборчого процесу, є забезпечення прозорості, справедливості та демократичності цих процесів.

В Іспанії Органічний Закон про вибори [181] містить Розділ VIII «Виборчі злочини та порушення». У статті 138 зауважено, щодо правопорушень, котрі прямо не врегульовано в цій главі, застосовуватиметься Кримінальний кодекс.

Закон про вибори регламентує відповідальність за:

недотримання встановлених законодавством стандартів формування, зберігання та оприлюднення списку виборців; невиконання законодавчо встановлених правил створення виборчих комісій, а також щодо голосування, погоджень і контролю, які вони повинні проводити (стаття 139);

несанкціоновану зміну дати, часу або місця проведення будь-якого виборчого заходу, навіть підготовчого характеру (стаття 140);

недостовірне проведення підрахунку підрахунку голосів (стаття 140);

друк, виготовлення або використання виборчих бюлетенів чи конвертів з порушенням встановлених правил (стаття 140);

неоднократне голосування ((стаття 142);

проведення агітаційних дій після завершення періоду виборчої кампанії (стаття 144);

порушення правових норм щодо передвиборчих плакатів та місць, які відведені для них, а також норм щодо зборів та інших публічних актів виборчої пропаганди (стаття 144);

спонукання за допомогою винагород, подарунків або обіцянок прямо чи опосередковано голосувати або утриматися від голосування (стаття 146);

тиск на виборців шляхом насильства або залякування, щоб вони не скористалися своїм правом, не реалізували його проти власної волі або розкрили таємницю голосування (стаття 146);

безпідставне перешкоджання в'їзду, виїзду чи перебуванню виборців, кандидатів, їх представників у місцях здійснення дій виборчої процедури (стаття 146);

утримання виборців під час будь-якого виборчого заходу у відповідному приміщенні для голосування із використанням зброї чи інших інструментів (стаття 147);

наклеп у період передвиборчої кампанії (стаття 148);

фальсифікація рахунків, внесків чи витрат (стаття 149);

привласнення або перенаправлення коштів виборчих рахунків для цілей, відмінних від тих, що передбачені виборчим законом (стаття 150);

Таким чином, відповідальності за порушення виборчого законодавства у зарубіжних державах може:

1) регламентуватися у виборчому законодавстві (Франція);

2) не регламентуватись у виборчому законодавстві (до прикладу, у Швеції Закон «Про вибори» [200] не містить положень щодо конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу; у Латвії відповідальність за порушення виборчого законодавства закріплена у кримінальному та адміністративному законодавстві);

3) містити відсилочні норми як вказівку на норми кримінального, адміністративного законодавства (Іспанія);

4) містити положення щодо адміністративно-правової чи іншої (кримінальної) відповідальності безпосередньо у виборчому законі/ кодексі (Польща).

3.2. Стратегія підвищення ефективності конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу та вдосконалення національного виборчого законодавства

Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є однією з важливих складових демократичного суспільства та гарантом правового функціонування держави. В Україні, як і в багатьох інших країнах, цей

інститут грає ключову роль у забезпеченні дотримання законності та відповідності дій суб'єктів виборчого процесу конституційним нормам.

Питання щодо конституційно-правової відповідальності має довгу історію розвитку з погляду теорії конституційного права. У сфері юридичної науки існували різні наукові підходи до питань відповідальності суб'єктів публічного права. Проте конституційно-правова відповідальність є однією з найскладніших проблем у сучасній науці конституційного права.

Важливо відзначити, що радянська юридична доктрина практично до 1970-х років не визнавала існування конституційної юридичної відповідальності, адже вважалося, що забезпечення виконання норм державного права здійснюється через введення юридичної відповідальності в галузевому законодавстві. Ця позиція пояснювалася відсутністю потреби в розробці інституту конституційної юридичної відповідальності як окремого елементу конституційного права.

Радянський період розвитку конституційної юридичної відповідальності був частиною історії СРСР, що існував з 1922 по 1991 рік. На цьому етапі концепція та практика конституційної юридичної відповідальності суттєво відрізнялися від більшості інших країн, оскільки у Радянському Союзі переважала комуністична ідеологія, і правова система безперечно зазнавала її впливу. Політичний контроль над суспільством був всеосяжним, і конституційна юридична відповідальність використовувалася для репресій проти тих, хто виражав незгоду з владою.

Судова система в СРСР була підпорядкована владі і не мала незалежності. Суди використовувалися для політичних репресій та застосовували політичний тиск при вирішенні справ. Не є новиною той факт, що у Радянському Союзі не існувало вільних виборів в сучасному розумінні. Політична влада була монополізована комуністичною партією, і вибори були формальними процедурами без реального волевиявлення громадян.

У цей період існувала система колективної відповідальності, коли групи людей або колективи несли відповідальність за дії одного з їх членів. Ця система сприяла самоцензурі та контролю за громадянами.

Аналізуючи санкції, які існували в радянському державному праві, С.А.Авакьян відзначив, що у цій системі існувала державно-правова відповідальність. Він підкреслив, що ця відповідальність мала політичну спрямованість, оскільки суб'єкти відносин, на яких вона накладалася, брали участь у реалізації політичних інтересів. У той же час відповідальність також мала правовий характер, оскільки політичні відносини були закріплені у нормативно-правових актах. Отже, можна стверджувати, що існувала політико-правова відповідальність суб'єктів державного права в радянському періоді [1] [2]. Протягом радянського періоду були внесені кілька змін до конституційної системи, але вони не призводили до суттєвого покращення прав і свобод громадян. Відтак, цей етап розвитку конституційної юридичної відповідальності був визначений тоталітарним режимом та обмеженням прав і свобод громадян.

Історичний розвиток конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні розпочався на початку незалежності України, коли в конституційному полі була відсутність чіткого регулювання конституційної відповідальності суб'єктів виборчого процесу. У цей період формувалися основні інституційні та правові засади держави, і відповідно, важливою була визначення ролі та місця виборців, кандидатів та обраних посадовців у системі правової відповідальності.

У 1991 році Україна оголосила про свою незалежність від Радянського Союзу, внаслідок чого почалися процеси будівництва нового державного устрою та закладання основ правової системи. Проте, на початку незалежності, у країні не було чіткої системи конституційної відповідальності суб'єктів виборчого процесу. З того часу Україна пройшла через кілька виборчих циклів, включаючи вибори Президента, Верховної Ради та місцевих органів влади. Практика застосування конституційно-правової відповідальності поступово уточнювалася та змінювалася відповідно до вимог суспільства та політичних подій.

Сьогодні конституційно-правова відповідальність залишається важливим інструментом у побудові демократичного суспільства в Україні, сприяє зміцненню правової держави, забезпечує виконання конституційних норм та

прав громадян, і відіграє ключову роль у збереженні демократичних цінностей та інститутів у країні.

Один зі способів забезпечити відповідальність суб'єктів виборчого процесу полягає у вдосконаленні виборчого законодавства. У цьому контексті варто зазначити, що такі зміни в законодавстві можуть включати посилення санкцій за порушення виборчих норм, розширення прав і можливостей для спостереження за виборами, а також удосконалення процедур судового розгляду виборчих справ.

На жаль, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу в Україні не завжди працює належним чином, і існує ряд недоліків у цій сфері:

1. *Недостатня ефективність правосуддя.* Українська система правосуддя іноді не здатна належним чином реагувати на порушення виборчого законодавства. Рішення судів можуть бути суб'єктивними, а довготривалість судового процесу може призвести до втрати актуальності справою. Іноді судові рішення в сфері виборів можуть бути обумовлені політичними чинниками. Це може призвести до підриву довіри до судової системи.

Однією з головних причин політизованості судових рішень є вплив політичних чинників на судовий процес. Судді можуть боятися або піддаватися тиску від політичних чинників, які мають інтерес в тому, щоб рішення суду відповідало їхнім політичним цілям.

Політизованість судових рішень може призводити до незаконного обрання кандидатів, недемократичних результатів виборів та порушень засад виборчого процесу загалом. Усунення такого аспекту є важливою задачею для будь-якої демократичної системи, оскільки воно допоможе забезпечити об'єктивність та справедливість виборчого процесу та підвищити довіру громадян до влади та судової системи.

2. *Недостатня прозорість фінансування політичних кампаній,* котра є серйозним недоліком виборчого процесу в Україні. Ця проблема виникає через відсутність чітких правил щодо звітності та фінансової відкритості, а також недостатньої регуляції джерел фінансування політичних кампаній.

Наслідком недостатньої прозорості фінансування може бути корупція та недотримання принципу рівності у виборчому процесі. Для вирішення цього питання потрібно встановити строгу звітність та перевірку фінансування, обмежити джерела фінансування, зробити фінансову інформацію доступною для громадськості та мас-медіа, встановити ефективні санкції за порушення вимог щодо фінансування політичних кампаній. Ці заходи допоможуть забезпечити більшу прозорість та довіру українського суспільства до виборчого процесу та політичної системи загалом.

3. *Неефективність механізмів відповідальності.* Порушення виборчого законодавства часто залишається без належного реагування. Адміністративні санкції і штрафи можуть бути недостатньо ефективними для запобігання порушенням.

4. *Відсутність відкритого доступу до інформації.* Не завжди інформація про фінансування виборчих кампаній, рішення виборчих комісій і судові рішення є доступною громадськості, що обмежує можливість контролю за процесом.

5. *Виборчий цинізм та недовіра громадян.* Послідовні порушення та скандальні виборчі процеси можуть призвести до цинізму та втрати довіри громадян до політичної системи та виборчого процесу [28].

З усіма цими недоліками важливо визнати, що конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу є невід'ємною частиною будь-якої демократичної системи. Реформи і поліпшення в цій сфері можуть допомогти забезпечити більш справедливий і прозорий виборчий процес в Україні.

Підкреслимо, що законодавство щодо виборів часто має важливе завдання – визначення відповідальності за порушення виборчого процесу, особливо коли йдеться про колективні суб'єкти, такі як політичні партії, об'єднання чи інші групи. Ця проблема виникає через визначення поняття «вини», яке зазвичай вважається одним з основних елементів складу правопорушення. В контексті права, вина традиційно розуміється як психічне ставлення особи до своєї дії та може передбачати як умисне діяння, коли особа має намір вчинити певну дію або необережність, коли вона вчиняє дію без належної обережності. Однак,

ззначену концепцію часто важко аплікувати на колективні суб'єкти, оскільки вона базується на психологічних станах та поведінці окремої особи, яку складно застосувати до дій групи. Наприклад, у випадку політичної партії чи об'єднання, дії чи рішення можуть бути результатом колективних процесів, обговорень та консенсусу, і не обов'язково можуть відображати індивідуальне психологічне ставлення до ситуації, що ускладнює встановлення вини в їхніх діях чи рішеннях.

Відтак, при застосуванні виборчого законодавства до колективних суб'єктів, вину як поняття, що базується на особистих психологічних станах, може бути важко чітко визначити чи застосувати до цих груп. Такі особливості потребують уважного аналізу та розробки специфічних підходів у законодавстві для ефективного регулювання відповідальності колективних суб'єктів у виборчих процесах.

Зараз, у сучасному контексті, питання відповідальності за дії, які здійснюються колективно або у складі групи, є менш розробленим в юридичній та правозастосовній практиці. Однак, не можна піддавати сумніву потребу в теоретичному дослідженні цього питання, оскільки є ймовірність того, що окремі особи можуть використовувати колективні органи для своїх власних корисливих цілей.

Ситуація, коли колегіальний орган або група осіб виявляють безвідповідальність, часто може виникати в неправомірних контекстах, зокрема у випадках корупції, що, у свою чергу, може стати причиною того, що зацікавлені фізичні особи або групи осіб використовують колективні механізми для своєї особистої вигоди та досягнення корисливих рішень з допомогою колективних органів.

Звернемо увагу, що до прикладу дослідниця Павловська Н. рекомендує ухвалення законів про конституційно-правову відповідальність для кожного суб'єкта, в яких чітко визначаються поняття конституційно-правової відповідальності, підстави її настання, процедури притягнення до відповідальності та юридичні наслідки незаконних дій, враховуючи масштаб та серйозність завданих збитків [92]. На наше переконання, така пропозиція значно обтяжить національне законодавство, але у аспекті конституційно-правової

відповідальності суб'єктів виборчого процесу вважаємо за доцільне внести зміни до Виборчого Кодексу України та додати Книгу V «Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу», у якій вбачаємо важливість закріплення таких ключових моментів щодо кожного із суб'єктів виборчого процесу, визначених у статті 22 зазначеного кодифікованого нормативно-правового акту як форми, підстави настання та процедури притягнення до конституційно-правової відповідальності. Натомість Розділ XXXXII «Прикінцеві та перехідні положення» логічно варто буде перенести та розмістити після викладення основних положень Книги V.

Слід підкреслити, що підставами притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу не можуть вважатися порушення політичних, моральних та інших норм, якщо вони не врегульовані відповідними положеннями законодавства. Наразі, втрата довіри виборців не є прямою підставою для звільнення посадової особи або відсторонення кандидата від певної посади згідно з законодавством. Це означає, що цей фактор не впливає на процес притягнення до конституційно-правової відповідальності. Протилежною ситуацією є випадок, коли певні дії порушують законодавство України та призводять до втрати довіри виборців. У такому випадку ці дії можуть бути підставою для притягнення до відповідальності. Наприклад, до таких дій можуть належати зловживання наданими повноваженнями, нецільове використання бюджетних коштів або видача неконституційних нормативно-правових актів. Якщо виборча комісія порушує виборчі права громадян, вона може бути розформована, що може вважатися повноцінною підставою для конституційно-правової відповідальності. Однак, наприклад, негативна оцінка діяльності виборчої комісії головою вищої виборчої комісії не може вважатися підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності, оскільки це діяння не має негативних наслідків. Також слід звернути увагу і на конституційно-правову відповідальність без вини, яка виникає у випадку, коли вибори визнаються недійсними і внаслідок цього воля виборчого корпусу втрачає будь-яке правове значення [10]. При цьому стабільність закону є критичною для створення довіри до виборчого процесу, що, в свою чергу, є важливим для

утвердження демократії [172]. Зазначене слід враховувати під час визначення відповідних підстав у Книзі V Виборчого Кодексу України та за необхідності внести відповідні зміни у інші частини Кодексу.

Таким чином, необхідно визначити в окремому розділі або статті виборчого закону види незаконних дій та порушень, а також можливі наслідки, які ці дії можуть мати для виборчого процесу. У цьому контексті слід уникати загальних посилок на порушення закону чи конституції. Також важливо включити в виборче законодавство стандарти, які допоможуть визначити вплив цих незаконних дій чи порушень на виборчий процес. При цьому необхідно дбати про збалансованість положень у виборчому законі, кримінальному кодексі та кримінально-процесуальних кодексах, адміністративному законодавстві, щоб уникнути надмірної складності і неоднозначності у правових наслідках, пов'язаних із цими нормами [57].

Фундаментальні покращення у функціонуванні концепції конституційно-правової відповідальності для суб'єктів виборчого процесу мають бути націлені на вирішення ряду ключових питань. Сюди варто віднести гарантування засобів забезпечення демократичних форм через активну взаємодію представницьких органів із громадянськими інститутами загалом, а також окремо з громадянами; забезпечення та підтримку подальшого демократичного розвитку конституційного ладу держави, включаючи конституційно-правове оформлення концепції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу.

Удосконалення законодавчої регламентації конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу сприятиме зміцненню демократії та доброчесності виборчих процедур та є можливе шляхом:

1. *Збільшення прозорості фінансування політичних партій та кампаній.* Важливо вимагати від політичних партій та кампаній подавати докладну інформацію про джерела фінансування, включаючи внутрішні та зовнішні джерела. Публікація такої інформації повинна бути доступною громадськості і здійснюватися в режимі реального часу.

2. *Незалежного аудиту фінансів.* Важливо створити незалежний орган або комісії аудиту, який буде перевіряти фінансову діяльність політичних партій і

кампаній. Цей орган повинен бути наділений відповідними повноваженнями та мати доступ до фінансової інформації всіх суб'єктів виборчого процесу.

Усі політичні партії, кандидати і виборчі кампанії повинні бути зобов'язані подавати докладні фінансові звіти. Ці звіти мають містити інформацію про джерела фінансування, витрати та відомості про всі фінансові операції, пов'язані із виборчою діяльністю. Незалежний аудиторський орган повинен мати право вимагати від політичних партій та кампаній пояснення стосовно будь-яких сумнівних фінансових операцій чи витрат.

Орган (комісія) аудиту повинен мати право проводити часті та регулярні перевірки фінансової діяльності. Це дозволить вчасно виявляти порушення та недоречності і вживати відповідних заходів. Результати аудиту мають бути оприлюднені для загального доступу громадськості. Це забезпечить відкритість та прозорість виборчої фінансової діяльності.

Аудиторський орган повинен представляти свої висновки в органи влади, які відповідають за нагляд та регулювання виборчої фінансової діяльності. Ці органи можуть приймати рішення щодо заходів покарання чи коригування.

Слід зазначити, що незалежний аудиторський орган повинен проводити постійний моніторинг фінансових операцій під час виборчих кампаній, а не лише на етапі аудиту, що дозволить вчасно виявляти і реагувати на порушення.

Також варто наділити його правом співпрацювати з іншими органами, такими як правоохоронні органи і суди, для забезпечення ефективного накладання санкцій у випадках порушень.

Загальний принцип полягає в тому, що незалежний аудит фінансів спрямований на запобігання корупції, забезпечення чесності та прозорості виборчого процесу, а також забезпечення відповідальності за порушення.

3. *Запровадження ефективних та оптимальних санкцій.* Передбачити серйозні санкції для порушників виборчого законодавства, включаючи значні штрафи, позбавлення права брати участь у виборах, та навіть кримінальну відповідальність в разі серйозних порушень.

4. *Незалежність виборчих комісій.* Важливо гарантувати незалежність виборчих комісій від політичних тисків та впливу. Це може бути досягнуто через

процедури висунення і призначення членів комісій, а також визначення чітких правил їх функціонування.

5. *Заборону дискримінації.* Законодавство повинно включати положення, які забороняють будь-яку форму дискримінації або переслідування виборців, кандидатів чи журналістів за політичними або іншими мотивами.

6. *Виборчий моніторинг.* Запровадження системи моніторингу виборів залученням незалежних спостерігачів, які будуть відслідковувати порушення та інциденти виборчого процесу. Їх звіти мають бути публічно доступними та враховуватися при прийнятті рішень щодо результатів виборів.

7. *Заборона фейкових новин та дезінформації.* У законодавство слід включити механізми для боротьби з розповсюдженням фейкових новин і дезінформації під час виборчих кампаній.

Важливо забезпечити правильне регулювання цього питання, збалансувати свободу слова та відповідальність за поширення недостовірної інформації. Закон повинен передбачати обов'язкову фактичну перевірку інформації перед її публікацією в мас-медіа або соціальних мережах під час виборчих кампаній. Це означає, що журналісти та інші інформаційні агентства повинні перевіряти достовірність інформації перед тим, як розміщувати її для громадськості.

Закон також повинен передбачати механізми реагування на випадки розповсюдження фейкових новин і дезінформації. Це може включати в себе швидке вилучення недостовірної інформації та накладання адміністративних штрафів на порушників.

Також варто передбачити відповідальність за розповсюдження недостовірної інформації, особливо якщо ця інформація спрямована на вплив на виборців або дискредитацію кандидатів. Це може включати в себе санкції, такі як штрафи, судові позови чи інші відповідні заходи.

Вважаємо за доцільне, щоб всі фейкові новини чи дезінформація були чітко визначені як такі. Це допоможе громадянам відрізнити достовірну інформацію від недостовірної. Важливо забезпечити співпрацю з платформами соціальних мереж для виявлення та вилучення фейкових новин та дезінформації.

6. *Посилення медіа-грамотності*, що передбачає важливу роль освіти та громадської освіти. Основною метою є створення програм та ініціатив з громадської освіти, які спрямовані на збільшення рівня медіа-грамотності серед громадян. Це може включати в себе роботу з різними групами населення, такими як студенти, дорослі та інші, та розробку освітніх програм для них.

Важливий аспект медіа-грамотності – навчити людей аналізувати інформацію, яку вони споживають, та розрізняти факти від дезінформації. Програми мають надавати навички критичного мислення та перевірки джерел інформації, що включає в себе розуміння структури та джерела інформації та здатність перевіряти факти. За допомогою публічних кампаній та інформаційних матеріалів громадяни можуть бути усвідомлені щодо важливості медіа-грамотності та як вони можуть долучитися до боротьби з фейковими новинами.

Університети, школи та інші освітні установи можуть включити медіа-грамотність в свої навчальні програми. Це допоможе створити медіа-грамотне покоління. ЗМІ також можуть відігравати важливу роль у підвищенні медіа-грамотності.

Посилення медіа-грамотності має на меті зробити громадян більш усвідомленими споживачами інформації та зменшити вплив фейкових новин і дезінформації на виборчий процес.

8. *Участь громадян*. Забезпечення можливості громадян брати активну участь у виборчих процедурах через підтримку ініціатив громадян, референдуми, і публічну обговорення законів та політичних рішень.

Доцільним вбачається застосування механізмів, які дозволяють громадянам ініціювати законодавчі зміни чи реформи. Це може бути здійснено через збір підписів чи інші форми громадської підтримки для подання конкретних питань на розгляд уряду чи парламенту.

Забезпечення відкритих та доступних публічних обговорень законів, політичних рішень і програм є важливою складовою участі громадян. Громадяни повинні мати можливість висловлювати свої думки та допомагати формувати рішення через відкриті консультації та зустрічі.

Сприяння розвитку та діяльності громадянських організацій, які працюють у сфері політики і прав людини, може підвищити участь громадян. Громадянські організації можуть здійснювати моніторинг виборчих процедур, сприяти освіті громадян та координувати громадянську активність.

Участь громадян є фундаментальним принципом демократії, і забезпечення можливості громадян брати активну участь у виборчих процедурах є важливим кроком у поліпшенні демократичного управління та забезпеченні справедливих та представницьких виборів.

9. *Перегляд меж виборчих округів.* Утворення виборчих округів в Україні характеризується не тільки суб'єктивізмом і змінюваністю критеріїв, закріплених у законах, але й може бути політизованим і необ'єктивним процесом. З метою усунення політичних маніпуляцій Венеціанська комісія рекомендує, щоб межі округів переглядалися регулярно незалежними органами чи судом, а не владними чи парламентськими органами, і не напередодні виборів. Це логічне рішення, прийняте в Сполучених Штатах Америки, кожен штат самостійно вирішує, хто має право визначати межі виборчих округів такими, які можуть бути законодавчим органом штату, спеціальні комісії або незалежні комісії, до складу яких входять звичайні громадяни [159].

10. *Оскарження результатів.* Закон повинен чітко визначати процедури апеляцій та правила, які регулюють оскарження результатів виборів. Це включає в себе строки подання апеляцій, докази, які можуть бути представлені, та порядок розгляду справ. Процес апеляції повинен бути прозорим та доступним для всіх зацікавлених сторін.

Забезпечення незалежності судових органів, які вирішують суперечки стосовно результатів виборів, є важливим аспектом правового захисту. Суди повинні бути незалежними від впливу політичних чи інших факторів і мати відповідну компетенцію для вирішення справ такого роду.

Процес оскарження результатів виборів повинен бути відкритим та доступним для громадян. Рішення судових органів повинні бути публічно оприлюднені, а учасники мають право бути представленими адвокатами та брати участь у судових засіданнях.

Судові розгляди справ щодо оскарження результатів виборів повинні бути проведені з мінімальними затримками для забезпечення справедливості і легітимності виборчого процесу. Забезпечення правового захисту та оскарження результатів виборів сприяє дотриманню демократичних принципів та забезпечує довіру до виборчого процесу.

11. *Застосування методик електронного управління* –розширення можливостей системи онлайн-навчання для членів виборчих комісій, надання можливості отримання експертної підтримки у формі взаємодії "запитання-відповідь" в режимі реального часу та інші аспекти. [80, с. 33].

Україна вже частково використовує методи електронного управління в процесі навчання членів виборчих комісій. Наприклад, у приміщенні Центральної виборчої комісії було відкрито спільний Центр управління навчанням суб'єктів виборчих процесів, відомий як Тренінговий центр, спільно з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) за підтримки Бюро в справах Європи і Євразії, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та уряду Канади. Головною метою цього центру є забезпечення максимально якісної підготовки членів виборчих комісій на всіх рівнях [151].

Розробка та впровадження електронних платформ для залучення громадян до виборчого процесу може спростити і поліпшити їхню участь. Однак, вирішуючи, чи використовувати такі технології для виборів, необхідно ретельно розглянути усі можливі проблеми та збалансувати їх з очікуваними перевагами.

Оскільки рішення з цих питань суттєво вплинуть на довіру виборців до результатів виборів, оцінка має здійснюватися шляхом широких консультацій і ґрунтуватися на такому ж широкому консенсусі. Без таких інклюзивних і прозорих обговорень підозри, які часто існують у конкурентному політичному середовищі, можуть підірвати рішення про використання електронних систем голосування чи підрахунку голосів і підірвати легітимність виборчого процесу [202].

У всьому світі використовується багато різних технологій електронного голосування та підрахунку голосів. Різноманітність використовуваних

технологій ускладнює їхню класифікацію. Найпоширенішими видами технологій є:

а) Електронна система прямого запису. Системи, які часто називають електронними машинами для голосування, використовують клавіатуру, сенсорний екран, мишу, ручку чи інший електронний пристрій, щоб дозволити виборцю записати свій голос в електронному вигляді. Механізми прямого запису використовуються у невіддалених місцях під наглядом (виборчі дільниці). Система фіксує вибір виборців і зберігає електронний запис їхнього голосування в машині. Потім дані, зібрані кожним окремим блоком, передаються за допомогою електронних засобів (тобто через Інтернет, стільникову мережу чи карту пам'яті) або вручну (тобто шляхом друку результатів з кожної машини та зведення їх у таблицю), щоб зафіксувати загальну кількість поданих голосів. Для конкретних партій чи кандидатів. Системи можуть створювати або не створювати паперовий запис, щоб дозволити виборцю перевірити свій вибір при голосуванні. Цей паперовий запис, також званий перевіреним виборцем паперовим аудитом (далі – паперовий аудит), був реалізований різними способами в різних країнах.

б) Принтери електронних бюлетенів. ЕВР подібні до електронних систем прямого запису тим, що виборець використовує схожий інтерфейс для голосування. Однак, принтер не зберігає дані голосування, замість цього він роздруковує паперову квитанцію або видає жетон, що містить варіанти голосування. Потім виборець бере цю квитанцію або жетон і кладе його в скриньку для голосування, яка може бути електронною та автоматично підраховувати голоси.

в) Оптичне розпізнавання позначок. Такі лічильні машини поєднують аспекти голосування в паперових бюлетенях з електронним підрахунком. Виборець за допомогою ручки або олівця позначає свій вибір у спеціальному паперовому бюлетені. Потім бюлетень зчитується машиною, яка підраховує голоси, використовуючи позначки, зроблені виборцем.

г) Система Інтернет-голосування. У системі Інтернет-голосування виборець віддає свій голос за допомогою комп'ютера з доступом до

Інтернету. Зручність і більший доступ є двома ключовими перевагами переходу до Інтернет-голосування. З точки зору доступу, вважається, що голосування в Інтернеті надає доступ певним групам населення, які можуть мати труднощі з голосуванням на виборчих дільницях, наприклад людям з обмеженими можливостями та виборцям, які мають право голосу, які проживають за межами країни. Проте голосування в Інтернеті з неконтрольованих місць вимагає, щоб системи голосування приділяли більшу увагу автентифікації виборців, щоб уникнути видавання себе за іншу особу, а також викликає занепокоєння щодо таємниці голосування. Голосування в Інтернеті також викликає занепокоєння щодо безпеки щодо злону системи чи інших способів пошкодження даних [168].

Першим кроком у впровадженні технологій електронного голосування або підрахунку голосів є процес прийняття рішень щодо впровадження технологій. Рішення з більшою ймовірністю відповідатиме потребам виборчого середовища, якщо воно буде прийняте після відкритих і широких консультацій із зацікавленими сторонами виборчого процесу, засноване на комплексному дослідженні доступних технологій і оцінене з чітко визначеними цілями щодо впровадження технологій електронного голосування чи підрахунку голосів. Концептуально процес прийняття рішень можна розділити на три основні фази. Перше – це принципове рішення, яке складається, перш за все, з оцінки наявності проблеми з поточним процесом голосування чи підрахунку голосів (тобто оцінка потреб), а потім оцінки технічної можливості вирішення цієї проблеми за допомогою технології, очікувані вигоди та потенційні ризики, фінансова доцільність і реакція зацікавлених сторін на технологію. Якщо принципове рішення вказує на те, що технологія електронного голосування або підрахунку голосів може бути доцільною, другим етапом процесу прийняття рішення має бути проведення одного або кількох пілотних процесів технології. Нарешті, після проведення пілотів можна прийняти рішення щодо прийняття технології.²⁷ Важливим компонентом ефективного процесу прийняття рішень є залучення низки зацікавлених сторін та інтересів до діалогу щодо можливості прийняття рішень щодо електронного голосування чи підрахунку голосів [183].

Визначаючи національні стандарти, країни можуть зробити посилання на міжнародні стандарти щодо використання технологій голосування та підрахунку голосів або включити їх (наприклад, рекомендація Ради Європи щодо електронного голосування²⁸). Також варто зауважити, що стандарти щодо таких питань, як обробка даних, захист даних, електронні транзакції, зручність використання, доступність, безпека та управління проектами, є актуальними та мають бути прийняті до уваги. На початкових етапах впровадження також важливо дослідити, які стандарти можуть застосовуватися, щоб забезпечити відповідність систем. Країни також можуть забажати розробити стандарти для електронних систем голосування та підрахунку голосів, використовуючи існуючі приватні та державні установи, які розробляють технічні стандарти, або шляхом залучення експертів із таких установ до експертного комітету з цією метою [196].

Використання електронних технологій голосування та підрахунку голосів має бути визначено в законодавчій базі. Цей процес може зайняти значний проміжок часу, особливо тому, що ключові правові положення включені на законодавчому рівні (тобто в конституції та законі про вибори), а також на нормативному рівні. Поправки повинні, як мінімум, торкатися таких аспектів як: фізичні та процедурні аспекти процесу голосування або підрахунку голосів; випробування та сертифікація; механізми та проведення аудиту; статус аудиторських записів порівняно з електронними записами; механізми прозорості; безпека та збереження даних; ідентифікація виборця; і доступ до вихідного коду. Процес розробки поправок повинен включати участь зацікавлених сторін у виборчому процесі, включаючи політичні партії та громадянське суспільство [180].

Визначаючи загальні вимоги до дизайну електронної системи голосування або підрахунку голосів, виборчі органи повинні надати потенційним постачальникам інформацію про їхні загальні потреби. Дизайн системи повинен забезпечувати прозорість, підзвітність, секретність, зручність використання, доступність і безпеку [171]. Відкритий і консультативний процес проектування та закупівель електронних виборчих технологій також значно сприяє

формуванню довіри до процесу та можливого використання електронних машин для голосування [170].

Часто створюється комітет для розгляду пропозицій, отриманих постачальниками; потім комісія оцінює заявки відповідно до встановлених критеріїв і вирішує, яка пропозиція найкраще відповідає потребам виборчого органу. Критерії, які використовуватимуться для оцінки, мають бути визначені до процесу закупівлі та, в ідеалі, повідомлені в ЗМІ. Критерії оцінки можуть включати відповідність технічним специфікаціям, досвід надання подібних рішень, якість і досвід команди управління проектом, яку пропонує постачальник, доступ до вихідного коду та вартість запропонованого рішення [192].

Також слід підкреслити, що безпека електронних систем голосування та підрахунку голосів має важливе значення для забезпечення суспільної довіри та загальної чесності виборів. У той же час ці технології створюють низку проблем безпеки, включаючи фізичну безпеку обладнання, відкритість для перегляду вихідного коду, секретність даних голосування, шифрування даних, що зберігаються на машинах і передаються до центрів таблиць, і перевірка легітимності джерела даних, що передаються до центральних виборчих органів. У цьому аспекті варто зазначити, що слід завчасно виявляти потенційні виклики та загрози та вживати заходів для їх усунення [195] [198].

Доволі часто в електронному голосуванні та підрахунку голосів використовуються інструменти криптографії [197].

Одним із найскладніших викликів під час переходу на електронні технології голосування та підрахунку голосів є нарощування потенціалу на всіх рівнях для проведення виборів за допомогою нових технологій. Враховуючи складний характер електронних систем голосування та підрахунку голосів, ймовірно, буде необхідним розширене навчання постійного та короткострокового персоналу. Навіть на рівні виборчої дільниці виборчі посадові особи повинні бути достатньо обізнаними щодо обладнання, яким вони зобов'язані працювати, щоб провести базове усунення несправностей у разі виникнення проблеми в день виборів або правильно визначити проблему, щоб

можна було зв'язатися з необхідними технічними спеціалістами. Тому навчання персоналу всіх рівнів повинно бути комплексним і ефективним [193].

Безумовно, для подальшого розвитку електронного менеджменту виборчих процедур в Україні необхідно спочатку розробити ефективну стратегію. Після цього можна буде запуснути пілотні проекти в тестовому режимі, а згодом забезпечити належне фінансування для впровадження на всій території країни. Важливо усвідомлювати, що кінцева мета полягає в широкому застосуванні електронних ресурсів. Це означає не лише проведення тренінгів, конференцій та отримання експертних порад, але й перехід на новий етап – електронний документообіг, управління списками виборців, реєстрацію членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів та, нарешті, електронне голосування. Зазначені вище чинники можуть сприяти підвищенню доброчесності та чесності виборчих процедур та зміцненню демократичних цінностей.

Висновки до Розділу III

У ході аналізу праксеологічних засад конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, актуальних викликів у цій сфері, а також шляхів реформування національного виборчого законодавства дисертантка дійшла таких висновків:

1. Забезпечення конституційно-правової відповідальності є важливою складовою виборчої системи, оскільки вона визначає наслідки порушення закону та конституційних норм, інформує громадян про те, яким чином їхні представники та обранці здійснюють свої повноваження. Міжнародні стандарти в цій сфері покликані гарантувати, що виборці та учасники виборчих процесів мають можливість контролювати дії суб'єктів виборчого процесу, а також мають доступ до засобів правового захисту у разі порушень.

2. Визначено, встановлення критерію проживання як обов'язкової умови також викликає питання про забезпечення балансу між забезпеченням локального представництва та захистом загальних виборчих прав. Наприклад, для осіб, які з різних причин (наприклад, через роботу або навчання) тимчасово проживають поза межами своєї постійної реєстрації, такі обмеження можуть

створити перешкоди для участі у виборчому процесі. Важливо, щоб при встановленні умови проживання влада знаходила збалансоване рішення, яке з одного боку враховує необхідність забезпечення локального представництва та відповідальності обраних осіб перед громадою, а з іншого — не порушує загальні права громадян на участь у публічному житті своєї країни.

3. Зауважено, щодо позбавлення права голосувати та права бути обраним, то національним законодавством може бути передбачено умови, за яких громадяни можуть бути позбавлені права обирати та бути обраними, але ці умови повинні відповідати наступним критеріям: такі умови повинні бути встановлені в законі; вони повинні дотримуватись принципу пропорційності, тобто умови позбавлення громадян права бути обраними повинні бути менш суворими, ніж умови позбавлення права голосу; позбавлення права повинно бути обумовлено недієздатністю або кримінальним покаранням за серйозний злочин.

Констатовано, принцип пропорційності має вирішальне значення для оцінки прийнятності обмежень пасивного виборчого права, котре повинно бути обґрунтованим, виправданим реальною потребою захистити громадські інтереси і не має перевищувати допустимі межі, що необхідно для досягнення зазначеної мети.

4. Визначено, забезпечення конфіденційності голосування є ключовим аспектом реалізації свободи виборця і має на меті захистити виборців від потенційного тиску у випадку, якщо стане відомо про їхні виборчі переваги. Принцип таємності голосування має бути дотриманий на всіх стадіях виборчого процесу, включаючи етапи голосування та підрахунку голосів. Виборці мають право на збереження таємниці свого голосування і повинні натомість також дотримуватись цієї норми.

5. Визначено, виборчі стандарти, засновані на міжнародному публічному праві, добре розроблені в документах, виданих міжурядовими організаціями, такими як ООН; Африканський Союз; Рада Європи; включаючи її Європейську комісію за демократію через право (Венеціанську комісію); Європейський Союз; Організація американських держав (ОАД); Організація з безпеки та

співробітництва в Європі (ОБСЄ); та інші органи. Ці джерела ілюструють спільне розуміння змісту міжнародних виборчих стандартів, спираючись безпосередньо на формулювання статті 21 Загальної декларації прав людини, статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП), інших статей у цих документах, пов'язаних із здійсненням прав, які є важливими для демократичних виборів, а також договори, декларації та документи з прав людини. Низка рішень міжнародних трибуналів щодо справжніх виборів і праці висококваліфікованих експертів з права висувають виборчі стандарти у гармонії з цими джерелами права, і загальноприйняті практики держав, які проводять вибори, також відображають їх.

Зауважено, Венеціанська Комісія відіграє ключову роль як провідний центр з питань виборчого процесу в Європі, залучаючи широкий спектр експертів та накопичуючи глибокі знання в цій сфері. Вона почала свою діяльність з надання термінової допомоги, а згодом перейшла до формування стандартів, зокрема через створення Кодексу добрих практик у виборчих питаннях. Завдяки створенню цих стандартів, Комісія сприяє їх застосуванню в законодавстві та практичній реалізації через різноманітні програми підтримки. Окрім цього, Комісія також проводить аналітичну роботу, яка передбачає як практичні заходи, наприклад організацію Європейської конференції органів управління виборами, так і більш теоретичні ініціативи, як-от семінари UniDem.

6. Встановлено, суть міжнародних виборчих стандартів можна визначити як право громадян без дискримінації брати участь в уряді та громадських справах прямо чи опосередковано через вільно обраних представників, реалізуючи своє право голосувати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться з дотриманням принципів загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування і забезпечують вільне волевиявлення виборців. Зазначене поєднується з правом шукати, отримувати та поширювати інформацію (свобода вираження поглядів) про характер виборчих процесів, формуючи основу для прозорості виборів.

Міжнародні виборчі стандарти створюють умови для використання будь-яких інструментів для забезпечення справжніх виборів, включаючи електронне голосування та підрахунок голосів. Оскільки нові технології голосування та підрахунку голосів докорінно змінюють спосіб проведення багатьох компонентів виборчого процесу, стандарти вимагають відповідних нових методів для захисту чесності виборів і завоювання довіри громадськості до їх використання.

7. Наголошено, основу для функціонування всіх державних інституцій становить нормативно-правове регулювання. У виборчому процесі, зазвичай, правова база складається з низки взаємопов'язаних законів, до яких додаються підзаконні акти. У більшості випадків нормативно-правові основи виборчої системи та виборчого процесу знаходять своє відображення у Конституції — вищому законі держави. Конституції сучасних демократичних держав, як правило, закріплюють каталог політичних прав та свобод, належна реалізація та захист яких є запорукою проведення конкурентних виборів, регламент забезпечує проведення виборчого процесу з дотриманням принципів справедливості, відповідальності та рівності, а кодекси поведінки сприяють запобіганню неетичним діям.

Виборча система насамперед є способом, в який громадяни можуть балотуватися на виборні посади, а також є методом, з допомогою якого ці посади займаються шляхом застосування процедури виборів. Кількість мандатів, доступних у національній парламент, зазвичай відображена в Основному Законі, однак, деталізація виборчого процесу часто регламентується внутрішнім законодавством. У деяких державах Конституція також встановлює основи адміністрування виборів, такі як призначення, структура та функції національної виборчої комісії, що надає адміністраторам виборів високий статус і допомагає забезпечити їх незалежність.

У більшості країн законодавча база щодо порядку організації і проведення виборів перетворилася на складну комбінацію законів, інших нормативних та підзаконних правових актів та судової практики та складається

з численних правових документів, які регулюють різні аспекти виборчого процесу.

8. Існують різні підходи щодо призначення членів адміністрування виборів. Так, у деяких системах парламент сам наглядає за виборчими органами та призначає їх, хоча ці ролі можуть розглядатися як протиріччя принципам поділу влади, оскільки законодавча гілка влади виконує виконавчі функції. В інших системах дотримуються підходів, за якими орган або органи, включаючи парламент та неурядові асоціації, такі як судові або юридичні ради, пропонують призначення, а парламент і/або глава держави здійснюють призначення чи навпаки. Застосування системи стримувань і противаг у процесі призначення членів адміністрування виборів базується на ідеї політичного консенсусу. Така система має декілька цілей: 1) сприяє більшій легітимності та довірі до виборчого процесу, оскільки різні сторони беруть участь у його організації та нагляді; 2) допомагає запобігти можливим зловживанням або впливам на вибори; 3) сприяє забезпеченню рівноваги і справедливого представництва різних інтересів у виборчих органах.

З метою забезпечення доброчесності важливо періодично переглядати всю законодавчу базу та визначати, чи необхідні якісь зміни. Ключовою метою є усунення прогалин, конфліктів та непорозумінь між різними положеннями правової бази.

9. Дисертанткою розглянуто особливості нормативно-правового регулювання конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у зарубіжних країнах. Встановлено, відповідальності за порушення виборчого законодавства у зарубіжних державах може: 1) регламентуватися у виборчому законодавстві (Франція); 2) не регламентуватись у виборчому законодавстві (до прикладу, у Швеції Закон «Про вибори» не містить положень щодо конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу; у Латвії відповідальність за порушення виборчого законодавства закріплена у кримінальному та адміністративному законодавстві); 3) містити відсилочні норми як вказівку на норми кримінального, адміністративного законодавства (Іспанія); 4) містити положення щодо адміністративно-правової чи іншої

(кримінальної) відповідальності безпосередньо у виборчому законі/ кодексі (Польща).

10. Зауважено, історичний розвиток конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні розпочався на початку незалежності України, коли в конституційному полі була відсутність чіткого регулювання конституційної відповідальності суб'єктів виборчого процесу. У цей період формувалися основні інституційні та правові засади держави, і відповідно, важливою була визначення ролі та місця виборців, кандидатів та обраних посадовців у системі правової відповідальності. У 1991 році Україна оголосила про свою незалежність від Радянського Союзу, внаслідок чого почалися процеси будівництва нового державного устрою та закладання основ правової системи. Проте, на початку незалежності, у країні не було чіткої системи конституційної відповідальності суб'єктів виборчого процесу. З того часу Україна пройшла через кілька виборчих циклів, включаючи вибори Президента, Верховної Ради та місцевих органів влади. Практика застосування конституційно-правової відповідальності поступово уточнювалася та змінювалася відповідно до вимог суспільства та політичних подій.

11. Визначено, один зі способів забезпечити конституційно-правову відповідальність суб'єктів виборчого процесу полягає у вдосконаленні виборчого законодавства. Визначено, такі зміни в законодавстві можуть передбачати посилення санкцій за порушення виборчих норм, розширення прав і можливостей для спостереження за виборами, а також удосконалення процедур судового розгляду виборчих справ.

12. Констатовано, конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу в Україні не завжди працює належним чином, і існує ряд недоліків у цій сфері: 1) *недостатня ефективність правосуддя* – українська система правосуддя іноді не здатна належним чином реагувати на порушення виборчого законодавства, рішення судів можуть бути суб'єктивними, а довготривалість судового процесу може призвести до втрати актуальності справою; іноді судові рішення в сфері виборів можуть бути обумовлені політичними чинниками, що може призводити до незаконного обрання

кандидатів, недемократичних результатів виборів та порушень засад виборчого процесу загалом; 2) *недостатня прозорість фінансування політичних кампаній* – така проблема виникає через відсутність чітких правил щодо звітності та фінансової відкритості, а також недостатньої регуляції джерел фінансування політичних кампаній; для вирішення цього питання потрібно встановити строгу звітність та перевірку фінансування, обмежити джерела фінансування, зробити фінансову інформацію доступною для громадськості та мас-медіа, встановити ефективні санкції за порушення вимог щодо фінансування політичних кампаній; 3) *неефективність механізмів відповідальності* – порушення виборчого законодавства часто залишається без належного реагування; 4) *відсутність відкритого доступу до інформації* – не завжди інформація про фінансування виборчих кампаній, рішення виборчих комісій і судові рішення є доступною громадськості, що обмежує можливість контролю за процесом; 5) *виборчий цинізм та недовіра громадян* – послідовні порушення та скандальні виборчі процеси можуть призвести до виборчого цинізму та втрати довіри громадян до політичної системи та виборчого процесу.

13. Підкреслено, законодавство щодо виборів часто має важливе завдання – визначення відповідальності за порушення виборчого процесу, особливо коли йдеться про колективні суб'єкти, такі як політичні партії, об'єднання чи інші групи. Ця проблема виникає через визначення поняття «вини», яке зазвичай вважається одним з основних елементів складу правопорушення. У випадку політичної партії чи об'єднання, дії чи рішення можуть бути результатом колективних процесів, обговорень та консенсусу, і не обов'язково можуть відображати індивідуальне психологічне ставлення до ситуації, що ускладнює встановлення вини в їхніх діях чи рішеннях. Такі особливості потребують уважного аналізу та розробки специфічних підходів у законодавстві для ефективного регулювання відповідальності колективних суб'єктів у виборчих процесах.

14. Визначено в аспекті конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу за доцільне внести зміни до Виборчого Кодексу України та додати Книгу V «Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого

процесу», у якій вбачається важливість закріплення таких ключових моментів щодо кожного із суб'єктів виборчого процесу, визначених у статті 22 зазначеного кодифікованого нормативно-правового акту як форми, підстави настання та процедури притягнення до конституційно-правової відповідальності. Натомість Розділ XXXXII «Прикінцеві та перехідні положення» логічно варто буде перенести та розмістити після викладення основних положень Книги V.

15. Зауважено, підставами притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу не можуть вважатися порушення політичних, моральних та інших норм, якщо вони не врегульовані відповідними положеннями законодавства. Зазначене слід враховувати під час визначення відповідних підстав у Книзі V Виборчого Кодексу України та за необхідності внести відповідні зміни у інші частини Кодексу.

Існує потреба чітко визначити різні форми незаконних дій та їх порушень, а також оцінити потенційний вплив цих дій на виборчий процес. Важливо уникати використання неспецифічних виразів, що стосуються порушень законодавства або конституції. Виборче законодавство має включати чіткі стандарти, які дозволять краще зрозуміти вплив цих порушень на вибори. Крім того, слід забезпечити гармонізацію виборчого закону, кримінального та кримінально-процесуального кодексів, а також адміністративного законодавства, щоб уникнути занадто складних і двозначних юридичних наслідків, пов'язаних з цими нормами.

16. Встановлено, фундаментальні покращення у функціонуванні концепції конституційно-правової відповідальності для суб'єктів виборчого процесу мають бути націлені на вирішення ряду ключових питань: гарантування засобів забезпечення демократичних форм через активну взаємодію представницьких органів із громадянськими інститутами загалом, а також окремо з громадянами; забезпечення та підтримку подальшого демократичного розвитку конституційного ладу держави, включаючи конституційно-правове оформлення концепції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу.

17. В аспекті вдосконалення виборчого законодавства було звернуто увагу на можливість застосування електронних технологій голосування та підрахунку голосів. Встановлено, вирішуючи, чи використовувати такі технології для виборів, необхідно ретельно розглянути усі можливі проблеми та збалансувати їх з очікуваними перевагами.

Визначено найпоширенішими видами електронних технологій такі:

- а) *електронна система прямого запису* – використовуються у невіддалених місцях під наглядом, можуть створювати або не створювати паперовий запис, щоб дозволити виборцю перевірити свій вибір при голосуванні (так званий паперовий аудит);
- б) *принтери електронних бюлетенів* – принтер не зберігає дані голосування, замість цього він роздруковує паперову квитанцію або видає жетон, що містить варіанти голосування;
- в) *оптичне розпізнавання позначок* – такі лічильні машини поєднують аспекти голосування в паперових бюлетенях з електронним підрахунком;
- г) *система Інтернет-голосування* – виборець віддає свій голос за допомогою комп'ютера з доступом до Інтернету.

Підкреслено, для подальшого розвитку електронного менеджменту виборчих процедур в Україні необхідно спочатку розробити ефективну стратегію. Після цього можна буде запуснути пілотні проекти в тестовому режимі, а згодом забезпечити належне фінансування для впровадження на всій території країни. Важливо усвідомлювати, що кінцева мета полягає в широкому застосуванні електронних ресурсів. Зазначене передбачає не лише проведення тренінгів, конференцій та отримання експертних порад, але й перехід на новий етап – електронний документообіг, управління списками виборців, реєстрацію членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів та, нарешті, електронне голосування. Зазначені вище чинники можуть сприяти підвищенню доброчесності та чесності виборчих процедур та зміцненню демократичних цінностей.

18. Встановлено, під час включення у законодавство механізмів для боротьби з розповсюдженням фейкових новин і дезінформації під час виборчих кампаній важливо збалансувати свободу слова та відповідальність за поширення недостовірної інформації. Закон повинен передбачати обов'язкову фактичну

перевірку інформації перед її публікацією в мас-медіа або соціальних мережах під час виборчих кампаній, журналісти та інші інформаційні агентства повинні перевіряти достовірність інформації перед тим, як розмішувати її для громадськості.

19. Визначено за доцільне забезпечення можливості громадян брати активну участь у виборчих процедурах через підтримку ініціатив громадян, референдуми, публічне обговорення законів та політичних рішень. Громадяни повинні мати можливість висловлювати свої думки та допомагати формувати рішення через відкриті консультації та зустрічі.

Зауважено, сприяння розвитку та діяльності громадських організацій, які працюють у сфері політики і прав людини, може підвищити участь громадян у вдосконаленні виборчого законодавства, у тому числі у сфері конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. Крім того, громадські організації можуть здійснювати моніторинг виборчих процедур, сприяти освіті громадян та координувати громадянську активність.

20. Акцентовано на доцільності посилення медіа-грамотності, основною метою якої є створення програм та ініціатив з громадянської освіти. Важливий аспект медіа-грамотності – навчити людей аналізувати інформацію, яку вони споживають, та розрізняти факти від дезінформації. Програми мають надавати навички критичного мислення та перевірки джерел інформації, розуміння структури та джерела інформації та здатність перевіряти факти.

21. Запропоновано створити незалежний орган або комісії аудиту, який буде перевіряти фінансову діяльність політичних партій і кампаній. Усі політичні партії, кандидати і виборчі кампанії повинні бути зобов'язані подавати докладні фінансові звіти, котрі мають містити інформацію про джерела фінансування, витрати та відомості про всі фінансові операції, пов'язані із виборчою діяльністю. Незалежний аудиторський орган повинен бути наділений такими повноваженнями: вимагати від політичних партій та кампаній пояснення стосовно будь-яких сумнівних фінансових операцій чи витрат; проводити регулярні перевірки фінансової діяльності, що дозволить вчасно виявляти порушення та недоречності і вживати відповідних заходів (результати аудиту

мають бути оприлюднені для загального доступу громадськості, що забезпечить відкритість та прозорість виборчої фінансової діяльності); співпрацювати з іншими органами для забезпечення ефективного накладення санкцій у випадках порушень тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і вирішення важливого наукового завдання, що полягає у з'ясуванні основ конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу та формулюванні низки науково обґрунтованих висновків, пропозицій та відповідних рекомендацій щодо вдосконалення чинного українського законодавства у сфері виборчого права. Серед підсумкових положень, узагальнень та висновків найбільш головне дослідницьке теоретичне та практичне значення має таке.

1. Підкреслено, серед ознак юридичної відповідальності, котрі відрізняють її від інших форм відповідальності в суспільстві доцільно виділити такі аспекти: обов'язок виконання чітких правових норм і стандартів, які встановлені законодавством; можливість застосування конкретних санкцій, передбачених законом, у випадку порушення правових норм; відшкодування наслідків або компенсація збитків, завданих іншим особам або суспільству в цілому; рішення щодо встановлення юридичної відповідальності повинні бути прийняті на підставі чіткої і об'єктивної інформації та мати обґрунтовані підстави; дотримання встановлених процедур і правил при застосуванні юридичних санкцій або розгляді справи; забезпечення захисту прав і законних інтересів особи, яка притягується до відповідальності, в рамках судового процесу; рішення, пов'язані з юридичною відповідальністю, повинні бути доступними для громадськості і мати відкритий характер.

2. Зазначено, порушення виборчого законодавства – це визначена у виборчому законодавстві винна, протиправна дія або бездіяльність, яка порушує виборчі права громадян та інших суб'єктів і учасників виборчого процесу. Зауважено, існують такі види відповідальності за порушення виборчого законодавства: відповідальність, передбачена власне виборчим законодавством (конституційно-правова); кримінальна відповідальність; адміністративна відповідальність; цивільно-правова (застосовується як додаткова форма відповідальності – відшкодування матеріальної або/і моральної шкоди – у

сукупності з вище зазначеними видами); дисциплінарна відповідальність. Дисертанткою проаналізовано зазначені різновиди юридичної відповідальності відповідно до положень чинного законодавства України.

3. Визначено, *конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу* — це система правових заходів, що передбачені конституційним і виборчим законодавством держави для регулювання поведінки суб'єктів виборчого процесу, спрямованих на запобігання порушенню виборчого законодавства та встановлення санкцій у випадку таких зловживань.

Для того, щоб реалізація конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу відбувалась належним чином вбачається за доцільне забезпечити: 1) *нормативне закріплення особливого об'єкта правопорушення* — визначення кола конкретних правопорушень, які можуть виникнути під час виборчого процесу (щодо недотримання вимог закону щодо голосування, фінансової діяльності кандидатів та політичних партій, дискримінацію виборців тощо); 2) *законодавчу регламентацію суб'єктного складу*, кожен із суб'єктів має унікальні права та обов'язки в рамках виборчого процесу, і вони несуть відповідальність за власні дії; відповідальність можуть нести лише деліктоздатні суб'єкти та учасники виборчого процесу, які мають виборчо-процесуальну правоздатність та дієздатність (а загалом — виборчо-процесуальну правосуб'єктність); 4) *встановлення особливостей процедурного провадження* — власні процедури та правила для вирішення справ, пов'язаних з порушеннями під час виборчого процесу; 5) *передбачені законодавством державні санкції*, які можуть застосовуватися за порушення, яке відбулося під час виборчого процесу у вигляді дії або бездіяльності (конституційні правопорушення виборчого характеру), зокрема, штрафи, анулювання результатів виборів, виключення кандидатів зі списків та інші санкції; підставою для відповідальності є умисне або необережне порушення норм Основного закону та виборчого законодавства.

4. Встановлено, до характерних ознак конституційно-правового статусу виборчих комісій в Україні та зарубіжних країнах можна віднести наступні: колегіальність, незалежність, безсторонність, спеціальне призначення у сфері

адміністрування виборчих процедур, забезпечення та захист виборчих прав громадян. Визначено, підготовка членів виборчих комісій є ключовим елементом належного функціонування та виконання повноважень цих органів.

Зауважено, розпуск виборчої комісії як санкція за порушення, вчинені її членами в рамках організованої групи, у рамках конституційно-правової відповідальності не виключає подальшого притягнення до відповідальності окремих осіб з її складу за їхні дії, які призвели до порушення виборчих прав громадян.

5. Визначено, *принципи конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу* – керівні ідеї, вихідні начала, закріплені в Конституції та законах України, які визначають зміст та сутність конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу, особливості розвитку її нормативно-правового регулювання та специфіку застосування. Акцентовано, фундаментальними (базовими) загально-правовими принципами конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу є такі: *принцип легітимності* – це зобов'язання дотримуватися законів і конституційних норм у всіх аспектах виборчого процесу (легітимність виборів залежить від того, наскільки вони відповідають конституційним принципам); *принцип законності* – конституційно-правові санкції за порушення виборчого законодавства чітко регулюються нормативно-правовими актами, і ці норми повинні мати відповідність на рівні закону (підзаконні акти не можуть встановлювати правову відповідальність за виборчі порушення; під час розслідування конкретної справи, пов'язаної з порушенням виборчого законодавства, правозастосовчі органи повинні діяти відповідно до законодавства, яке є чинним на момент розгляду справи); *принцип доцільності* – методи впливу на правопорушника мають бути вибрані так, щоб вони служили цілям конституційно-правової відповідальності, при цьому застосування принципу доцільності не повинно слугувати виправданням для порушення принципу законності; *принцип гуманізму* – у демократичному суспільстві особа вважається найвищою цінністю, а основна мета правової системи полягає у гарантуванні її прав та свобод; міра, в якій цей принцип ефективно втілюється в правовій системі та наскільки

глибоко він усвідомлюється суспільством, визначає подальший розвиток права та загальний прогрес людства; 5. *принцип справедливості* як необхідність забезпечення однакових та справедливих умов для всіх учасників виборів – зазначена засада виконує регулятивну роль, котра полягає у впливі на формування законної поведінки та моральності суб'єктів виборчого процесу в зазначеному аспекті; *принцип невідворотності* підкреслює, що особа не може уникнути наслідків, передбачених законом у разі порушення конституційно-правового законодавства (зазначений принцип забезпечує ефективність діяльності правоохоронних органів, підтримує правопорядок і законність у суспільстві, а також сприяє стабільності правових відносин, що служить інтересам громадськості); *неприпустимість подвійного покарання за одне й те саме правопорушення* – особа не може бути повторно притягнута до відповідальності за те саме правопорушення, за яке вже було винесено рішення уповноваженим органом чи службовою особою (це правило не застосовується у випадках, коли одне порушення може призвести до відповідальності за різні діяння).

6. Підкреслено, функції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу можна характеризувати наступним чином: а) є складним та системним явищем, і мають свої специфічні способи та форми реалізації, які стосуються певних функцій на конкретних етапах їх застосування; б) мають конкретну ціль та призначення, оскільки вони визначають напрямок і характер впливу і обумовлені закономірностями суспільного розвитку і вдосконалення суспільних відносин; в) форми реалізації цих функцій визначаються природою конституційно-правового статусу суб'єктів виборчого процесу. Встановлено, під *функціями конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу* слід розуміти основні напрямки впливу цього механізму на діяльність суб'єктів виборчого процесу, їхню поведінку та правосвідомість. Функції визначають суть та соціальне призначення конституційно-правової відповідальності і сприяють досягненню її цілей. До них належать: регулятивна, превентивна (попереджувальна), підтримувальна функція, каральна (штрафна),

інформаційна, відновлювальна (захисна), виховна, мобілізаційна (функція мотивації громадянської активності) та комунікативна функції.

7. Визначено, виборчі стандарти, засновані на міжнародному публічному праві, добре розроблені в документах, виданих міжурядовими організаціями, такими як ООН; Африканський Союз; Рада Європи; включаючи її Європейську комісію за демократію через право (Венеціанську комісію); Європейський Союз; Організація американських держав (ОАД); Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ); та інші органи. Ці джерела ілюструють спільне розуміння змісту міжнародних виборчих стандартів, спираючись безпосередньо на формулювання статті 21 Загальної декларації прав людини, статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП), інших статей у цих документах, пов'язаних із здійсненням прав, які є важливими для демократичних виборів, а також договори, декларації та документи з прав людини. Низка рішень міжнародних трибуналів щодо справжніх виборів і праці висококваліфікованих експертів з права висувають виборчі стандарти у гармонії з цими джерелами права, і загальноприйняті практики держав, які проводять вибори, також відображають їх.

8. Встановлено, існують різні підходи щодо призначення членів адміністрування виборів відповідно до положень законодавства зарубіжних країн. Так, у деяких системах парламент сам наглядає за виборчими органами та призначає їх, хоча ці ролі можуть розглядатися як протиріччя принципам поділу влади, оскільки законодавча гілка влади виконує виконавчі функції. В інших системах дотримуються підходів, за якими орган або органи, включаючи парламент та неурядові асоціації, такі як судові або юридичні ради, пропонують призначення, а парламент і/або глава держави здійснюють призначення чи навпаки. Застосування системи стримувань і противаг у процесі призначення членів адміністрування виборів базується на ідеї політичного консенсусу. Така система має декілька цілей: 1) сприяє більшій легітимності та довірі до виборчого процесу, оскільки різні сторони беруть участь у його організації та нагляді; 2) допомагає запобігти можливим зловживанням або впливам на вибори;

3) сприяє забезпеченню рівноваги і справедливого представництва різних інтересів у виборчих органах.

Дисертанткою розглянуто особливості нормативно-правового регулювання конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу у зарубіжних країнах. Встановлено, відповідальності за порушення виборчого законодавства у зарубіжних державах може: 1) регламентуватися у виборчому законодавстві (Франція); 2) не регламентуватись у виборчому законодавстві (до прикладу, у Швеції Закон «Про вибори» не містить положень щодо конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу; у Латвії відповідальність за порушення виборчого законодавства закріплена у кримінальному та адміністративному законодавстві); 3) містити відсилочні норми як вказівку на норми кримінального, адміністративного законодавства (Іспанія); 4) містити положення щодо адміністративно-правової чи іншої (кримінальної) відповідальності безпосередньо у виборчому законі/ кодексі (Польща).

9. Визначено в аспекті конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу за доцільне внести зміни до Виборчого Кодексу України та додати Книгу V «Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу», у якій вбачається важливість закріплення таких ключових моментів щодо кожного із суб'єктів виборчого процесу, визначених у статті 22 зазначеного кодифікованого нормативно-правового акту як форми, підстави настання та процедури притягнення до конституційно-правової відповідальності. Натомість Розділ XXXXII «Прикінцеві та перехідні положення» логічно варто буде перенести та розмістити після викладення основних положень Книги V.

Зауважено, підставами притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу не можуть вважатися порушення політичних, моральних та інших норм, якщо вони не врегульовані відповідними положеннями законодавства. Зазначене слід враховувати під час визначення відповідних підстав у Книзі V Виборчого Кодексу України та за необхідності внести відповідні зміни у інші частини Кодексу.

Аргументовано, існує потреба чітко визначити різні форми незаконних дій та їх порушень, а також оцінити потенційний вплив цих дій на виборчий процес. Крім того, слід забезпечити гармонізацію виборчого закону, кримінального та кримінально-процесуального кодексів, а також адміністративного законодавства, щоб уникнути занадто складних і двозначних юридичних наслідків, пов'язаних з цими нормами.

В аспекті вдосконалення виборчого законодавства в цілому було звернуто увагу на можливість застосування електронних технологій голосування та підрахунку голосів. Встановлено, вирішуючи, чи використовувати такі технології для виборів, необхідно ретельно розглянути усі можливі проблеми та збалансувати їх з очікуваними перевагами.

Встановлено, фундаментальні покращення у функціонуванні концепції конституційно-правової відповідальності для суб'єктів виборчого процесу мають бути націлені на вирішення ряду ключових питань: гарантування засобів забезпечення демократичних форм через активну взаємодію представницьких органів із громадянськими інститутами загалом, а також окремо з громадянами; забезпечення та підтримку подальшого демократичного розвитку конституційного ладу держави, включаючи конституційно-правове оформлення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авакьян С.А. Государственно-правовая ответственность. *Советское государство и право*. 1975. № 10. С. 16–24.
2. Авакьян С.А. Санкции в советском государственном праве. *Советское государство и право*. 1973. № 11. С. 35.
3. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 54–57.
4. Андрусів У. Зміст принципу законності в прецедентній практиці ЄСПЛ. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No 2. С. 18-24.
5. Антонечко В.О., Баймуратов М.О., Батанов О.В. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Монографія. К.: Атіка, 2007. 864 с.
6. Бабаніна В.В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі закону України «про внесення змін до кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1(4). С. 309-319.
7. Бабич І.Г. Принцип добросовісності в римському та у сучасному зобов'язальному праві України. *Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів: Сб. наук. статей*. К. 2004. С. 663 – 670.
8. Бабич І.Г. Принцип справедливості у римському праві та у сучасному зобов'язальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. Вип. 23. Одеса: Юрид. л-ра, 2004. С. 164 – 167.
9. Бабич І.Г. Принцип справедливості, принцип права чи принцип законодавства. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. Вип. 25. Одеса: Юрид. л-ра, 2006. С. 244 – 248.
10. Байрачна Л., Могильна А. Конституційно-правова відповідальність фізичних осіб в Україні. *Juris Europensis Scientia*. №5. 2022. С. 9-14.

11. Батанова Н.М. Конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2009. №2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25073/11-Batanova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 18.07.2023).
12. Батанова Н.М. Конституційно-правова відповідальність: концептуальні проблеми теорії. *Юридичний вісник*. 2010. №2. С. 24 – 29.
13. Білодід І.К. Словник української мови. Т.1. Київ: Наукова думка. 1970. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001576> (дата звернення: 11.05.2023).
14. Болсунова О.М. Інтегративні засади принципів юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 35-39.
15. Болсунова О.М. Сутнісні засади принципів юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 48-52.
16. Бондаренко Б., Задоя К., Калмиков Д., Кириченко Ю., Хавронюк М., Шехавцов Р. Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів. Київ : «АК-Group», 2019. 122 с.
17. Бородін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації. *Право України*. 2001. № 12. С. 18-22.
18. Бошицький Ю.Л. Мала енциклопедія конституційного права. К. : Кондор – Видавництво. 2012. 462 с.
19. Букач В. Зміст конституційних прав і свобод громадян. *Право України*. 2001. № 9. С. 28-31.
20. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
21. Виборчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 7. № 8. № 9. Ст. 48.
22. Висновок Венеціанської комісії «Про конституційну ситуацію в Україні» (CDL-AD(2010)044).
23. Висновок Венеціанської комісії CDL-AD(2003)19 щодо трьох законопроектів про зміни до Конституції.

24. Висновок Венеціанської комісії щодо «Закону про вибори народних депутатів України», внесеного народними депутатами Лавриновичем та Портновим. CDL-AD 2009.

25. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16 грудня 2019 року № 8-в/2019.

26. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України) (реєстр. № 1027) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 24 грудня 2019 року № 9-в/2019.

27. Вишневська М.М. Громадяни як суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі. *Innovations and prospects in modern science: The 10th International scientific and practical conference (September 25-27, 2023)*. SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2023. С. 302-304.

28. Вишневська М.М. Деякі аспекти конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні. *Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С. 34-38.

29. Вишневська М.М. До питання про ключові функції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Правові механізми притягнення Україною, світовою спільнотою до відповідальності воєнних злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27*

жовтня 2023 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. С.14-23.

30. Вишнеvsька М.М. До питання про практику застосування конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні. *European scientific congress: The 9th International scientific and practical conference (October 2-4, 2023)*. Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С.359-364.

31. Вишнеvsька М.М. До питання про розмежування правової категорії «конституційно-правова відповідальність» та суміжних понять. *Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2022. С. 46-50.

32. Вишнеvsька М.М. Етимологія поняття «конституційно-правова відповідальність»: ключові засади. *Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С.47-50.

33. Вишнеvsька М.М. Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу: загальні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. 2024. Д.М. 08.04.24.

34. Вишнеvsька М.М. Конституційно-правовий статус офіційних спостерігачів у виборчих процедурах. *Правова охорона культурних та матеріальних цінностей під час війни: міжнародна практика, реалії російсько-української війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 29 вересня 2023 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023. (подано до друку).

35. Вишнеvsька М.М. Особливості конституційно-правового статусу виборчих комісій за виборчим законодавством України: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. Бисаги Ю.М., Белова Д.М., Берч В.В., Дешко Л.М., Заборовського В.В. та Продан В.І. Ужгород: Видавничий дім «РІК-У», 2023. С.44-53. ISBN 978-80-974150-2-2 .

36. Вишнеvsька М.М. Поняття та класифікація принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. 2023. Вип. 80. Ч.1. С.107-112.

37. Вишнеvsька М.М. Правова категорія «учасники виборчого процесу»: доцільність застосування. *Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 57-60.

38. Вишнеvsька М.М. Фундаментальні цінності та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. №5. С.109-112.

39. Голікова К.О. Дисципліна та законність у державному управлінні : поняття та способи їх забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 110-113.

40. Голін В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (82). 2015. С. 107-116.

41. Головченко В.В. Юридична термінологія : довідник. Київ : Інтер, 1998. 224 с.

42. Грек Т.Б. Правова природа юридичної відповідальності: поняття, принципи та види. *Адвокат*. 2010. № 10 (121). С. 41-45.

43. Гришина Н.В. Соціально-правовий аспект адміністративної відповідальності : дис. ... канд. наук : 12.00.07. Харків. 2007. 193 с.

44. Демиденко І. Теоретико-правове розуміння конституційно-правової відповідальності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. №6. С. 354–362.

45. Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ від 29 червня 1990 року.

46. Домбровська О. В. Поняття та особливості конституційно-правової відповідальності. *Університетські наукові записки*. 2008. №4 (28) С. 79–83.
47. Європейська конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій ETS № 124 від 24.04.1986 р.
48. Загальний коментар Комітету ООН з прав людини до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, затверджений на 57-му засіданні Комітету ООН з прав людини 12 липня 1996 року.
49. Загальний коментар Комітету ООН з прав людини до статті 31 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, затверджений на 2187-му засіданні Комітету ООН з прав людини 29 березня 2004 року.
50. Загальні положення щодо оскарження порушення виборчих прав. 2020. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/oskarzhennya-porushen-vybory/> (дата звернення: 24.12.2022).
51. Загальні принципи та мінімальні стандарти консультацій Комісії з зацікавленими сторонами COM(2002) 704 від 11.12.2002 р.
52. Загоруй І.С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 66-82.
53. Задніпряна М. Ю. Впровадження принципів юридичної відповідальності Європейського Союзу в законодавстві України. *Центр наукових публікацій (збірник наукових публікацій)*. 2014. С. 51-54.
54. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. Київ : Юрінком Інтер. 2008. 688 с.
55. Іваненко О.В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2007.
56. Керівні принципи щодо підтримки Європейським Союзом громадянського суспільства у державах, що входять до зони розширення ЄС, на період з 2014 по 2020 роки.
57. Керівні роз'яснення ОБСЄ/БДПЛ щодо врегулювання виборчих спорів у країнах ОБСЄ. 2000.

58. Керівні роз'яснення щодо фінансування політичних партій, затверджені Європейською комісією за демократію через право (Венеціанською комісією) на її 46-му пленарному засіданні (Венеція, 9-10 березня 2001 року).

59. Коваленко Р.О. Конституційно-правова відповідальність у виборчому процесі. Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. наук.-практ. конф. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21070/Коваленко%20Р.%20О.%20Конституційно-правова%20відповідальність%20у%20виборчому%20процесі.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 13.12.2022).

60. Ковальчук В. Легітимність влади як правовий феномен та її прояви в умовах демократичної трансформації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. №4 (28). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/legitimnist-vladi-yak-pravoviy-fenomen-ta-yiyi-proyavi-v-umovah-demokratichnoyi-transformatsiyi> (дата звернення: 22.10.2023).

61. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446.

62. Кодекс належної практики у виборчих справах (Керівні роз'яснення та Пояснювальний Звіт), схвалений Європейською комісією за демократію через право (Венеціанською комісією) на її 52-му пленарному засіданні (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року).

63. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР).* 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.

64. Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

65. Колосова Н.М. Конституционная ответственность - самостоятельный вид юридической ответственности. *Государство и право.* 1997. № 2. С. 90.

66. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, схвалена Резолюцією 58/4 Генеральної Асамблеї ООН від 31 жовтня 2003 року та ратифікована Законом України № 251-V від 18 жовтня 2006 року.

67. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, котра була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в грудні 1979 р.
68. Конституційно-правова відповідальність: практичні аспекти. URL: <http://surl.li/csrkd> (дата звернення: 18.06.2022).
69. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
70. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права. К, 1997. 320 с.
71. Копейчиков В.В. Правознавство : підручник. 7-ме вид., стер. К. : Юрінком Інтер, 2003. 736 с. .
72. Корж В. Справедливість – поняття організаційне. *Віче*. 2007. № 9/10. С.15-19.
73. Коротун О.М. Роль принципів адміністративного судочинства у захисті прав іноземців та осіб без громадянства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 3. 2022. с. 170-174.
74. Костенко О.М. Конституція і ідеологія: проблема співвідношення. Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики: 36. наук. статей. К.: Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького НАН України. 2006. С. 87-93.
75. Костицький М. В. Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві. Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В. В. Копейчикова): Матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ. 2009. С. 13 — 15.
76. Котюк В.О. Основи держава і права: навч. посіб. 3-є вид., доп. і перероб. К. : Атіка, 2001. 432с.
77. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
78. Куля Ч. Прицип гуманізму та проблеми його реалізації. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2006. № 1. С. 74 — 83.
79. Кучинська О.А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України. *Часопис Національного університету «Острозька*

академія».   *Серія*   *Право*   (2011):   URL:
<https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11koaksu.pdf> (дата звернення: 25.07.2023).

80. Лінник Н. Можливість модернізації виборчого процесу через електронні механізми. Вісник Центральної виборчої комісії. № 1(31). 2015. С. 32-33.

81. Лубенська Л.Л., Ковальчук В.М. Актуальні питання визначення поняття конституційно-правової відповідальності. Право і суспільство. 2010. №5. С. 64 – 67.

82. Лук'янець Д. Типологія юридичної відповідальності. Юридична Україна. 2004. №3. С. 5.

83. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. літ. 2013. 269 с.

84. Мамка Г.М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Національний університет внутрішніх справ. Ірпінь, 2019. 42 с.

85. Матіос А. Генезис адміністративно-правового статусу посадової особи. *Право України*. 2006. №1. С. 33–37.

86. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, схвалений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2200А(XXI) від 16 грудня 1966 року та ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року.

87. Міщенко С. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 56–59.

88. Наливайко Л. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій конституційної відповідальності. *Право України*. 1999. №10. С. 45–50.

89. Недбайло П.Э. О юридических гарантиях применения норм. *Правоведение*. 1971. №3. С. 30–37.

90. Оніщенко Н. М. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія. К. : Видавництво «Юридична думка». 2009. 216 с.
91. Оніщенко Н.М., Зайчук О.В. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні. К.: Юридична думка. 2007. 424 с.
92. Павловська Н.В. До питання розвитку інституту конституційно-правової відповідальності в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. №2 (3,4). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=-FILA=&2_S21STR=Unzap_2010_2_5 (дата звернення: 2.08.2023).
93. Павшук К.О. Проблемні аспекти територіальної організації виборів та утворення виборчих комісій в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 3.79. 2017. С. 183-192.
94. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків: Право. 2014. 368 с.
95. Плахотный А.Ф. Проблемы социальной ответственности. К. : Вид-во "Вища школа". 1981. С. 11-14.
96. Погорілко В.Ф. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження. К. : Вид-во «Юридична думка», 2013. 436 с.
97. Погорілко В.Ф. Органи державної влади в Україні : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. 2002. 592 с.
98. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс. Т.1 К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка». 2006. 544 с.
99. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. К. : Наукова думка; Прецедент. 2006. 344 с.
100. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційно-правова відповідальність. *Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. 2002. Випуск 13.

101. Погорілко В.Ф., Федоренко Л.В. Юридична відповідальність за порушення конституційного законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2001. № 1. С. 30–38.

102. Про державний реєстр виборців: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 20. Ст. 282.

103. Про запобігання корупції: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056.

104. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 65. Ст. 221.

105. Про затвердження Регламенту Центральної виборчої комісії: Постанова Центральної виборчої комісії від 30 червня 2023 року № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0038359-23#n144> (дата звернення: 9.10.2023).

106. Про об'єднання громадян: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12#Text> (втратив чинність) (дата звернення: 9.10.2023).

107. Про політичні партії: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 23. Ст.118.

108. Про Центральну виборчу комісію: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 36. Ст. 448.

109. Простір громадянського суспільства: створення та підтримка безпечних і сприятливих умов на законодавчому рівні та на практиці : Резолюція з прав ООН з прав людини від 23.09.2013.

110. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: Навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.

111. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 176 с. .

112. Радбрух Г. Философия права. М. 2004. 240 с.

113. Радченко Є.В. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування. К. : Факт. 2003. 258 с.

114. Рамкова конвенція про захист прав меншин. 1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення: 7.11.2023).

115. Резолюції 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні».

116. Резолюція 1549 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні».

117. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» 2000 року.

118. Рекомендація Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок №30 «Роль жінок у попередженні конфліктів, жінки під час конфліктних та постконфліктних ситуаціях».

119. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів. 2006. 217 с.

120. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України „Про вибори народних депутатів України“, пункту 3 розділу II „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про вибори народних депутатів України“ щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі“ (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017.

121. Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу).

122. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI “Заключні положення” Закону України “Про політичні партії в Україні” (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007.

123. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства юстиції України про офіційне тлумачення положень частини шостої статті 11 Закону України “Про політичні партії в Україні” (справа про утворення та реєстрацію партійних організацій) від 16 жовтня 2007 року № 9-рп/2007.

124. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про вибори народних депутатів України" (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998.

125. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону Республіки Крим "Про об'єднання громадян" (справа про об'єднання громадян в Автономній Республіці Крим) від 3 березня 1998 року № 2-рп/1998.

126. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України „Про вибори Президента України“, „Про Державний реєстр виборців“, „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України“ та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009.

127. Сахань Е.Н. Политическая ответственность как фактор предотвращения деструктивности власти в современных условиях развития украинского общества. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. №3 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-otvetstvennost-kak-faktor-predotvrascheniya-destruktivnosti-vlasti-v-sovremennyh-usloviyah-razvitiya-ukrainskogo> (дата звернення: 22.10.2023).

128. Сахань Е.Н., Крайникова Е.В. Политическая ответственность власти как фактор формирования правовой культуры в Украине. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2013. №5 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-otvetstvennost-vlasti-kak-faktor-formirovaniya-pravovoy-kultury-v-ukraine> (дата звернення: 22.10.2023).
129. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта ; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
130. Сковорода Г.С. Повна академічна збірка творів. Харків: Майдан. 2016. 1398 с.
131. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів : у 2 т. Ін-т філософії. Київ : Наук. думка. 1973.
132. Сковорода Г.С. Твори у двох томах. Том 1. Київ: АТ «Обереги», 1994. 527 с.
133. Скрипнюк О.В. Конституція України та розвиток теорії та практики конституційно-правової відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2009. №6 (92). С. 41–48.
134. Скрипнюк О.В., Теплюк М.О., Ющик О.І. Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні (проблеми якості, рекомендації щодо вдосконалення в контексті європейської практики): Монографія. К.: Атіка-Н. 2010. 92 с.
135. Слинько Д.В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* Вип. 20. 2015. С. 21–24.
136. Стефанчук Р.О. Актуальні питання законотворення в сучасних умовах. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2015. Вип. 1. С. 200-206.
137. Ставнійчук М.І. Вибірчі комісії як орган управління виборчим процесом. *Вісник Центральної виборчої комісії.* 2006. № 1(13). С. 14–17.

138. Старобор О.В. Принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 22-25.
139. Стецюк Н. Конституційно-правова відповідальність в Україні: поняття, особливості, суб'єкти. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: матер. XI регіональної науково-практичної конференції*. 2005. С. 145–146.
140. Стрельников А.В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рекламу: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004. 198 с. .
141. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 102-109.
142. Стретович В. Забезпечення відкритості органів державної влади та місцевого самоврядування. *Аспекти самоврядування*. 2005. № 2. С. 13–17.
143. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. Т. 4. Київ: Радянська Школа. 1977. 638 с.
144. Тарахонич Т.І. Види юридичної відповідальності: теоретико-методологічні підходи : монографія. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах. К. : Юридична думка, 2009.
145. Тимофєєв С.П. Загальні засади забезпечення відкритості та прозорості органів публічної влади. Публічна адміністрація та регіональний розвиток. С. 251–278. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/242/201> (дата звернення: 19.06.2023).
146. Тимошенко І.В. Виборчі комісії як суб'єкти реалізації правозахисної функції. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2013. № 3(27). С. 40-43.
147. Тимошенко І.В. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ 2010. 24 с.

148. Ткаченко Ю.В. Форми (види) конституційно-правової відповідальності. *Форум права*. 2013. №2. С. 549–555.
149. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики. Х. : Факт, 2000. 608 с.
150. Топузов В.І. Конституційно-правова відповідальність органів місцевого самоврядування. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право*. 2013. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsiyno-pravova-vidpovidalnist-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya> (дата звернення: 22.10.2023).
151. У ЦВК відкрили Центр управління навчанням учасників виборчих процесів URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2015226-u-cvk-vidkrili-centr-upravlinnanavcannam-ucasnikiv-viborcih-procesiv.html> (дата звернення: 19.06.2023).
152. Фрицький О.Ф. Конституційне право України. К. :Юрінком Інтер. 2002. 536 с.
153. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі від 5.07.2002 р.
154. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків: Право. 2009. 584 с.
155. Червяцова А.О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Національний університет внутрішніх справ. Х., 2004. С. 3.
156. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм : монографія. К. : Юридична фірма "Салком" ; Юрінком Інтер, 2005. URL: http://aspirant.at.ua/Books/shapoval_suchasnij_konstitucionalizm_2005.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
157. Шемшученко Ю.С. Проблеми теорії конституційного права України. К. : Парламентське видавництво. 2013. 616 с.
158. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: В 6 т. К.: Українська енциклопедія. 1999. Т. 2. 768 с.

159. 7 Things to Know About Redistricting (Brennan Center for justice at New York University School of Law) URL: <http://www.brennancenter.org/analysis/7-things-know-about-redistricting-july-2017> (date of application: 16.08.2023).
160. Abrogé par Loi n°93-2 du 4 janvier 1993 - art. 102 (V).
161. CDL(1991)031 OSCE Seminar of Experts on Democratic Institutions (Oslo, 4- 15 November 1991) – Contribution by the European Commission for Democracy through Law.
162. CDL(1999)051 The 1998 Parliamentary Electoral Law of Ukraine: Evaluative Considerations from a Comparative Perspective (F. Grotz).
163. CDL-INF(2000)004-e Electoral law and national minorities. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)004-e) (date of application: 16.08.2023).
164. CDL-INF(2000)017 Law on Parliamentary Elections of the Republic of Azerbaijan: Comments adopted by the Venice Commission at its 44th plenary meeting (13-14 October 2000).
165. CDL-MIN(1998)001rev Summary Report on Participation of Members of Minorities in Public Life.
166. Code électoral. France. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070239/ (date of application: 16.08.2023).
167. Comments on the yegorian and the sahakian draft electoral laws of Armenia URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1998\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1998)010-e) (date of application: 16.08.2023).
168. Common Electronic Voting and Counting Technologies URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/common-electronic-voting-and-counting-technologies> (date of application: 16.08.2023).
169. Création LOI n°2016-1048 du 1er août 2016 - art. 9.
170. Design and Procurement of E-voting Machines in Brazil. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/examples/design-and-procurement-brazil> (date of application: 22.08.2023).

171. Design Requirements. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/design-requirements> (date of application: 22.08.2023).
172. Draft electoral code of the Republic of Belarus. CDL (99) 67. 16 p. .
173. Emerging Electronic Voting Standards. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/emerging-electronic-voting-standards> (date of application: 22.08.2023).
174. European Commission of Human Rights. No. 23450/94, dec. 15.9.97.
175. European Court of Human Rights, No. 31981/95, dec. 7.9.99, Hilbe v. Liechtenstein .
176. Kodeks Karny. 1997. URL: <https://arslege.pl/kodeks-karny/k1/s177/> (date of application: 24.09.2023).
177. Kodeks Wyborczy. 2015. URL: <https://pkw.gov.pl/prawo-wyborcze/kodeks-wyborczy>(date of application: 24.09.2023).
178. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. URL: <https://likumi.lv/ta/id/89648-latvijas-administrativo-parkapumu-kodekss> .
179. Latvijas kriminālkodekss. 1991. URL: <https://likumi.lv/ta/id/318953-latvijas-kriminalkodekss>(date of application: 24.09.2023).
180. Legal and Procedural Framework. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/legal-and-procedural-framework> (date of application: 24.09.2023).
181. Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-11672> (date of application: 24.09.2023).
182. List of seminars and coordination meetings. Venice Commission. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=03_Campus_UniDem_List&lang=EN (date of application: 24.09.2023).
183. Making a Decision on E-voting or E-counting. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/making-a-decision-on-e-voting-or-e-counting> (date of application: 24.09.2023).
184. Modifié par LOI n°2016-508 du 25 avril 2016 - art. 4 URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070239/LEGISCTA000006148461/#LEGISCTA000006148461 (date of application: 24.09.2023).
185. Modifié par LOI n°2017-1339 du 15 septembre 2017 - art. 26 (V).

186. Modifié par LOI n°2018-1202 du 22 décembre 2018 - art. 1.
187. Modifié par LOI n°2019-1269 du 2 décembre 2019 - art. 11 .
188. Modifié par Loi n°88-1262 du 30 décembre 1988 - art. 17 () JORF 4 janvier 1989.
189. Modifié par Ordonnance n°2000-916 du 19 septembre 2000 - art. 1 (V) JORF 22 septembre 2000 en vigueur le 1er janvier 2002. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070239/LEGISCTA000006148461/#LEGISCTA000006148461 (date of application: 24.09.2023).
190. New Trends in Electoral Law in a Pan-European Context, Science and Technique of Democracy No. 25, Strasbourg: Council of Europe 1999.
191. Pierre Garrone. The constitutional principles of electoral law (seminar at the Council of Europe). P. 11-34.
192. Procurement, Production and Delivery. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/procurement-production-and-delivery> (date of application: 28.09.2023).
193. Recruitment and Training of Personnel. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/recruitment-and-training-of-personnel> (date of application: 28.09.2023).
194. Reports of judgments and decisions 1997-IV.
195. Security Mechanisms. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/security-mechanisms> (date of application: 28.09.2023).
196. Standards for Implementation. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/standards-for-implementation> (date of application: 28.09.2023).
197. The Important Uses of Cryptography in Electronic Voting and Counting. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/examples/cryptography-in-e-voting> (date of application: 28.09.2023).
198. The NGO Campaign on the Security of E-voting Machines in the Netherlands. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/examples/ngo-campaign-security-netherlands> (date of application: 28.09.2023).
199. The protection of minorities», Science and Technique of Democracy No. 9, Strasbourg: Council of Europe, 1994, pp. 10ff.

200. Vallag (2005:837). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/vallag-2005837_sfs-2005-837/#K7 (date of application: 29.09.2023).

201. Vyshnevskaya M. Purpose and specifics of the constitutional and legal responsibility of the participants in the election process. *Visegrad journal on human rights*. 2023. №4. P. 92-97.

202. Weighing the Benefits and Challenges. URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/weighing-the-benefits-and-challenges> (date of application: 9.09.2023).

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні наукові результати дисертації:

1. Вишневська М.М. Поняття та класифікація принципів конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Право»*. 2023. Вип. 80. Ч.1. С.107-112.
2. Вишневська М.М. Фундаментальні цінності та функціональне призначення конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С.109-112.
3. Vyshnevskya M. Purpose and specifics of the constitutional and legal responsibility of the participants in the election process. *Visegrad journal on human rights*. 2023. №4. P. 92-97.
4. Вишневська М.М. Конституційно-правова відповідальність суб'єктів виборчого процесу: загальні засади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Право»*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 157-163.
5. Вишневська М.М. Застосування методик електронного управління як вектор стратегії удосконалення виборчого процесу. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С.613-618.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Вишневська М.М. Етимологія поняття «конституційно-правова відповідальність»: ключові засади. *Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.). Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2022. С.47-50.
7. Вишневська М.М. До питання про розмежування правової категорії «конституційно-правова відповідальність» та суміжних понять. *Національний*

та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.). Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2022. С. 46-50.

8. Вишнеvsька М.М. *Правова категорія «учасники виборчого процесу»: доцільність застосування. Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.).* Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2022. С. 57-60.

9. Вишнеvsька М.М. Деякі аспекти конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні. *Правові засади капітуляції московії перед Україною: можливості, умови та наслідки: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 7 липня 2023 р.).* Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. С. 34-38.

10. Вишнеvsька М.М. Громадяни як суб'єкти конституційно-правової відповідальності у виборчому процесі. *Innovations and prospects in modern science: the 10th International scientific and practical conference (September 25-27, 2023).* SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2023. С. 302-304.

11. Вишнеvsька М.М. Конституційно-правовий статус офіційних спостерігачів у виборчих процедурах. *Правова охорона культурних та матеріальних цінностей під час війни: міжнародна практика, реалії російсько-української війни: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 29 вересня 2023 р.).* Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. С.21-29.

12. Вишнеvsька М.М. До питання про практику застосування конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу в Україні. *European scientific congress: the 9th International scientific and practical conference (October 2-4, 2023).* Varca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С.359-364.

13. Вишнеvsька М.М. *До питання про ключові функції конституційно-правової відповідальності суб'єктів виборчого процесу. Правові механізми притягнення Україною, світовою спільнотою до відповідальності воєнних*

злочинців та колаборантів за наслідками російсько-української війни: історія, теорія, практика: матеріали міжнародної правової школи (м. Ужгород, 27 жовтня 2023 р.). Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. С.14-23.